

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLER ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ARAPÇADAN KÜRTÇEYE (KURMANCÎ DİYALEKTİNE)
GEÇMİŞ KELİMELEİN ANLAMSAI ANALİZİ**

Muhammed AKÇAY

**KASIM-2025
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLER ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ARAPÇADAN KÜRTÇEYE (KURMANCÎ DİYALEKTİNE)
GEÇMİŞ KELİMELEİN ANLAMSAI ANALİZİ**

Muhammed AKÇAY

Danışman

Doç. Dr. Hasan AKREŞ

Diğer Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Tahirhan AYDIN

Doç. Dr. Zafer AÇAR

**KASIM-2025
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Muhammed AKÇAY tarafından hazırlanan “**Arapçadan Kürtçeye (Kurmancî Diyalektine) Geçmiş Kelimelerin Anlamsal Analizi**” adı tez çalışması 27/11/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslami Bilimler Ana bilim Dalı’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Prof. Dr. Tahirhan AYDIN

.....

Danışman

Doç. Dr. Hasan AKREŞ

.....

Üye

Doç. Dr. Zafer AÇAR

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Muhammed AKÇAY

Tarih:28/11/2025

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARAPÇADAN KÜRTÇEYE (KURMANCİ DİYALEKTİNE) GEÇMİŞ KELİMELERİN ANLAMSAAL ANALİZİ

Muhammed AKÇAY

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslami Bilimler Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Hasan AKREŞ

2025, 88 Sayfa

Bu çalışma, Arapça ile Kürtçe arasındaki tarihsel, kültürel ve dilsel etkileşimleri inceleyerek Arapçadan Kürtçeye (özellikle Kurmancî lehçesine) geçmiş sözcüklerin anlam bakımından süreçlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. 7.yüzyılda İslamiyet'in kabulüyle birlikte Arapça, sadece din dili olmanın ötesine geçerek Kürt toplumunda hukuk, edebiyat, eğitim, kültür yaşamının da önemli bir parçası haline gelmiştir. Tarihsel süreçte, iki topluluk arasında güçlü bir kültürel bağ kurularak diller arasındaki etkileşimin kalıcı hale getirilmesine zemin kurulmuştur. Araştırmada; nitel araştırma yöntemleri benimsenmiş, doküman analizi tekniğiyle Arapça-Kürtçe sözlükler, akademik makaleler ve tezler incelenmiştir. Araştırmada elde edilen veriler, betimsel ve karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirilerek, Arapçadan Kürtçeye geçmiş sözcükler “anlamı değişen”, “anlamı değişmeyen”, “anlamı daralan” ve “anlamı genişleyen” şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma, sözcüklerin sadece biçimsel yönleriyle değil, kültürel ve kavramsal düzeyde geçirdiği dönüşümleri de ortaya koymuştur. Araştırma kapsamında elde edilen verilerde Arapça kökenli sözcüklerin Kürtçeye geçişinde sadece dilsel yapının değil, aynı zamanda toplumsal, düşünsel ve dini etkilerin de belirleyici olduğu anlaşılmıştır. İki dil arasındaki etkileşim süreci, sözcük alışverişinden ziyade inanç sistemleri ve yaşam tarzlarının da karşılıklı etkileşime girmesine yol açmıştır. Bu araştırmada, Arapça-Kürtçe arasındaki etkileşimin dilsel olduğu kadar kültürel bir nitelik taşıdığını; Arapçadan Kürtçeye geçmiş sözcüklerin anlam türlerine göre incelenmesinin, her iki toplum açısından tarihsel ve kültürel bağlamda önemli bir kaynak sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Dil, İslamiyet, Arapça, Kürtçe, Kurmancî Lehçesi, Anlam, İnceleme

ABSTRACT

MASTER THESIS

A SEMANTIC ANALYSIS OF ARABIC LOANWORDS IN KURDISH (KURMANJİ DIALECT)

Muhammed AKÇAY

Batman University Graduate Education Institute

Department of Basic Islamic Sciences

Doç. Dr. Hasan AKREŞ

2025, 88 Pages

This study aims to examine the historical, cultural, and linguistic interactions between Arabic and Kurdish and to trace the semantic development of lexical items borrowed from Arabic into Kurdish, particularly into the Kurmanji dialect. Following the adoption of Islam from the 7th century onwards, Arabic went beyond being merely a language of religion and became an important component of law, literature, education, and cultural life within Kurdish society. Over the course of history, a strong cultural bond emerged between the two communities, providing a basis for a lasting interaction between their languages. The research is based on a qualitative design; using document analysis, Arabic–Kurdish dictionaries, academic articles, and theses were systematically examined. The data obtained were evaluated through descriptive and comparative analysis, and the Arabic-origin words in Kurdish were classified as “semantically changed,” “semantically unchanged,” “semantically narrowed,” and “semantically broadened.” This classification has made it possible to reveal not only the formal aspects of the items in question, but also the cultural and conceptual transformations they have undergone. The findings indicate that, in the process by which Arabic-origin words entered Kurdish, not only linguistic structure but also social, intellectual, and religious factors have been decisive. The interaction between the two languages thus appears as a process that involves not merely lexical exchange, but also the mutual engagement of belief systems and ways of life. Overall, the study demonstrates that the interaction between Arabic and Kurdish is as much cultural as it is linguistic, and that analysing Arabic loanwords in Kurdish in terms of types of semantic change provides an important source for understanding the historical and cultural relations between the two communities.

Keywords: Language, Islam, Arabic, Kurdish, Kurmanji Dialect, Semantics, Analysis

ÖN SÖZ

Dil, toplumlar arası etkileşimi sağlayan en güçlü iletişim araçlarından biridir. Dil vasıtasıyla yüzyıllardır toplumlar kendi değerlerini, sosyal yaşantılarını ve kültürel kimliklerini diğer uluslara aktarmaktadır. Dil vasıtasıyla toplumlar, diğer toplumların değerlerini ve kültürlerini etkileme aynı zamanda etkilenme potansiyelinden yararlanmaktadır. Bu durum, dil aktarımının gücünü ve önemini açıkça ortaya koymaktadır. Yazılı iletişimin henüz gelişmediği tarihi dönemlerde, insanlar sözlü iletişim yoluyla bile kültürlerarası aktarım gerçekleştirmiştir. Bu özellikle yazılı iletişimin gelişmesi ve İslamiyet'in benimsenmesiyle daha hızlı gerçekleşmiştir. Toplumlar arasında kurulan sosyal köprülerle de bu durum daha aktif bir sürece girmiştir. Bu toplumlar arasında özellikle Arapların kültürel kimliği diğer toplumların yaşantılarında da belirleyici bir faktör olmuştur. İslamiyet'in kabulüyle birlikte, Arapların diğer Müslüman topluluklarla kurduğu kültürel yakınlık, doğrudan dil alışverişine zemin hazırlamıştır. Söz konusu dil alışverişi, kültürel yakınlığı artırmış; bu süreçte sözcüklerin anlamlarında da bazı değişimler meydana gelmiştir. Arapçadan Kürtçeye geçmiş bazı sözcükler zamanla farklı anlamlar kazanmıştır. Bu bağlamdan hareketle de bu çalışmada Arapçadan Kürtçeye (Kurmancî) lehçesine geçmiş sözcüklerin dil yapısı ve anlam özellikleri incelenmiş olup, sözcüklerin her iki kültürdeki dağılımı analiz edilmiştir. Bu çalışma özellikle bu alanda literatürün zayıf olması ve çok fazla dikkat çekmeyen ancak kültürel etkileşimin yoğun bir şekilde kurulduğu Arap-Kürt toplumlarının dil yapısındaki temel değişikliklere de dikkat çekerek literatür için zengin bir kaynak oluşturmaktadır. Bu tez çalışmasının her aşamasında bilgi, tutum ve deneyimleriyle beni yönlendiren başta sevgili danışman hocam **Doç. Dr. Hasan AKREŞ'e**, ayrıca tezimin değerlendirilmesi aşamasında yapıcı görüşleriyle katkı sunan saygıdeğer **Prof. Dr. Tahirhan AYDIN'a** ve **Doç. Dr. Zafer AÇAR'a** akademik yaşamımda gerekli bilgi, değer ve alanda kazanmam gereken tüm olguları kazandıran diğer bölüm hocalarıma, akademik yaşamım boyunca her zaman yanımda olan ve desteklerini hep hissettiğim aileme de çok teşekkür ederim.

Muhammed AKÇAY
BATMAN-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu	2
1.2. Tanımlar	3
2. KÜLTÜREL VE DİLSEL ETKİLEŞİMİN KURAMSAL TEMELLERİ....	4
2.1. Kültürel Etkileşim	4
2.2. Dil Etkileşimi	6
2.3. Arapça-Kürtçe Etkileşimi.....	7
2.4. Arapların Tarihi, Kültürel ve Sosyal Yapısı	8
2.5. Kürtlerin Tarihi	16
2.5.1. Kürt dili ve edebiyatı	20
2.5.2. Kürtlerin sosyal ve kültürel yapısı	21
2.5. Arapçadan Kürtçeye Geçmiş Sözcükler Üzerine Tartışma.....	25
3. YÖNTEM	27
3.1. Araştırma Modeli	27
3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları	27
3.3. Veri Toplama Süreci	27
3.4. Veri Analizi.....	28
4. ARAPÇADAN KÜRTÇEYE GEÇMİŞ SÖZCÜKLERİN ANLAMSAL ANALİZİ	29
4.1. Anlamı Değişmeyen Sözcükler.....	29
4.1.1. Aqubet (عَاقِبَةُ):	29
4.1.2. Bela (بَلَاء):	30
4.1.3. Bereket (بَرَكَتَة):	30
4.1.4. Cemal (جَمَال):.....	31
4.1.5. Cîran (جِيرَان):.....	31
4.1.6. Çox (جُورْ):.....	32
4.1.7. Debax (دَبْع):	32
4.1.8. Deqîqe (دَقِيقَة):	32
4.1.9. Ders (دَرْس):.....	33
4.1.10. Dikan (دُكَّان):	33
4.1.11. Dinê (دُنْيَا):.....	34
4.1.12. Edeb (أَدَب):.....	34
4.1.13. Erd (أَرْض):	35

4.1.14.	Erebe (عَرَبَة):	35
4.1.15.	Esil (أَصْل):	35
4.1.16.	Eşîret (عَشِيرَة):	36
4.1.17.	Eyd (عَيْد):	36
4.1.18.	Fêde (فَائِدَة):	37
4.1.19.	Feleqe (فَلَقَة):	37
4.1.20.	Fîl (فِيل):	37
4.1.21.	Hal (حَال):	38
4.1.22.	Harsim (حُصْرَم):	38
4.1.23.	Helal (حَلَال):	39
4.1.24.	Hemam (حَمَام):	39
4.1.25.	Hesîr (حَصِير):	40
4.1.26.	Heta (حَتَّى):	40
4.1.27.	Hewce (حَوْج):	40
4.1.28.	Hewş (حَوْش):	41
4.1.29.	Hewz (حَوْض):	41
4.1.30.	Heya (حَيَاء):	41
4.1.31.	Hîle (حِيلَة):	42
4.1.32.	Kabûs (كَابُوس):	42
4.1.33.	Kefen (كَفَن):	43
4.1.34.	Kemîn (كَمِين):	43
4.1.35.	Kitêb (كِتَاب):	43
4.1.36.	Kursî (كُرْسِي):	44
4.1.37.	Mesela (مَثَلًا):	44
4.1.38.	Miflis (مُفْلِس):	45
4.1.39.	Miftî (مُفْتِي):	45
4.1.40.	Milk (مَلِك):	45
4.1.41.	Minet (مِنَّة):	46
4.1.42.	Mîrat/miras (مِيرَاث):	46
4.1.43.	Misilman (مُسْلِم):	47
4.1.44.	Mitirb (مَطْرَب):	47
4.1.45.	Mixare (مَغَارَة):	48
4.1.46.	Muxtar (مُخْتَار):	48
4.1.47.	Naqışandî (نَقِش):	49
4.1.48.	Naqos (نَاقُوس):	49
4.1.49.	Nerd (نَرْد):	49
4.1.50.	Qedir (قَدِر):	50
4.1.51.	Qeland (قَلَى):	50
4.1.52.	Qenter (قِنْطَار):	51
4.1.53.	Qeşartin (قَشَر):	51
4.1.54.	Qevz (قَفَز):	51
4.1.55.	Qible (قِبْلَة):	52
4.1.56.	Qise (قَصَّ):	52
4.1.57.	Qufil/Qefle (قَفَل):	53
4.1.58.	Reqs (رَقْص):	53
4.1.59.	Reşandin (رَشَن):	53
4.1.60.	Rim (رُوح):	54
4.1.61.	Safi (صَاف):	54
4.1.62.	Sefil (سَفِيل):	55
4.1.63.	Seher (سَحَر):	55

4.1.64.	Sendel (سَنْدَل):	56
4.1.65.	Seraf (سَرَاف):	56
4.1.66.	Sibeh (صَبَاح):	57
4.1.67.	Sihir (سِحْر):	57
4.1.68.	Sîqal (صَقْل):	58
4.1.69.	Sûk (سُوق):	58
4.1.70.	Şerbet (شَرْبَة):	58
4.1.71.	Şeref (شَرَف):	59
4.1.72.	Şima (شَمْع):	59
4.1.73.	Telaq (طَلَّاق):	60
4.1.74.	Werimî (وَرِم):	60
4.1.75.	Wext (وَقْت):	60
4.1.76.	Wezîr (وَزِير):	61
4.1.77.	Xal (خَال):	61
4.1.78.	Xaltik (خَالَة):	62
4.1.79.	Xer (خَيْر):	62
4.1.80.	Xesar (خَسَار):	62
4.1.81.	Xizmet (خِدْمَة):	63
4.1.82.	Zêde (زَاد):	63
4.1.83.	Zekat (زَكَاة):	64
4.1.84.	Zekem (زَكَام):	64
4.1.85.	Zeytûn (زَيْتُون):	64
4.1.86.	Zinê (زَنَى):	65
4.1.87.	Zînet (زِينَة):	65
4.2.	Anlamı Daralan Sözcükler	66
4.2.1.	Haram (حَرَام):	66
4.2.2.	Hêdi (هُدَى):	66
4.2.3.	Lewhe (لَوْح):	67
4.2.4.	Namûs (نَامُوس):	67
4.2.5.	Ref (رَف):	68
4.2.6.	Sedef (صَدَف):	68
4.2.7.	Şefeq (شَفَق):	68
4.2.8.	Şex (شَيْخ):	69
4.2.9.	Tedarik (تَدَارِك):	69
4.2.10.	Xilas (خِلَاص):	70
4.2.11.	Xilt (خُلْد):	70
4.2.12.	Xulam (عُلام):	70
4.2.13.	Xumam (غَمَام):	71
4.2.14.	Zibil (زَبَل):	71
4.3.	Anlamı Genişleyen Sözcükler	72
4.3.1.	Dor (دُور):	72
4.3.2.	Eyb (عَيْب):	72
4.3.3.	Xerc (خَرْج):	73
4.3.4.	Heq (حَق):	73
4.3.5.	Mal (مَال):	74
4.3.6.	Mifte (مِفْتَاح):	74
4.3.7.	Siwak (مِسْوَاك / سِوَاك):	74
4.3.8.	Tebat (تَبَات):	75
4.3.9.	Xeber (خَبَر):	75
4.3.10.	Xirab (خَرَاب):	76

4.4.	Anlamı Değişen Sözcükler.....	76
4.4.1.	Dewran (دَوْرَان):	76
4.4.2.	Feqeh (فَقِيْه):	77
4.4.3.	Firîk (فَرِيْكَ):	77
4.4.4.	Fitilî (فَتْل):.....	77
4.4.5.	Hetikand/in (هَتَاكَ):.....	78
4.4.6.	Qam (قَام):.....	78
4.4.7.	Qeda (قَضَاء):	79
4.4.8.	Safok (صَفَّى):.....	79
4.4.9.	Şemal (شَمَال):	79
4.4.10.	Texlît (تَقْلِيْد):	80
4.4.11.	Xeniqî (خَنَق):.....	80
SONUÇ VE ÖNERİLER		81
KAYNAKLAR		84

SİMGELER VE KISALTMALAR

MÖ	: Milattan Önce
TDK	: Türk Dil Kurumu
VB	: Ve Benzeri
VS	: Vesaire
YY	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Dil, bir toplumun kültürel kimliğini, geçmiş ve gelecek kuşaklar arasında köprü oluşturan en güçlü unsurdur. İnsan, doğası gereği sosyal bir varlık olmasından dolayı çevresiyle sürekli etkileşim halindedir. Bu etkileşimin en önemli belirleyicisi ise dildir. Toplamlar tarih boyunca birbirleriyle kurdukları siyasi, dini, sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkiler sonucunda dilsel temas yaşamış; bu temaslar, kelime alışverişinin yanı sıra anlam, biçim ve kullanım farklılıklarını ortaya çıkarmıştır. Dillerin karşılıklı etkileşimi, özellikle coğrafi yakınlık içinde bulunan toplumlarda daha yoğun yaşanmıştır. Ortadoğu coğrafyası, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olmasından dolayı bu etkileşim sürecinin en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu coğrafyada tarihsel bağlamda bir arada yaşayan halkların dilleri birbirinden etkilenmiş; Arapça, Kürtçe ve Türkçe arasında güçlü bir karşılıklı dil etkileşimi meydana gelmiştir.

Arapça, İslam medeniyetinin bilim, kültür, sanat ve din dili olmasından dolayı geniş bir coğrafi alanda uzun yüzyıllar boyunca etkililiğini sürdürmüştür. Kürtçe ise aynı coğrafyada yaşayan halkın dili olarak, Arapçayla tarih boyunca sürekli etkileşim içinde olmuştur. Bu karşılıklı etkileşim ise, iki dil arasında sözcük geçişlerine yol açmış; bazı Arapça kökenli sözcükler Kürtçeye geçmiş, bazı Kürtçe sözcüklerde Arapçaya dâhil olmuştur. Bu süreç sadece sözcük bağlamında bir etkileşim değil, aynı zamanda anlam düzeyinde de bir dönüşüm ortaya çıkarmıştır. Bu konuda literatürde yapılan çalışmalar oldukça sınırlı olmakla beraber kültürlerarası yaşanan dil etkileşiminin dil yapısı ve anlam özelliklerine ilişkin birtakım çalışmalar yapılmıştır. (Anıl, 2002) ele almış olduğu tez çalışmasında kökeni Arapça olup Türkçeye geçmiş sözcüklerin uğradığı anlam değişimlerini incelemiştir. Çalışmada sözcüklerin Arapçadan Türkçeye geçtiğinde anlam daralması, anlam genişlemesi, mecazlaşma, olumsuz anlam kazanma ve anlam kayması gibi uğradığı değişimler sınıflandırılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarında dikkat çeken detay ise, Türkçeye geçen birçok Arapça kökenli sözcüğün orijinal anlamından tamamen uzaklaştığı, kültürlerin birbirlerinin dil yapıları üzerinde doğrudan belirleyici bir etken olduğu, aynı kökten gelen sözcüklerin farklı Türk lehçeleri ve bölgelerinde farklı anlamlarla kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Bunun dışında (Dede, 2025) ele aldığı çalışmasında Arapça sözlüklerde yer alan bazı sözcüklerin kökenlerinin Kürtçe olup olmadığına dair sözcüklerin ses, anlam ve yapısı bakımından karşılaştırmalı analiz yapmıştır. Bu çalışmada Arapça-Kürtçe etkileşiminin tek yönlü değil, karşılıklı bir

aktarım süreci olduğunu vurgulamıştır. Literatürde benzer şekilde ele alınan (Sheikhmous, 2023) çalışmasında ise aslı Arapça olan sözcüklerin Türkçeye geçtiğinde anlam değişimine uğrayıp uğramadığı analiz edilmiştir. Arapça kökenli sözcüklerin Türkçede anlam genişlemesi, anlam daralması ve anlam kayması gibi süreçlerden geçtiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada diller arası sözcük aktarımının sadece biçimsel değil anlamsal düzeyde de dönüşüme uğradığı anlaşılmıştır. Literatürde (Avcı, 2006) ele aldığı çalışmada Osmanlıca metinlerde geçen Arapça kökenli sözcükleri incelemiştir. Bu sözcüklerin doğrudan Osmanlı Türkçesi içinde kullanım şekilleri, anlam değişiklikleri irdelenmiştir.

Klasik Arapça kökenli sözcüklerin Osmanlı Türkçesi'ne geçişinde anlam değişimlerinin oldukça fazla yaşandığı ve aslı Arapçada kullanılan anlamların Osmanlı Türkçesi'nde çoğunlukla değiştiği ve yeni anlamlar kazandığı tespit edilmiştir. Bu araştırmalar, kültürlerarası etkileşiminin dil yapıları üzerindeki sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bu konuda Arapçadan Kürtçeye geçen sözcüklerin anlamsal değişimine ilişkin ayrıntılı biçimde ele alınan çalışmanın sayısı oldukça sınırlıdır. Bu nedenle çalışmada, Arapçadan Kürtçeye geçmiş sözcüklerin anlam değişmesi, anlam değişmemesi, anlam daralması ve anlam genişlemesi olmak üzere dört kategoride analiz yapılmıştır. Sonuç olarak bu çalışma, Arapçadan Kürtçeye geçmiş sözcüklerin anlam değişimlerini hem dilbilimsel hem de kültürel bağlamda ele alarak iki dil arasındaki etkileşimin anlamsal boyutuna ışık tutmayı amaçlamaktadır. Böylelikle hem Kürtçedeki Arapça kökenli sözcüklerin anlam gelişimi bilimsel olarak tespit edilecek hem de Arapça-Kürtçe etkileşiminin tarihsel devamlılığı açısından dil çalışmaları desteklenmiş olacaktır.

1.1. Problem Durumu

Diller arası etkileşim, toplumların tarihsel, kültürel, sosyal ve dini olgularının bir sonucudur. Kürtçenin (Kurmancî) lehçesi de yüzyıllardır birçok ulusun kültürel yapısından etkilenmiştir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Arapların Kürt coğrafyasında kültürel değerlerini yayması, kültürlerarası etkileşimi hızlandırmıştır. Bu dönemde Arapça, sadece dini terimlerle sınırlı kalmayıp hukuk, eğitim ve sosyal yaşama dönük çok sayıda sözcüğü Kürtçeye kazandırmıştır. Bu etkileşim, sözcüklerin anlam, kullanım ve kavramsal boyutlarında birtakım değişimlere yol açmıştır. Arapçadan Kürtçeye geçmiş bazı sözcükler, zamanla özgün anlamlarını korurken bazıları farklı anlamlar kazanmış; bu durum, Kürtçenin dil yapısının dönüşümünü ve anlam sistemini etkilemiştir. Bu alanda

yapılan alışmaları ise oldukça sınırlı olup, mevcut araştırmalar genellikle sözcük listelerine dayalı incelemeleri içermektedir. Bu nedenle Arapçadan Kürtçenin (Kurmancî) lehçesine geçmiş sözcüklerin semantik (anlamsal) özelliklerini ve kültürel etkileşimin dil yapısına yansımalarını incelemek hem dilbilimsel hem de kültürel açıdan literatür çalışmaları adına oldukça önemlidir.

1.2. Tanımlar

Dil-Kültür İlişkisi: Farklı dilleri konuşan insan topluluklarının sosyal, kültürel ve tarihsel nedenlerle etkileşim kurmaları sonucu ortaya çıkan sözcüksel, yapısal ve anlamsal değişim sürecidir.¹

Kurmancî Lehçesi: Kürtçenin lehçeleri arasında yer alan ve en yaygın konuşulan lehçedir. Kürt halkının Türkiye, Suriye, Irak, İran'ın batısı, Kafkaslar vb. bölgelerde yaşayan halk tarafından konuşulan lehçe türlerinden biridir.²

Not: Bu çalışmada analizler Kürtçenin Kurmancî lehçesi üzerine yapılmıştır. Bu nedenle, bundan sonraki bölümlerde “Kürtçenin Kurmancî lehçesi” ifadesi yerine yalnızca “Kürtçe” terimi kullanılacaktır.

Kültürel Aktarımı: Bir topluma ait diller, inançlar, değerler, gelenekler, görenekler ve davranış biçimlerinin kuşaktan kuşaa aktarılma sürecidir.³

¹ Ayça Bakıner ekin - Hasan alışkan, “Dil ve Kültür Üzerine”, *Language Teaching and Educational Research* 3/1 (17 Haziran 2020), 169.

² Mürad Ciwan, *Türkce açıklamalı Kürtce dilbilgisi: Kurmanc lehçesi* (Bälinge : Örebro: Jîna Nû ; SIH : RPH-Hör [distribütör], 1992), 26.

³ Mustafa akır, “Kültür Aktarımı, Kültürel Transfer”, *Turkophone* 8/2 (30 Haziran 2021), 67.

2. KÜLTÜREL VE DİLSEL ETKİLEŞİMİN KURAMSAL TEMELLERİ

Bu bölümde kültürel etkileşim kavramı, toplumlar arasındaki kültürel alışverişin temel unsurları ve Arap-Kürt toplumları arasındaki kültürel etkileşimin tarihsel temelleri üzerinde durulmaktadır.

2.1. Kültürel Etkileşim

Kültür, bir toplumun tarihsel süreçler içerisinde oluşturmuş olduğu maddi ve manevi değerler bütünüdür.⁴ Bu değerler; toplumsal yaşamda bireylerin yaşam biçimini, dünya görüşünü, inanç sistemlerini, sanatını, dil yapısını, hukukunu ve toplumsal ilişkilerini oluşturmaktadır. Literatürde ise kültür kavramı farklı tanımlarla ifade edilmektedir. Ele alınan çalışmalar incelendiğinde ise kültürü; “bir ulusun veya toplumun yaşam tarzının belirleyen, kuşaktan kuşağa aktarılan değerler sistemi” olarak tanımlanmaktadır.⁵ Kültür kavramının tanımı her dönemde milletlerin toplumsal yaşam biçimleri ve olgularına göre farklı türde tanımlarla ifade edilmiştir. Benzer şekilde yapılan bir başka tanım da “bir toplumun veya bütün toplumların birikimli aktarılabilen uygarlığı” şeklindedir.⁶ Kültürün en belirgin özelliği ise sürekli değişim ve etkileşim içinde olmasıdır. Kültürün sadece soyut bir kavramdan ibaret olmadığını, toplumsal yapı ve mekânla iç içe geçen ve birbirini etkileyen bir dinamik yapı olduğunu belirtmektedir.⁷ Yine bir başka kaynakta kültür için; “yerleşme, göç, ticaret ve iletişim” gibi insan hareketleriyle biçimlenen bir birikim olarak tanımlanmaktadır.⁸ Kültür, belirli bir coğrafyada yaşayan insan topluluklarının ortak kimliklerini, hafızalarını, üretim biçimlerini ve toplumsal davranış kalıplarını da oluşturmaktadır. Kültürel etkileşim ise, iki ya da daha fazla kültürün bir araya gelmesi sonucunda birbirlerini karşılıklı olarak dönüştürme sürecidir. Bir başka çalışma da ise, dilbilimcilerin kültür sözcüğü kavramına ilişkin, kaynağın Latin dilinde toprak kültürü anlamını taşıyan “cultura” sözcüğü veya yetiştirmek, korumak, ikamet etmek” gibi anlamları taşıyan “colore” sözcüğünden

⁴ Mehmet Cihan Gezen, “Kültürel Değişime Bağlı Gündelik Yaşam İzlerinin Fikret Mualla’nın Sanatına Etkisi”, *İdil Sanat ve Dil Dergisi* 10/86 (30 Ekim 2021), 1500.

⁵ Mehmet Cihan Gezen, “Kültürel Değişime Bağlı Gündelik Yaşam İzlerinin Fikret Mualla’nın Sanatına Etkisi”, *İdil Sanat ve Dil Dergisi* 10/86 (30 Ekim 2021), 1500.

⁶ Atilla Şahlanoglu, *Anadolu’da İnsan Topluluklarının Hareketleri, Kültürel Etkileşimi ve Mekânsal Etkileri: Tarihsel Bir Okuma* (İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ, 2018), 10.

⁷ Şahlanoglu, *Anadolu’da İnsan Topluluklarının Hareketleri*, 10.

⁸ Şahlanoglu, *Anadolu’da İnsan Topluluklarının Hareketleri*, 10.

geldiğini belirtilmektedir. Bu iki Latince kökenli sözcüğün “colore” bakım ve özen göstermek, onarmak, iyileştirmek gibi birtakım anlamları da içerdiği ifade edilmektedir.⁹ Bu süreçte toplumlar, karşılıklı etkileşim yoluyla maddi ve manevi tüm birikimlerini paylaşarak yeni değer biçimleri oluştururlar. Bu konuda literatür çalışmalarında da özellikle bir kültürün diğer toplum kültürlerini etkileyebilmesi için “etkilenen toplumun bireylerinde zevk, yaşam tarzı ve düşünce biçimlerinde birtakım değişimlerin” yaşanması gerektiği ifade edilmektedir.¹⁰ Bu değişim süreci dil, sanat, müzik, iletişim ve toplumsal alışkanlıklarda kendini gösterebilir ölçüde olması gerektiği savunulmaktadır. Bunun dışında literatür çalışmasında kültürün; “insanoğlunun kuşaktan kuşağa aktardığı ve sembolik öğrenilmiş ürünler ve özellikler toplamı” olarak tanımlanmıştır. Bilimsel anlamda ise kültürün; “dini, sanatı; yapıp ettiğimiz her şeyi içine alan karmaşık bir alan” olduğu ifade edilmiştir.¹¹ Literatürde kültürel etkileşim, iletişim perspektifinden ele alınmakta ve farklı kültürlerin karşılaşmasıyla ortaya çıkan “kültürlerarası duyarlılık” kavramı çerçevesinde açıklanmaktadır. Özellikle yabancı dil öğretimi alanında, kültürel aktarım yoluyla bireylere yalnızca yeni bir dil kazandırılmamakta, aynı zamanda hedef kültürün değerlerine empatiyle yaklaşma becerisi de öğretilmektedir. Bu bağlamda kültürel etkileşim hem bireysel farkındalığı hem de toplumsal anlayışı güçlendiren çok boyutlu bir süreç olarak ön plana çıkmaktadır.¹²

Kültürel etkileşim sürecinin dil ve toplumlar arasında iletişimi kurarken ortaya çıkarmış olduğu bir diğer faktör ise Arapça ve Kürtçe arasındaki tarihsel yakınlıktır. Araplar ve Kürtler arasında özellikle İslamiyet’le gelişen kültürel etkileşim süreci birbirlerinin yaşam biçimlerinden, sistemlerinden ve düşünce tarzlarından karşılıklı etkilenmelerine neden olmuştur. Bu konuda bir çalışmada, Arapça ile Kürtçe arasındaki bu kültürel etkileşimin sadece dilsel bir olgu olmadığı, aynı zamanda kültür aktarım süreci olduğunu vurgulanmıştır. İki dil arasında kurulan sözcük geçişleri, toplumların yaşam biçimlerini, değerlerini ve geleneklerini de doğrudan aktarımını sağlamıştır.¹³ Bu süreç her iki topluluk arasında kültürel kaynaşmayı ortaya çıkardığı, toplumların düşünce dünyası ve ifade biçimlerinde de zenginlik ve çeşitlilik meydana getirdiğini göstermiştir.

⁹ Şahlanoglu, *Anadolu’da İnsan Topluluklarının Hareketleri*, 11.

¹⁰ Nejat Çetinok, *Kültürel Etkileşim ve Müzik* (Marmara Üniversitesi (Turkey), PhD Thesis, 2003), 8.

¹¹ Neslihan Kiyar, “Çağdaş Türk Sanatında figüratif resmin kültürel değişim ile ilintisi” (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Konya, 2014), 9.

¹² Didar Özyurt Gülen, “Kültürlerarası iletişim kapsamında yabancı dil öğretim yolu ile kültür aktarımı ve duyarlılık kazanımı: örnek kitap incelemesi”, *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara*, (2019), 1.

¹³ Halis Dede, “Kürtçeden Arapçaya Geçtiği Düşünülen Bazı Kelimeler ve Tahlilleri”, *Artuklu Kurdology* 20 (2025), 45-66.

Tarih boyunca Arapça; din, edebiyat ve bilim dili olarak Kürt toplumlarında önemli bir yer tutmuş; buna karşılık Kürtçe de Arapça üzerinde ses, söyleyiş ve anlam düzeyinde önemli birtakım eklemeler meydana getirmiştir. Konuyla ilgili başka bir kaynaktan kültürel etkileşimin “karşılıklı kültürel zenginleşme” olduğu ifade edilmiş, dillerin gelişiminde topluluklar arasındaki etkileşim rolünün oldukça büyük olduğu vurgulanmıştır.¹⁴

2.2. Dil Etkileşimi

Diller, toplumların tarihi, siyasi, kültürel ve sosyal yapılarının bir yansımasıdır. Toplumlar arası ekonomik, siyasi, dini ve kültürel ilişkiler; dillerin birbirinden etkilenme, ses, söyleyiş ve yapı bağlamında karşılıklı etkileşim yaşamalarına yol açmaktadır. Bu durum, dilin durağan değil, sürekli gelişen, değişen ve dönüşen bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Tarih boyunca farklı toplumların aynı coğrafyada uzun süre beraber yaşamaları, ticari, kültürel ilişkiler kurmaları ve benzer inanç sistemlerine sahip olmaları dil etkileşim sürecini doğrudan etkilemiştir. Dil etkileşimi, toplumların ortak yaşam alanlarında karşı karşıya kaldıkları kültürel etkileşimlerin en önemli yansımalarından biridir. Farklı dillerin uzun dönemler boyunca sürekli etkileşim halinde olması, sadece dilin sözcük düzeyinde bir alışverişe değil, aynı zamanda düşünce tarzlarının, kültürel varlıkların ve değer sistemlerinin de karşılıklı bir dönüşüm ve etkileşim yaşamasına neden olmuştur.

Bu etkileşim ve dönüşüm süreci, dillerin hem söz varlığını hem de anlam yapısına çeşitlilik kazandırırken, toplumlar arasında da kültürel yakınlaşmayı güçlendirmiştir. Literatürde kültür ve dil etkileşimine dair bir çalışmada dil unsurunun, “kültürel mirasın aktarımında en temel araç” olduğu ifade edilmiştir.¹⁵ Bu bağlamda dil etkileşimi, sadece dilsel değişim ve etkileşim sürecinden ibaret değil, aynı zamanda kültürün de devamlılığı ve karşılıklı dil zenginliğinin bir boyutu olarak ortaya çıkmaktadır. Farklı toplumların tarih boyunca yaşamış oldukları dil etkileşimi, toplum tarihini ve kültürel bağlarını güçlendiren, yeni ifade biçim ve anlayışı ortaya çıkaran bir faktör olmuştur. Bu açıdan da

¹⁴ Halis Dede, “Kürtçeden Arapçaya Geçtiği Düşünülen Bazı Kelimeler ve Tahlilleri”, *Artuklu Kurdology* 20 (2025), 49.

¹⁵ Didar Özyurt Gülen, “Kültürlerarası iletişim kapsamında yabancı dil öğretim yolu ile kültür aktarımı ve duyarlılık kazanımı: örnek kitap incelemesi”, *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara*, (2019) 41.

özellikle Arapça ve Kürtçe arasındaki ilişki de dil etkileşim sürecinin en önemli göstergelerinden biridir. Tarihi süreçler içerisinde her iki toplumun karşılıklı kurdukları kültürel etkileşimler, her iki dil, dilin yapısında önemli ses, söyleyiş, biçim ve anlam zenginliklerini ortaya çıkarmıştır.¹⁶ Bu zenginleşme, sadece dil düzeyinde kalmamış, aynı zamanda kültürel kimliklerin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Arapçanın ve Kürtçenin tarih boyunca aynı coğrafyada varlık göstermesi, dil etkileşimini de doğrudan hızlandırmıştır. Arapçanın eğitim, din, hukuk alanındaki işlevselliği; Kürtçenin de halk ağzında güçlü bir etkiye sahip olması her iki dil arasında etkileşimi ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan kültürlerin dil alışverişlerinin yanı sıra, kültürel değerlerin, düşünce biçimlerinin ve kavramlarının da her iki toplum arasında karşılıklı alışverişle etkileşime dönüştüğü görülmektedir.

2.3. Arapça-Kürtçe Etkileşimi

Arapça ile Kürtçe arasındaki etkileşim, tarih boyunca ortak yaşam alanları, ticari ilişkiler ve dini bağlamlar üzerinde şekillenmiştir. İslamiyet'in yayılmasıyla beraber Arapça, Kürt toplulukları arasında sadece ibadet dili değil, hukuk, eğitim ve kültürel iletişimin de aktarım aracı olmuştur. Bu süreç, Kürtçeye çok sayıda Arapça kökenli sözcüğün geçmesine, buna karşılık Kürtçenin de bazı Arap lehçelerinde iz bırakmasına yol açmıştır. Ortak tarih, kültürel temas ve coğrafya, bu iki topluluğun dilleri arasında kalıcı bir bağ geliştirmiştir. Bu bağlamdan hareketle Arapça ve Kürtçe arasındaki tarihsel etkileşimin kökenlerini daha iyi kavrayabilmek için öncelikle “Arap” sözcüğünün tarihi arka planı ve anlam yapısının incelenmesini önem taşımaktadır. Arap sözcüğü, İbranicede step, kara ülkesi anlamlarına gelen, “arabha” ile göçebe toplulukların hayatlarını konu edinen “erebhe” gibi ifadelerinden türemiştir. Bu sözcük kaynaklarda aynı zamanda çöl ve çölde yaşayan bireyleri de tanımlayan bir kavram olarak da geçmektedir. Arap sözcüğüne dair literatür çalışmaları incelendiğinde ise ilk kez Arap Kitabelerinde geçtiği ortaya çıkmıştır. (M.Ö. 853).¹⁷

¹⁶ Halis Dede, “Kürtçeden Arapçaya Geçtiği Düşünülen Bazı Kelimeler ve Tahlilleri”, *Artuklu Kurdology* 20 (2025), 49.

¹⁷ Hakkı Dursun Yıldız, “Arap (Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/272.

2.4. Arapların Tarihi, Kültürel ve Sosyal Yapısı

Arapların hayatlarına ve kökenlerine dair çok net bilgi bulunmamaktadır. Bu coğrafyada yaşayan Araplar üzerine özellikle Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'e kadar uzanan bir soy bağlarının olduğu birtakım kaynaklarda ifade edilmektedir. Bazı kaynaklarda bu konuya dair Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan geldiklerine ilişkin ve Sami toplulukları arasında olduklarına yönelik bilgiler de yer almaktadır. Tarihi kaynaklar incelendiğinde Arapların günlük konuşma dillerinde Sami dillerinin de olması özellikle bu konudaki görüşleri desteklemektedir. Bununla beraber Arap yarımadasında yaşayan Arap topluluklarına bakıldığında kaynaklarda iki kısma ayrıldıkları da gözlemlenmektedir.¹⁸

Bunlardan ilki, “Arab-ı Bâide” denilen topluluklardır. Bunlar tarihin en eski dönemlerinde yaşayan ve tarihi kaynaklarda yaşamlarına dair sınırlı bilgi bulunan topluluklardan biridir. Çeşitli göçebe yaşam mücadeleleri, savaşlar neticesinde zamanla yok olan bu kavimler, sırayla Âd, Semûd, Medyen, Tasm, Amâlîka, Câsim, Abdi Dahm, Ubeyl, Hadûra, Cedîs ve Cürhüm kavimleri olarak bilinmektedir.¹⁹ İkinci grupta yer alan Arap toplulukları ise, “Arab-ı Bâkiye'dir”. Bu topluluklarda kendi içlerinde “Arab-ı Âribe” ve “Arab-ı Müsta'ribe” olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. “Arab-ı Âribe” yani “Gerçek Araplar” olarak adlandırılanlara “Kahtânîler denilmiş, Arab-ı Müsta'ribe” yani “Araplaşmış Araplar” olarak adlandırılanlara da Adnânîler adları verilmiştir.²⁰ Birinci grupta yer alan Arap toplulukları günümüzde Yemen ve çevre civarlarda yaşamakta olup bazı kabileler ve topluluklara dâhil olarak yaşamlarını sürdürdükleri de kaynaklarda ifade edilmektedir.²¹

Tarihi kaynaklarda ifade edilen durum ise; Arap topluluklarının Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelen ve Kahtan-Yaktan bin Abir'in çocukları olduğuna dair söylentilerdir. Bu topluluklara Arab-ı Âribe denilmektedir. İkinci Arap topluluğu Adnânîler'dir. Bu topluluklar da tarihi kaynaklarda İsmâîlîler, Meaddîler, Nazârîler olarak geçmektedir. Adnânîler topluluğu ise günümüzde Hicaz ve Necd halkıyla beraber Arap Yarımadası'nda yaşamaktadırlar. Bu toplulukların soylarına ilişkin ise tarihi kaynaklarda Hz. İsmail'in soyundan geldiğine dair bir görüş bulunmaktadır. Bununla

¹⁸ Salih Tur, “Sami Diller Üzerine Bir İnceleme”, *Şarkiyat Mecmuası* 14 (2009), 130.

¹⁹ Yıldız, “Arap (Tarih)”, 3/272.

²⁰ Yıldız, “Arap (Tarih)”, 3/272.

²¹ Yıldız, “Arap (Tarih)”, 3/274.

beraber literatür çalışmaları da bu görüşü desteklese de Arap Yarımadası'nda yaşayan topluluklar iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar; yerleşik olanlar (Hazerî yahut Hadarî) ve göçebe (Bedevî) olanlardır. Yerleşik yaşamı sürdürenler şehir veya köy yaşamı sürenlerden oluşmaktadır. Göçebe toplulukların çeşitli savaşlar, mübadeleler nedeniyle yerleşim kuramamalarına karşın küçük devlet ve yerleşim yerleri kurabilmeyi başaramışlardır. Diğer Arap toplulukları ise göçebe yaşam tarzını benimsemişlerdir. Bu topluluklara ise “Bedevi” denilmektedir. Bedeviler kendi içlerinde de oymaklar halinde örgütlenme kurmuşlardır. Bunlar kendi otoriteleri ve tanıdıkları şeyhlerin dışında başka bir otoritenin himayesi altına girmeyi reddeden topluluklardır.²²

Sosyal yaşamlarına dair ise bilinen tek gerçek geçimlerini hayvancılıkla uğraşarak sağlamış olmalarıdır. Göçebe yaşam kurdukları bölgelerde hayvan yetiştiriciliğiyle çeşitli ürün elde ederek bunları satmışlardır. Bu toplumlarda hayvan ve hayvanın sosyal yaşamdaki önemi oldukça güçlüdür. Göçebe Araplar için özellikle deve; işlevsellik olarak en önemi hayvanlardan biridir. Bu hayvanlar aracılığıyla hem sosyal yaşamlarını devam ettirmişler hem de su ve mera bulmak için taşıma aracı olarak yararlanmışlardır.²³ Arapların yaşadıkları coğrafya bu açıdan oldukça farklı kültürel değerleri ve sosyal yaşam alışkanlıklarını bir arada tutmaktadır. Arap toplulukları, tarihi dönemlerde yaşadıkları coğrafyalar incelendiğinde ise, Kuzey Afrika ve Orta Doğu gibi bölgelerde kendilerine yerleşim alanları açmışlardır.²⁴

Arap Yarımadası'nın yerleşik yaşama açılmasıyla beraber de güney bölgesi, milattan önce 2 binli yıllardan bu yana birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu bölgenin hem coğrafi özellikleri hem de iklim şartları diğer Arap Yarımadası'nın bölgelerinden farklı niteliklere sahiptir. Arabistan'ın kuzey, batı ve doğu bölgelerinin iklim koşulları insan yaşamına ve yerleşim birimlerine uygun değildir. Bu açıdan güney bölgesinin hem iklim şartlarına elverişli olması hem de topluluklara uygun yerleşim alanlarına sahip olması bakımından daha verimli topraklardır.

Bu bölgede Yemen, Mısır ve Bâbil krallıklarıyla çeşitli devletlerde kurularak kendi hükümdarlıklarını ilan etmişlerdir. Arabistan'ın bu bölgesi özellikle insanların yaşamlarını sürdürebilmek için su bentleri, şehirler ve mabetler de yaparak sosyal hayatı geliştirmişlerdir. Bu dönemde Mineliler topluluğu diğer topluluklara göre daha fazla

²² Mustafa Fayda, “Bedevî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/311.

²³ Serkan Polat - Semra Aktaş Polat, “Bedevi Ümrandan Hazeri Ümrana Geçiş: Boş Zaman Kültürüne Bir Bakış”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12/2 (2016), 574.

²⁴ Polat – Aktaş Polat, “Bedevî Ümrandan Hazerî Ümrana Geçiş: Boş Zaman Kültürüne Bir Bakış”, 575.

gelişim sergileyerek milattan önce 2 binde ticaret ağlarını kuzey bölgesine kadar genişletmişlerdir. Bu topluluklar Arabistan'ı ticari anlamda diğer devletlerle eşit duruma getirebilmek için bölgenin temel fonksiyonlarından yararlanmıştır.²⁵

Minelilerden sonra gelen Sebalılar da Arabistan'da güçlü ve merkezi bir otorite kurmuştur. Minelilerin halefi ise Himyerilerdir. Roma döneminde Hint ticaretini Mısır ve çevre bölgelere kazandırmak için çeşitli yollar ve güzergâhları bulmuşlardır. Bununla beraber Arabistan'ın güney bölgesinde insanlar kendilerine çeşitli alanlar bulmak için çabalarken aynı zamanda Arabistan'ın kuzeyinde bulunan çöllerde toplulukların sosyal yaşamlarının düzenlenmesi için birtakım faaliyetler de yürütülmüştür. Çöl ikliminden dolayı Araplar bu bölgede deve yetiştiriciliği ve küçükbaş hayvancılık yaparak yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır.²⁶

Bölgede yaşayan insanların yaşam tarzları ve gelişmişlik düzeyleri güney bölgesinde yaşayan Arap halkından oldukça düşüktür. Araplar kendi aralarında kan bağı, aile birliği ve kabile kültürü geliştirmek için aynı çadırlarda yaşamaya başlamışlardır. Bu dönem Arap Yarımadası'nın kuzey bölgesinin siyasi durumu ise Suriye Çölü civarında Asurlular (M.Ö. 745-728) merkezi Cuf olan ve M.Ö 669 yılına kadar hâkimiyeti altında tuttuğu Arap krallığını kurmuşlardır.²⁷

Arap Yarımadası'nın kuzey bölgesinde yaşayan topluluklardan bir diğer ise İsmâîlîler de Filistin civarında, Enbat adı verilen bazı devletler kurmuşlardır. Bu topluluklarda özellikle şiddet ve kan dökme faaliyetleri yaygındır. Ayrıca Mısır'ı fethederek uzun yıllar burada hâkimiyet elde etmişlerdir.²⁸

Yine bu dönemde kuzey bölgesinde hüküm süren bir diğer toplulukta Nebatlılardır. İsmail Peygamber'in oğlu Nabayot soyundan gelen ve Arabistan'ın Şemmar dağlarından Basra Körfezine kadar uzanan kıyılarda yaşam sürdürmüşlerdir. Sina Yarımadası ve Filistin arasında kalan bölgelerde ise küçük topluluklar halinde yerleşim birimleri açarak yaşamlarının bir kısmını burada devam ettirmişlerdir. Nebatlıların, Arap Yarımadasının kuzey bölgesinden Hicaz'a kadar topraklarını genişleterek hüküm sürdükleri de bilinmektedir.²⁹

²⁵ Yahya Yeşilyurt, *Yemen'de Osmanlı İngiliz mücadelesi (1871-1914)* 2011, 19.

²⁶ Yeşilyurt, *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, 20.

²⁷ Yeşilyurt, *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, 20.

²⁸ Yeşilyurt, *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, 20.

²⁹ Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1971), 34.

Arap Yarımadası'nda Nebatlılar, dönemin önemli isimlerinden Büyük İskender'in Ortadoğu'yu fethetme politikasını yürütmesinden sonra onun yerine yerleşen hükümdarlar tarafından elde edilemediği için uzun dönem varlığını bölgede devam ettirebilmiştir. Bu toplulukların merkezi ise Lût Gölü ile Akabe Körfezi arasındaki bölgedir.³⁰ Tarihi süreçte özellikle 2.yy'dan itibaren Romalılar bölgeyi istila ederek saldırılarla bölgenin yerleşim alanlarını tahrip etmişlerdir. Nebatlılar aynı zamanda Aramî dilini kullanan bir topluluktur. Himyeri yazılarıyla benzer bir alfabeyi benimseyen Nebatlılarla ilgili Arap tarihi ve kültüründe çeşitli kalıntılar da yer almaktadır. Bu dönem Arap yarımadasında yaşayan ve Nebatlıların ortadan kalkmasından sonra, kuzey tarafında yerleşim alanı bulan bir diğer devlet de Tedmür'dür. Bu devletlere ilişkin kaynaklarda aynı zamanda Palmirliler ifadesi de geçmektedir. Başkentleri Tedmür, Şam ile Fırat Nehri arasında kurulmuştur. Bu bölgedeki Arap kabileleri yerel şeyhler tarafından yönetilmişlerdir. Tedmürlüler sosyal yaşamlarında ticaret faaliyetleri yürüterek geçim sağlarken aynı zamanda Aramî dilini kullanmışlardır.³¹

Tedmür devleti de uzun süre faaliyetlerini devam ettirememiş, bölgede Romalıların istilasını sonucunda 273 yılında yıkılmıştır. Romalılar ve Bizanslar, Arap Yarımadası'nı ele geçirmek için yıllarca çeşitli saldırılar düzenleyerek buradaki kralları idareleri altına almaya çalışmışlardır. Arap Yarımadası'nın kuzey, güney ve özellikle verimli topraklarında yerleşim alanlarının genişlemesiyle birlikte saldırılar her geçen dönemde daha da şiddetlenmiştir.

İslamiyet öncesi dönemde (yaklaşık M.Ö. 6. yüzyıldan M.S. 7. yüzyıl başlarına kadar) Arabistan'ın orta kesimlerinde yaşayan Arapların durumu farklılık göstermektedir. Kuzey ve güney bölgelerinin aksine, iç kesimlerde yaşayan Araplar verimsiz topraklar nedeniyle tarımsal üretim ve ticaret açısından gelişim gösterememiştir. Bu durum, bölgedeki halkın başka bölgelere göç etmesini zorlaştırmış ve kuzey ve güneyde kurulan güçlü devletler kadar gelişmiş bir toplumsal yapının ortaya çıkması engellenmiştir. Bu süreçte ayrıca, iç bölgelerdeki yaşayan Arap kabileleri arasında, kuzey ve güneydeki topluluklara kıyasla kabile çatışmaları daha fazla olmuştur.³²

Bölgede yaşayan kabileler diğer kabilelere üstünlük kurmak için mücadeleler etmiştir. Bu karşılıklı mücadeleler nedeniyle daha kısa ömürlü devletler kurabilmişlerdir. İç kısımda yaşayan Arap topluluğunun da gelir kaynağı kuzey ve güney bölgesinde

³⁰ Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 35.

³¹ Yeşilyurt, *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, 21.

³² Yeşilyurt, *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, 22.

yaşayan halk gibi hayvancılık ve ticaret olmuştur. Bölgenin dış müdahale ve istilalara karşı etrafının dağlarla çevrili olması da çevreden gelebilecek olası saldırılar için doğal bir koruma sağlamıştır. Arabistan'ın kuzey ve güney bölgelerinin Romalılar ve Bizanslılar tarafında abluka altına alınmasına rağmen iç kısma saldırı düzenleyememelerinin en önemli nedeni coğrafi şartlar olmuştur. Bu nedenle bölgede yaşayan Arap halkı için can güvenliğini düşündüren herhangi bir eylem geliştirilmesine gerek duyulmamıştır.³³

Bu bölgedeki Arap topluluğun mücadelesi daha çok kendi içlerindeki ticaret ve sosyal yaşam kaygıları üzerine olmuştur. Kendilerini daha fazla geliştirmek ve büyütme için kabileler arasında ciddi mücadelelere girmişlerdir. İç kısımda yaşayan Arap halkının en önemli uğraşları ise deve yetiştiriciliği ve yağmacılıktır. Arap Yarımadası'nda yaşayan diğer topluluklar gibi göçebe bir yaşam sürdürdükleri için sanat ve kültür alanında gelişmemişlerdir. Bu dönem göçebe Arapların yaşamlarında kabile ve klan teşkilatlanması da görülmektedir. Kabile üyeleri birbirlerine kan bağıyla da bağlıdırlar. Kabile üyelerinin kendi aralarında yönetimde görevli bir kişi seçiminde demokratik bir yöntem benimsemişlerdir. Bunun dışında bu dönem Arap toplulukların kültür olguları da oldukça dikkat çekmektedir. Mevsim ve iklim değişikliği sebebiyle örf, adet, gelenek, görenekleri de farklılık göstermiştir. Ayrıca her kabilenin kendi içlerinde farklı bir tanrı inancı vardır.³⁴

Bu inanç farklılığı, çeşitli tabiat unsurlarının görünmez nitelikte birtakım güçlere sahip olduğuna dair düşünceden kaynaklanmıştır. Araplar arasında bir kısmı puta tapmakla birlikte, zamanla Allah inancı, yani tektanrıci bir inanç anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. Puta tapan kabileler arasında zamanla dinî yapıda ortaya çıkan düşünce farklılıkları, Allah inancına ve özellikle Hz. İbrahim'in dinini bulma ve bu dini anlama arayışına doğru evrilmeye yol açmıştır. İslâmî döneme geçişe kadar Arap toplumu içerisinde din konusunda tam anlamıyla bir düşünce birliği sağlanamamıştır. Arap Yarımadası'nın kuzey bölgesinde yaşayan Arap toplulukları arasında, bölgede bulunan Hristiyan halkla kurdukları etkileşimler sebebiyle kısmen asimile olan gruplar da ortaya çıkmıştır. Arap Yarımadası'nın kuzey, güney ve iç kesimlerinde farklı etnik kimliklere

³³ İbrahim Halil Gümüştekin, *Hız. Peygamber (sav) Döneminde Ekonomik Hayat* (Bursa Uludağ University (Turkey), Master's Thesis, 2021), 31.

³⁴ Ethem Ruhi Fıglalı, "İnkılâp Kanunlarının Kabulünün 86. Yılında İslâm Düşüncesinde Hilâfet Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 24/72 (2008), 614.

sahip toplulukların karşılıklı etkileşimi, Arapların yaşamlarında dinî çeşitliliği ve inanç farklılıklarını beraberinde getirmiştir.³⁵

Bu dönemden sonra özellikle Arabistan'da sosyal yapı ve dini inanış konusunda köklü bir değişim süreci başlamıştır. Bu dönem özellikle Cahiliye Dönemi olarak adlandırılan İslamiyet öncesi dönemde din anlayışlarında çok tanrılı din yapısı hâkim olmuştur. Arap edebiyatında bazı şairler de bu dönemin siyasal koşullarını ve sosyal yaşantılarını dile getiren kasideler yazmışlardır. Cahiliye Dönemi'nde Arap şairlerin şiirleri oldukça özgün ve nitelikli ölçülerde oluşturulmuş ve uzun yıllar halk tarafından hafızalarda yer edinmiştir. Cahiliye Dönemi'nin sona ermesiyle beraber Arap halkının dini inanç sistemiyle birlikte siyasal ve toplumsal düzeni de köklü bir dönüşüm geçirmiştir.³⁶

İslamiyet'le beraber kabilecilik esasına dayanan yapılar yerini ümmet anlayışına bırakmıştır. Bu dönem toplumsal hiyerarşik düzen, ahlaki ilkeler ve adalet yapısı da yeniden şekil değiştirmeye başlamıştır. İslami felsefenin getirdikleriyle beraber Arap toplulukları arasında kadın kimliğinin toplum içindeki yeri de değişmiş, sosyal dayanışma, zekât ve sadaka uygulamalarıyla toplumsal yapı tekrar inşa edilmiştir. Dini olgunun temel alındığı Arabistan'da öncelikle dini liderlik ve siyasi otoritenin temel oluşturduğu hilafet sistemi, Arap siyasi yapısının derinden yer değiştirmesine de neden olmuştur. İslam devleti ise ilk defa Medine'de kurulmuştur. Bu dönem Arap toplulukları, İslam medeniyetinin kurucuları haline gelmiş hem kendi coğrafyalarında hem de farklı milletler tarafından etkili devletlerden biri olmuştur.³⁷

İslamiyet Araplar için özellikle bu dönemde sadece inanç sistemi olarak etkili bir faktörde olmamış, bireylerarası ilişkileri düzenleyen kapsamlı bir sistem halini de kazandırmıştır. Bununla beraber özellikle 7. yy'de Hz. Muhammed'in etkisiyle Arap topluluklarında önemli bir süreç ilerlemeye başlamıştır.³⁸

7. yy. Hz. Muhammed'in peygamberliği ile başlayan dönemde Arap toplumları kısa süre içinde birçok coğrafyayı hâkimiyet altına alarak büyük bir medeniyetin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Bu süreçte Arapların temel dili olan Arapça, kutsal kitabın dili olmasından dolayı hem edebiyat hem de bilim dili olarak yaygınlık kazanmıştır. İslamiyet'in benimsenmesinden sonra Arap topraklarında kurulan Emevîler

³⁵ Yeşilyurt, *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, 24

³⁶ Yeşilyurt, *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, 25-26.

³⁷ Nesim Sönmez, "Cahiliye Döneminde ve Sadru'l-İslam Döneminde Hitabet" (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 147-148.

³⁸ Sönmez, *Cahiliye Dönemi'nde Sadru'l İslam Döneminde Hitabet*, 148.

(661-750) ve Abbasi (750-1258) devletleri Arap kültürünün daha hızlı gelişmesinde de oldukça etkili olmuşlardır.³⁹

Abbasiler döneminde Bağdat pozitif ilimlerin merkezi haline getirilerek farklı kültürlerin eserleri Arapçaya çevrilmeye başlatılmıştır Arapça bu dönemden sonra sadece bir dinin dili olmaktan ziyade evrensel bir dil haline dönüşmüştür. Arapların sosyal ve kültürel değerleri İslamiyet’le beraber çeşitlilik kazanırken aynı zamanda kendi sosyal yapılarında hiyerarşik düzenleriyle de dikkat çekmiştir. Arap kültüründe soy bağı, aile, kabile gibi temel unsurlar kültürel yaşantılarını oluşturmuştur. Arap toplumlarında bireyler aile yapılarıyla tanınmışlardır.⁴⁰

Arap kabileleri arasında dayanışma ve yardımlaşma anlayışı da gelişmiştir. Araplarda namus ve onur kavramları da önemli değerler arasındadır. Bu değerler etnik grubun bireysel ve toplumsal saygınlığının ölçütü kabul edilmiştir. Arap kültüründe en belirgin özelliklerden biri de hac, umre, kurban kesme ve dua etme gibi bazı temel değerler de İslamiyet’in kazandırdığı temel kültürel olgular arasında yer almaktadır. Arap kültüründe aile değerleri, sanat ve edebiyat gibi sosyal bazı unsurlarında üzerinde durulduğu görülmektedir. Araplar, misafirperverlikleriyle öne çıkan topluluklardan biridir. Bu gelenek, toplumsal saygınlık kazandıran ve insanlar arası iletişimi güçlendiren önemli bir kültürel değeri yansıtmaktadır. Arapların en belirgin özelliklerinden biri ise, zamanla farklı coğrafyalara yerleşmelerinin bir sonucu olarak kendi içinde farklı kültürel değerlere sahip bireylerden oluşan bir topluluk haline gelmeleridir.⁴¹

Kuzey Afrika Arapları, Berberi ve Fransız etkisi altındayken, Körfez ülkeleri ise geleneksel bedevi kültürünü yaşatmaya devam etmişlerdir. Arap kültürü Suriye, Lübnan, Ürdün gibi ülkelerde farklı dinlerin sentezini de yaşatmaktadır. Bu durum 20. yy. Arap coğrafyasında halen etkili olsa da son zamanlarda büyük bir değişim ve dönüşüm geçirmişlerdir. Osmanlı’nın çöküşüyle beraber başlayan sömürgecilik anlayışı Arap topluluklarında farklı devletlerin ortaya çıkmasına ve kültürel yapıda çeşitliliğe neden olmuştur. Bu nedenle Arap milliyetçiliği ve topluluklar arasında bireysel farklılığı ortaya çıkaran yaşantılarda son zamanlarda Arap kültürünün önemli parçalarından biri haline

³⁹ Sejfudin Haruni, *Arap dilinin tarihi ve Arapçada diglossia olgusu* (Bursa Uludag University (Turkey), Master’s Thesis, 2010), 2.

⁴⁰ Mücella Aydın, *Mekke Döneminde İbadet* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6.

⁴¹ Mustafa Çağrı, “Misafir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005).

gelmiştir. Araplar farklı coğrafyalarda yaşasalar da kültürlerini yaşatmaya ve sürdürmeye devam etmişlerdir.⁴²

Arapların hem dini hem de kültürel değerlerini yansıtan en önemli olguları ise şüphesiz dildir. İslamiyet’le beraber Kurân-ı Kerim’in Arapça olması, edebiyat, kültür, sosyal değerlerin aktarımında Arapça yazım dilinden de yararlanmaları oldukça dikkat çekmektedir. Arapların ana dili olan Arapça, Afro-Asyatik (Hami-Sami) dil ailesinin Sami koluna mensup dillerden biridir.⁴³

Bu dil ailesinin kökeni ise Kuzey Afrika’dan Orta Doğu’ya kadar geniş bir alan bulan coğrafyada halkın konuştuğu diller arasında yer almaktadır. Sami dillerinden biri olan Arapçanın yanı sıra bu dil ailesinde İbranice, Süryanice ve Aramice gibi diller de bulunmaktadır. Arapça, bu dil ailesinin yazılı dilinde en yaygın kullanılan dil örneğidir. Arap dilinin temel yapısı üçlü kök sistemi üzerinde kurulmuştur.⁴⁴

Arapçanın yazı ve konuşma dili oluşumunda üç harfli köklerden yararlanarak sözcükler türetilmiştir. Arapçanın ilk oluşumu ise, tarihçilerin araştırmalarında Arap halkının ilk yerleşim birimi açtıkları ve güney bölgesinde yaşayan topluluğun konuştuğu Arâmi diyalektlerinin bu bölgede sınırlı olması, Arap diline ait ilk eser örneklerinin Arâmi (Nabatî) alfabesiyle yazılması da Arâmca dil yapısının etkilerinden kaynaklandığını ortaya koymuştur. Arap dilinin ortaya çıkışıyla beraber kaynaklarda, yazıtlarda, eserlerde kullanımı ise tarihi olarak M.Ö 328 yıllarına uzanmaktadır. Bu dönem Şam şehrinin güneydoğusunda bulunan Safâ bölgesinin güney kısmında yer alan en-Namarâ mevkiindeki bir mezar taş anıtı, Arap dilinin Nebâtî harflerle zapt edilmiş en eski yazılı anıttır. Arap sözcüğüne dair ilk kanıtlar bu yazıtta yer almaktadır.⁴⁵

Arap yazısıyla kaleme alınmış ve tarihî süreçte bilinen en eski yazıt, M.S. 512 yılında Halep şehrinin güneydoğusunda yer alan Zebed’de tespit edilmiştir. Bu döneme ait Arapça metin ve yazıt örneklerine ilişkin bilgiler tarihî kaynaklarda sınırlı olmakla birlikte, özellikle “Cahiliye Dönemi”ne ait Arapça şiir örneklerinin varlığına dair çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Günümüzde Arapça, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da yaklaşık yirmi beş ülkede resmî dil olarak konuşulan dillerden biridir. Bu yönüyle Arapça, yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, güçlü bir kültürel kimliğin de taşıyıcısı konumundadır.⁴⁶

⁴² Fayda, “Bedevî”, 5/311.

⁴³ Muhammet Vehbi Dereli, “Arap Dili ve Edebiyatının İslâm Medeniyeti İçin Önemi”, (2020), 67.

⁴⁴ Yıldız, “Arap (Tarih)”, 3/272.

⁴⁵ Mustafa Aydın, “Arap Dili”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4/1 (2018), 5.

⁴⁶ Aydın, “Arap Dili”, 5.

2.5. Kürtlerin Tarihi

Kürtler, tarihi dönemler boyunca Zagros Dağları'nın eteklerinden itibaren İran'ın batısı ve kuzeybatısında, Türkiye'nin güney ve güneydoğusunda, Irak ve Suriye'nin kuzey ile kuzeydoğusunda, Ermenistan'ın güneyinde ve Azerbaycan'ın da güneybatısında kendilerine yerleşim alanı açmış yerli topluluklardan biridir.⁴⁷ Günümüzde varlıklarını bu bölgelerde sürdürmekte olan Kürtlerin özellikle Rusya, Afganistan, Gürcistan, Lübnan ve Ürdün gibi ülkelerde de nüfus oranları oldukça fazladır.⁴⁸

1950'li yıllardan itibaren artan kentleşme ve uluslararası göç hareketleri, Kürtlerin geleneksel yaşam alanlarının dışına çıkarak küresel bir yayılım göstermelerine neden olmuştur. Kürtlerin etnik kökenlerine ilişkin tarih boyunca farklı görüşler ortaya konulmuş olup, bu alanda çalışmalar yürütülen birtakım bazı araştırmacılar Kürtleri, Van Gölü "nün batısında yaşamış olan Cyrtti (Kırtiler) ile ilişkilendirmiş, bazıları da Medler'in Kürtlerin ikinci tabakadan ataları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kürtlerin Arap kökenli olduğuna dair de bazı görüşler olsa da bu görüş tarihçiler ve bilimsel araştırmacılar tarafından kabul edilmemiştir.⁴⁹

Antik çağ kaynaklarında Kürtlerin etkileşim kurduğu topluluklar arasında Kardukhoi, Gordyaei ve Coridins isimleri geçmekte olup, bu toplulukların Kürtlerin tarih öncesi varlığına dair ilk kayıtlar olarak değerlendirilmiştir. Kürtlerin tarih boyunca farklı yerlerde varlıklarını sürdürmeye çalışırken yaşadıkları bölgelerde farklı adlarla da anılmışlardır. Aramîler ve Süryânîler bu bölgeye Bes-Kardu, Ermeniler Kordu, Araplar ise Kardâ ve Bâkardâ adlarını vermiştir.⁵⁰ Orta Çağ kaynaklarında ise Kürtlerin yaşadığı coğrafya genellikle "Bilâdü'l-Ekrâd" olarak adlandırılmış, bu tanım Hz. Ömer döneminde İslam fetihleriyle birlikte bölgenin siyasi olarak tanınmasına katkı sağlamıştır. Nitekim İbnü'l-Fakîh, "Kitâbü'l-Büldân" adlı eserinde Kürtlerin yaşadığı bölgeyi bu şekilde nitelendirmiş; Belâzürî ise Şehrizor, Musul ve Hemedan'ı içine alan alanı "Meâkilü'l-Ekrâd" olarak tanımlamıştır. "Kürdistan" tabiri ise ilk kez Selçuklu Sultanı

⁴⁷ Mehmet Akbaş, "Kürtler (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

⁴⁸ Akbaş, "Kürtler (Tarih)".

⁴⁹ Akbaş, "Kürtler (Tarih)".

⁵⁰ Akbaş, "Kürtler (Tarih)".

Sencer'in esir düşmesinin ardından, 1153 yılında İran'ın kuzeybatısında yer alan Kirmanşah ve çevresi için kullanılmıştır.⁵¹

İslam öncesi dönemde ise Kürtlerin büyük bir kısmı Zerdüştlüğü (Mecusilik) benimsemiştir. Hz. Ömer döneminde İslam fetihleri esnasında Utbe b. Ferkad es- Sülemi, 641 yılında Musul ve çevresini fethederek Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı bölgeleri İslam hâkimiyetine girmelerinde etkili olmuştur. Bu dönemde bazı Kürt aşiretleri Emevîler ve Abbasîler döneminde Haricî isyanlarına katılmış, zamanla bu hareketlerden ayrılarak İslam'a bağlanmışlardır. Abbasî halifesi Hârûnürreşîd döneminde Şehrîzor ve Musul'un ayrı vilayetler haline getirilmesiyle Kürt nüfusunun idari olarak tanınmasına başlanmıştır. Orta Çağda Kürtler, özellikle Hamdanîler, Mervânîler, Zengîler, Eyyûbîler ve Artuklular gibi Müslüman hanedanlıklar içinde önemli askerî ve idari roller üstlenmiştir. 10. yüzyılın sonlarında Ebû Şücâ 'Abdullah Hüseyin b. Dûstek tarafından kurulan Mervânîler, bölgenin Kürtleşmesine büyük katkı sağlamış, Nasrüddevle Ahmed döneminde ise en güçlü dönemini yaşamıştır⁵². Ardından Kürt kökenli Necmeddin Eyyûb ve Selahaddin Eyyûbî, Zengîler'in yönetim kadrosunda görev almış; Selahaddin'in 1171 yılında Fâtîmî Hilafeti'ne son vererek Eyyûbîler Devleti'ni kurması, Kürtlerin İslam tarihindeki etkisini doruğa ulaştırmıştır.⁵³

Selçuklu ve Osmanlı öncesi dönemlerde Kürtler, aşiretler hâlinde yarı göçebe bir yaşam sürdürmüş; zaman zaman dini ve siyasi isyanlarda etkin rol oynamışlardır. 13. yüzyıldaki Moğol istilaları sırasında birçok Kürt yerleşimi tahrip edilmiş, ancak bazı Kürt grupları Moğollarla ittifak kurarak onların ordularında yer almıştır. Timur döneminde (1394) Kürt bölgelerinin önemli bir kısmı Timur ordularınca ele geçirilmiş olsa da Kürt toplulukları varlıklarını sürdürmüş ve bu süreçte Karakoyunlu ile Akkoyunlu devletlerinin egemenliği altında yaşamaya devam etmişlerdir.⁵⁴

Kürtlerin Osmanlı hâkimiyetine girişi ise 16. yüzyılın başlarında, Yavuz Sultan Selim döneminde Safevîler'e karşı yürütülen seferler sonrasında gerçekleşmiştir. Bu süreçte Osmanlılar ile Kürt beyleri arasında karşılıklı bir ittifak kurulmuş, özellikle İdris-i Bitlisî'nin diplomatik girişimleri sonucunda birçok Kürt beyliği Osmanlı yönetimine bağlılığını bildirmiştir. Böylece Kürt beyleri, yerel özerkliklerini koruyarak Osmanlı idaresine dâhil edilmiş, aynı zamanda bölgedeki Şîi-Safevî etkisine son verilmiştir.⁵⁴

⁵¹ Akbaş, "Kürtler (Tarih)".

⁵² Akbaş, "Kürtler (Tarih)".

⁵³ Akbaş, "Kürtler (Tarih)".

⁵⁴ İbrahim Özcoşar, "Kürtler (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

Osmanlı ile Kürt emirlikleri arasında tesis edilen bu iş birliği, bölgedeki siyasi istikrarın sağlanmasında ve sınır güvenliğinin korunmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Yavuz Sultan Selim'in seferi öncesinde Safevî Şahı İsmail, Akkoyunlu hâkimiyetine son verdikten sonra bölgedeki Kürt beylerini Tebriz'e çağırarak, ancak daha sonra onları tutuklatarak yerlerine Şîî valiler atamıştır. Bu durum, Kürt emirliklerinin Osmanlılarla ittifaka yönelmesine neden olmuştur. Bu döneme ilişkin ele alınan bazı kaynaklara göre, Kürt beylerinin çağrısı üzerine Osmanlı seferi hızlandırılmıştır. Tarihi süreçte sonraki yıllarda ise, Hasankeyf Emiri Melik Halil Eyyûbî, Bitlis Emiri Şerefeddin, Hizan Emiri Davud, Sason Emiri Ali Bey ve Nemran Emiri Abdülbey gibi bölgesel yöneticiler Osmanlı ordusuna destek vererek Doğu Anadolu'daki Safevî nüfuzunun kırılmasında etkili olmuşlardır. Bu süreçte Kürtler, Osmanlı idaresinde hem askerî müttefik hem de yerel yönetim ortağı konumuna gelmişlerdir. Bu anlaşma sonucunda Kürt emirlikleri yarı özerk bir statüyle Osmanlı sistemine uyarlanmış; bölgede vergi toplama, güvenlik ve yerel yönetim yetkileri emir ailelerine bırakılmıştır. Antlaşmayla birlikte yürürlüğe giren bu yapı, 19. yüzyılın ortalarına kadar sürmüş; ancak Tanzimat reformları ile birlikte Osmanlı merkezîyetçiliği güçlenince Kürt beylerinin yönetsel özerkliği kademeli olarak ortadan kalkmıştır.⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreciyle birlikte Kürtler, yeni siyasi dengelerin şekillendiği karmaşık bir döneme girmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gündeme gelen paylaşım planları, Kürtlerin yaşadığı bölgelerin farklı devletlerin kontrolüne girmesine neden olmuştur. İngiltere'nin Musul üzerindeki hâkimiyet girişimleri, Fransa'nın Suriye'deki varlığı ve İran sınırındaki hareketlilik, Kürtlerin coğrafi bütünlüğünü fiilen ortadan kaldırmıştır. Bu süreçte İngiliz yönetimi Musul'daki Kürtleri kendi nüfuzu altına almak istemiş, buna karşılık bazı Kürt liderler Türk millî hareketiyle iş birliğini sürdürmeyi tercih etmiştir.⁵⁶

Buna rağmen dönemin birçok Kürt aydını, Anadolu'nun bütünlüğünü savunmuş ve Misak-ı Millî sınırları içinde kalmayı tercih etmiştir. Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa'nın bağımsızlık talebine rağmen, pek çok Kürt dini önderi ve kanaat sahibi kişi, Türklerle kader birliği fikrini destekleyen açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁷

⁵⁵ Özçoşar, "Kürtler (Osmanlı Dönemi)".

⁵⁶ Serdar Yıldırım, "Kürtler (Osmanlı Sonrası Türkiye)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

⁵⁷ Yıldırım, "Kürtler (Osmanlı Sonrası Türkiye)".

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte merkeziyetçi devlet anlayışı, Kürt toplumunun geleneksel yapısıyla zaman zaman çatışma yaşamıştır. 1920'li yıllarda modernleşme adımları, özellikle hilafetin kaldırılması ve laikleşme politikalarıyla birlikte bölgede tepkilere neden olmuştur. 1925'te Şeyh Said önderliğinde gerçekleşen ayaklanma, kısa sürede geniş bir alana yayılsa da devlet güçleri tarafından bastırılmıştır. Bu dönemi takip eden Ağrı ve Dersim olayları, Cumhuriyet tarihinin en önemli bölgesel isyan hareketleri olarak kayda geçmiştir. Devletin güvenlik politikaları uzun yıllar bölgedeki sosyal yapıyı etkilemiş, aşiret düzeni ve geleneksel otoriteler zayıflamıştır.⁵⁸

1950'li ve 1960'lı yıllarda bölgedeki Kürt nüfus arasında siyasi farkındalık yeniden artmaya başlamıştır. Özellikle Doğu Anadolu'da yaşanan ekonomik eşitsizlikler ve eğitim imkânlarının sınırlılığı, Kürt kimliğinin toplumsal alanda daha fazla dile getirilmesine yol açmıştır. Bu dönemde gelişen sol eğilimli hareketler ve üniversite gençliğinin etkisiyle Kürt meselesi kültürel bir hak talebi boyutuna taşınmıştır. 1980 darbesi sonrası uygulanan yasaklar, kimlik üzerindeki baskılar ve cezaevlerinde yaşanan hak ihlalleri, sorunun toplumsal yönünü derinleştirmiştir.⁵⁹

1990'lı yıllarda Kürt meselesi Türkiye'nin en önemli iç politika konusu haline gelmiştir. Devletin güvenlik merkezli yaklaşımı zaman zaman demokratik açılımlarla dengelenmeye çalışılmış, dönemin liderleri "Kürt realitesinin tanınması" ifadesiyle daha kapsayıcı bir dil kullanmaya başlamıştır.⁶⁰

2000'li yıllarda ise hükümet politikalarında reform süreci öne çıkmış; kültürel hakların tanınması, Kürtçe yayın yapan kanalların açılması ve üniversitelerde Kürt dili üzerine akademik çalışmaların başlaması gibi adımlar atılmıştır. 2013 yılında yürürlüğe giren "çözüm süreci", uzun yıllar süren çatışma ortamını sona erdirmeyi hedeflemiş; ancak 2015 sonrası yeniden artan güvenlik kaygıları nedeniyle bu süreç tamamlanamamıştır. Günümüzde ise Kürt toplumu, Türkiye'nin farklı bölgelerine yayılarak yaşamlarını sürdürmektedir. Kürtler hem kültürel kimliklerini koruma hem de toplumsal yaşama katılım konusunda geçmişe kıyasla daha görünür bir konuma gelmişlerdir. Buna rağmen tarihsel süreçten miras kalan eşitsizlikler, sosyoekonomik farklılıklar ve güvenlik odaklı politikalar, Kürt meselesinin tam anlamıyla çözülmesini güçleştirmektedir. Ancak son yıllarda yürütülen akademik çalışmalar, Kürtlerin tarih boyunca yalnızca etnik bir grup olarak değil, Anadolu'nun sosyal, kültürel

⁵⁸ Yıldırım, "Kürtler (Osmanlı Sonrası Türkiye)".

⁵⁹ Yıldırım, "Kürtler (Osmanlı Sonrası Türkiye)".

⁶⁰ Yıldırım, "Kürtler (Osmanlı Sonrası Türkiye)".

ve siyasal kimliğinin şekillenmesinde etkin bir unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁶¹

2.5.1. Kürt dili ve edebiyatı

Kürt dili, tarih boyunca zengin bir söz varlığına sahip olmuş ve farklı bölgelerde gelişen lehçeleriyle kendi içinde çeşitlenmiştir. Dilbilim araştırmalarında Kürtçenin, Hint-Avrupa dil ailesinin İranî koluna ait olduğu ifade edilmiştir. Günümüzde Kürtçenin en yaygın lehçeleri Kurmancî, Soranî ve Zazakî (Dimilkî) olarak sınıflandırılmakta olup; bu lehçeler arasında ses, kelime ve dil yapısı bakımından önemli farklar bulunmaktadır. Kürtçenin tarihsel gelişimi incelendiğinde, dilin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda kültürel kimliğin taşıyıcısı olduğu da kabul edilmektedir.⁶²

İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Kürt dili, Arapça ve Farsçanın etkisine açık hale gelmiş; ancak bu etkileşim dilin özgün yapısını ortadan kaldırmamıştır. Kürt edebiyatının klasik döneminde, Arap-Fars şiir geleneğinden biçimsel olarak etkilense de içerik bakımından Kürt toplumsal yaşamını, inanç dünyasını ve aşk kavramını merkeze alan özgün bir anlatım biçimi gelişmiştir. Bu dönemin en önemli temsilcileri arasında Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Ahmedê Hanî ve Ali Harîrî sayılabilir. Özellikle Şeyh Ahmedê Hanî'nin 17. yüzyılda kaleme aldığı *Mem û Zîn* eseri, yalnızca bir aşk hikâyesi olarak değil, Kürt kimliğinin birlik ve bilinç temsidir.⁶³

Hanî, eserinde eğitim, bilgi ve özgürlük kavramlarını ulusal bilincin temeli olarak ele almış, dil aracılığıyla Kürt halkının kimliğini koruması gerektiğini vurgulamıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda Kürt edebiyatı, medrese merkezli eğitim sisteminin etkisiyle daha çok dinî ve didaktik nitelikli eserler vermiştir. Kaside, mevlid, ilahi ve menkıbe türündeki metinler aracılığıyla ahlaki öğretiler toplum içinde aktarılmıştır. Bu dönemde yazılı edebiyatla birlikte, sözlü anlatı geleneği de kültürel hafızanın temel taşı olmuştur. Özellikle “dengbêjlik” geleneği, Kürt halkının tarihini, destanlarını ve günlük yaşamını ezgisel anlatımla kuşaktan kuşağa aktaran güçlü bir sözlü edebiyat biçimi olarak öne çıkmıştır. 19.yüzyıla gelindiğinde Kürt dili ve edebiyatı, toplumsal ve siyasal gelişmelerle birlikte modern bir dönüşüm sürecine girmiştir.⁶⁴

⁶¹ Yıldırım, “Kürtler (Osmanlı Sonrası Türkiye)”.

⁶² Abdurrahman Adak, “Kürtler (Dil ve Edebiyat)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

⁶³ Adak, “Kürtler (Dil ve Edebiyat)”.

⁶⁴ Adak, “Kürtler (Dil ve Edebiyat)”.

Bu dönemde Celadet Ali Bedirhan ve Kamuran Bedirhan kardeşler öncülüğünde çıkarılan Hawar, Ronahi, Roja Nû ve Stêr dergileri, Kürtçenin yazılı standartlaşması ve modern edebi kimlik kazanmasında belirleyici olmuştur. Özellikle Kurmancî lehçesi bu süreçte yazı dili olarak öne çıkarken, dilin yabancı etkilerden arındırılması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Günümüzde de önemli bir kültür parçası olan Kürt edebiyatı hem Türkiye’de hem de diasporada yaşayan yazarlar sayesinde farklı temalar ve anlatım biçimleriyle varlığını sürdürmektedir. Modern Kürt edebiyatında kimlik, göç, aidiyet, kadın ve özgürlük temaları sıkça işlenmiş; şiir, roman ve tiyatro gibi türlerde üretim çeşitlendirilmiştir. Kürt dili bununla birlikte artık sadece etnik bir kimliğin değil, bir kültürel mirasın taşıyıcısı olarak kabul edilmektedir.⁶⁵

2.5.2. Kürtlerin sosyal ve kültürel yapısı

Kürtlerin sosyal yapısı, tarih boyunca yaşadıkları bölgenin coğrafi, ekonomik ve siyasal koşullarına bağlı olarak şekillenmiştir. Dağlık bölgelerde yaşam sürdürmeleri, onları küçük yerleşim birimlerine ve birbirine bağlı topluluklara yönlendirmiştir. Bu nedenle aşiret düzeni, Kürt toplumunda sadece bir sosyal örgütlenme biçimi değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı olarak da varlığını sürdürmüştür. Aşiret, Kürtler arasında güven, aidiyet, dayanışma ve paylaşım duygusunu temsil eden en önemli yapıdır. Her aşiretin kendi içinde belirli kuralları, lideri ve karar alma mekanizması vardır. Bu yapı sayesinde toplumsal denge korunmuş, aynı zamanda dış tehditlere karşı ortak hareket etme kültürü gelişmiştir.⁶⁶

Tarihi süreç içerisinde Kürt kabileleri ve aileleri arasında aile ve topluluk ilişkileri oldukça güçlü olmuştur. Akrabalık bağları toplumsal yaşamın merkezinde yer almıştır. Özellikle kırsal alanlarda insanlar arasındaki yardımlaşma, yaşamın bir gereği olarak görülmüştür. Bu gelenek, dayanışma duygusunu canlı tutarak toplumun birlik içinde kalmasına yardımcı olmuştur. Misafirperverlik ise Kürt kültürünün en belirgin özelliklerinden biridir. Eve gelen misafir, yalnızca hane halkının değil, bütün aşiretin konuğu olarak kabul edilir. Bu anlayış hem dini hem de insani bir sorumluluk olarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.⁶⁷

⁶⁵ Adak, “Kürtler (Dil ve Edebiyat)”.

⁶⁶ Sıtkı Karadeniz, “Kürtler (Sosyal Hayat ve Kültür)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

⁶⁷ Karadeniz, “Kürtler (Sosyal Hayat ve Kültür)”.

Kürtlerin sosyal hayatında törenler, ritüeller ve kutlamalar da önemli bir yer tutmuştur. Düğünler, taziyeler, sünnetler, bayramlar ve doğum kutlamaları Kürt halkı arasında toplumsal dayanışmayı pekiştiren en temel etkinliklerdir. Bu tür olaylarda sadece aileler değil, tüm köy veya aşiret bir araya gelir. Düğünlerde davul-zurna eşliğinde oynanan “govend” adlı halk oyunu, Kürt kültüründe birliği ve coşkuyu temsil eder. Nevruz kutlamaları ise baharın gelişiyle birlikte yeniden doğuşun, umudun ve özgürlüğün sembolü olarak kabul edilir. Bu ritüellerde hem dini hem kültürel öğeler iç içe geçmiş olup, Kürtlerin yaşam biçiminde inanç ve geleneklerin birlikte nasıl var olduğunu göstermektedir.

Kürt kültürünün en dikkat çekici yönlerinden biri de sözlü anlatım geleneğidir. Yazılı kültürün sınırlı olduğu dönemlerde halk, tarihini, kahramanlık öykülerini ve yaşadığı olayları sözlü yolla kuşaktan kuşağa aktarmıştır. Bu aktarımın en önemli temsilcileri “dengbêj” olarak bilinen halk ozanlarıdır. Dengbêjler, melodik bir anlatımla destanlar, aşk hikâyeleri, savaşlar ve toplumsal olayları dile getirmişlerdir. Kürt halkındaki bu geleneğin amacı ise, yalnızca insanları eğlendirmek değil, toplumsal hafızayı canlı tutmak olmuştur. Kürt halk edebiyatı içinde yer alan masallar, maniler, atasözleri ve ağıtlar da hem duygusal hem tarihsel bir aktarım aracı olarak görülür. Bu nedenle sözlü kültür, Kürtlerin kimliğini koruma ve geçmişle bağ kurma konusunda önemli bir işlev üstlenmiştir.⁶⁸

Kürt toplumunda kadınların rolü de sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Kadınlar, tarih boyunca yalnızca ev içi rollerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda üretim faaliyetlerinde, el sanatlarında ve toplumsal dayanışma alanlarında da aktif olmuştur. Kırsal bölgelerde kadınlar, tarım ve hayvancılıkla uğraşarak ekonomik yaşama katkıda bulunmuştur. Bunun yanı sıra, taziye ve düğün gibi toplu etkinliklerde kadınlar ön planda yer alır; ağıt söyleme, misafir ağırlama ve kültürel değerleri yaşatma görevini üstlenirler. Kadınların bu konumu, Kürt toplumunda sosyal hayatın yalnızca erkek merkezli olmadığını, kadınların da toplumsal belleğin taşıyıcısı olduğunu göstermektedir.⁶⁹

Kürtlerin kültürel hayatı yalnızca sözlü anlatılardan ibaret olmamıştır. Müzik, dans, el sanatları ve giyim tarzı, onların kimliklerini ifade ettikleri önemli alanlar arasındadır. “Stran” ve “klam” adı verilen halk ezgileri, Kürtlerin duygusal dünyasını, özlemlerini ve kararlı duruşlarını yansıtmıştır. Bu şarkılarda genellikle aşk, ayrılık, vatan sevgisi ve özgürlük temaları işlenmiştir. Aynı şekilde, halı ve kilim dokumacılığı,

⁶⁸ Karadeniz, “Kürtler (Sosyal Hayat ve Kültür)”.

⁶⁹ Karadeniz, “Kürtler (Sosyal Hayat ve Kültür)”.

keçecilik ve takı yapımı gibi el sanatları, Kürt kadınlarının yaratıcılığını ve estetik anlayışını yansıtan kültürel ürünlerdir. Geleneksel kıyafetlerde kullanılan canlı renkler ve desenler, doğaya, berekete ve hayata verilen önemi simgeler. Bu unsurlar, Kürt kimliğinin hem estetik hem de sembolik yönünü güçlü biçimde ifade etmektedir.⁷⁰

Modernleşme süreciyle birlikte şehirleşme, eğitim ve iletişim olanaklarının yaygınlaşması Kürt toplumunda bazı değişimleri beraberinde getirmiştir. Geleneksel yaşam biçimlerinin bir kısmı zamanla dönüşse de toplumsal dayanışma, misafirperverlik ve sözlü kültür gibi değerler büyük ölçüde korunmaya devam etmektedir. Günümüzde Kürtler hem kendi kültürel miraslarını sürdürmekte hem de modern yaşamın gerekliliklerine uyum sağlamaktadır. Bu durum, Kürt kültürünün durağan değil, değişime açık bir yapıda olduğunu göstermektedir. Kürtlerin sosyal ve kültürel yaşamı geçmişten günümüze uzanan bir süreklilik göstermekte olup özellikle araştırmalarda aşiret düzeni, sözlü edebiyat, yardımlaşma geleneği, ritüeller ve kadınların toplumsal rolü gibi unsurlar, Kürt toplumunun kimliğini oluşturan temel taşlar olarak ifade edilmektedir. Her ne kadar modernleşme süreci bu gelenekleri biçimsel olarak etkilese de Kürtler tarihsel ve kültürel köklerine olan bağlılıklarını sürdürmekte, kültürel miraslarını yaşatmaya devam etmektedir. Bu yönüyle Kürt kültürü hem yerel hem evrensel değerleri bir arada barındıran zengin bir toplumsal yapının yansıması olarak değerlendirilmiştir.⁷¹

Bununla beraber Kürtlerin din yapısı da sosyal ve kültürel yapısı tarih boyunca çeşitli ve dikkat çekici olmuştur. Kürt halkının yaşamış oldukları coğrafyada, farklı kültürlerin etkisiyle beraber din yapılarında önemli farklılıklar meydana gelmiştir. Tarihsel süreçte Kürtler, dini sadece ibadet biçimi olarak görmemiş, aynı zamanda toplumsal kimlik bütünlüğü ve dayanışmanın bir parçası olarak benimsemişlerdir. Dini inançlar, Kürtlerin sosyal ve kültürel gelenekleriyle bir bütünlük kazanarak sosyal yaşamın en önemli parçalarından biri haline gelmiştir. Bununla beraber hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet sonrası dönemde Kürt halkının din yapısı oldukça dikkat çekmektedir.

İslamiyet öncesinde Kürt halkının din yapısı farklı inanç sistemlerinden oluşmuştur. Bu dönemde Zerdüştlük (Mecusilik), Yahudilik ve Maniheizm gibi dinler etkili olmuştur. Bu dinler arasında ise Zerdüştlük, Kürtler arasında doğaya, ateşe, iyilik-kötülük olgusuna dayalı olarak bir halk inancı çerçevesinde yayılmıştır. Kürtlerin ateşi kutsal kabul etmesi, dualarda doğa unsurlarına yer vermeleri, temizlik anlayışları bu dinin

⁷⁰ Karadeniz, “Kürtler (Sosyal Hayat ve Kültür)”.

⁷¹ Karadeniz, “Kürtler (Sosyal Hayat ve Kültür)”.

Kürtler arasında kalıcı bir inanç sistemi haline gelmesine etkili rol oynamıştır. Bununla birlikte çeşitli kaynaklarda Kürtlerin erken dönemde az sayıda da olsa Yahudilik ve Hristiyanlık inancına da sahip olduğu görüşü ifade edilmektedir.⁷²

Bu nedenle Kürt tarihine ilişkin ele alınan araştırmalarda İslamiyet öncesi dönemde Kürtlerin din yapısının çeşitlilik gösterdiği vurgulanmıştır. İslamiyet'in kabulüyle birlikte (7.yy) Kürt toplulukları arasında İslamiyet benimsenmeye başlanmıştır. İlk dönemlerde farklı mezheplere yönelimler olsa da Kürt halkı arasında zamanla inanç olarak ehl-i sünnet, mezhep olarak da Şafîî mezhebi baskın hale gelmiştir. Kürt tarihine ilişkin ele alınan çeşitli araştırmalarda, İslamiyet'in Kürt halkı arasında halen en yaygın din olduğu ve Şafii mezhebine bağlı oldukları da ifade edilmektedir. Bununla beraber Kürt halkının yaşamış olduğu bazı bölgelerde özellikle Hanefi nüfusu da bulunmaktadır. İslamiyet'in beraberinde getirdiği kültürel unsurla beraber dini liderler de önemli bir yere sahip olmuştur. Nakşibendi ve Kadirî tarikatları, Kürt toplumunda hem dini hem sosyal rehberlik yönüyle önemli etkiler bırakmıştır. Bu tarikatlar yalnızca dini öğretileri değil, aynı zamanda ahlaki değerleri, dayanışmayı ve toplumsal düzeni de güçlendirmiştir. Kürt halkı arasında benimsenen diğer dini inançlar ise; Şiilik, Alevilik, Ehl-i Hak (Yârsanîlik) ve Yezîdîliktir.⁷³

Kürtlerin tamamı aynı mezhepten değildir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Irak ve İran sınır bölgelerinde yaşayan bazı Kürt grupları, Şiilik ve Alevîlik inançlarını benimsemiştir. Alevî Kürt toplulukları, ibadetlerinde cem törenleri, deyişler ve nefeslerle inançlarını yaşatmış, bu gelenekler kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Alevîlik, Kürt kültüründe yalnızca bir dini inanç değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi olarak görülmüştür.⁷⁴

Bir diğer dini topluluk ise Ehl-i Hak (Yârsanîlik) olarak bilinmektedir. Bu inanç sistemi, Tanrı'nın farklı suretlerde insan biçiminde tecelli ettiğine inanmaktadır. Ehl-i Hak topluluklarında dua, müzik ve kutsal metinler önemli bir yer tutar. İnançta adalet, doğruluk, sevgi ve tevazu kavramları öne çıkar. Bu yönüyle hem İslamiyet'ten hem de eski İran inançlarından izler taşımaktadır.⁷⁵

⁷² Hayreddin Kızıllı, "Kürtler (Din)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

⁷³ Doğan Kaplan, "Kürtler (Şiilik ve Alevîlik)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

⁷⁴ Kaplan, "Kürtler (Şiilik ve Alevîlik)".

⁷⁵ Metin Bozan, "Kürtler (Ehl-i Hak (Yârsanîlik))", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

Kürt toplumunun kendine has dini topluluklarından biri de Yezidilerdir. Yezidilik, kökleri İslamiyet öncesine kadar uzanan, ancak tarih boyunca farklı kültürlerden etkilenmiş bir inanç sistemidir. Yezidiler, Tanrı'ya inanmakla birlikte, evrenin düzeninde aracılık eden Melek Tavus adını verdikleri meleğe büyük saygı gösterirler. Bu inançta kutsal ateş, temizlik ve doğa unsurları önemli bir yer tutar. Yezidilik kutsal merkezi Laleş'tir ve burası dini ziyaretlerin yapıldığı en önemli mekândır. Tarih boyunca sık sık yanlış anlaşılmalara ve dışlanmalara yaşamış olsalar da Yezidiler, kültürlerini koruyarak günümüze kadar ulaşmayı başarmışlardır.⁷⁶

2.5. Arapçadan Kürtçeye Geçmiş Sözcükler Üzerine Tartışma

Arapça ile Kürtçe arasında kültürel ve tarihi etkileşimin en önemli faktörü, iki dil arasında kurulan sözcük geçişleridir. Ortadoğu coğrafyasında ise uzun yıllar boyunca süren aynı kültürel çevre içinde bulunan Arap ve Kürt toplumları, dilsel temasları sonucunda sözcük yapılarından doğrudan etkilenmişlerdir. Bu dönem, sadece dilin ses ve anlam yapısı değil, aynı zamanda kültürel kavramların aktarım süreci de etkili bir faktör olmuştur. Her iki kültür arasında kurulan sözcük alışverişi, toplumların kültürel ilişkilerinin dil yapısındaki somut yansımaları olarak kabul edilmiştir.⁷⁷

Arapçadan Kürtçeye geçen sözcüklerde, tarihsel açıdan eğitim, din, ekonomi, ticaret ve sosyal alanda ortaya çıkan kültürel karşılıklı etkileşim neticesinde ortaya çıkmıştır. İslamiyet'in (7. yy.) kabulüyle beraber Arapça, din dili olarak geniş bir alanda kullanılmaya başlaması, medrese, cami ve ilim dili halinde Kürt topluluklarının yaşadığı coğrafyalara da uzanmıştır. Bu durum, dil etkileşimini sadece sözcük düzeyinde bırakmamış, aynı zamanda kültürel açıdan da anlamlı bir birlik oluşturmuştur. Arap kültürünün etkisiyle beraber Kürtçeye geçen sözcükler de zamanla Kürtçenin ses özelliklerine uyarlanarak kalıcı bir kullanım alanı bulmuştur.⁷⁸

Kürtçedeki Arapça kökenli sözcükler kullanım alanlarına göre ise birkaç kategoride sınıflandırılmaktadır. Bunlar arasında dini alanla ilişkili olarak özellikle *kiteb*, *dua*, *xeber* (*haber*) gibi birtakım sözcükler Arapçadan geçmiştir. Bu sözcükler dönemin medrese geleneği ve dini eğitime dayalı kullanım yoluyla Kürtçede kullanılmaya

⁷⁶ Bozan, "Kürtler (Ehl-i Hak (Yârsânîlik))".

⁷⁷ Halis Dede, "Kürtçeden Arapçaya Geçtiği Düşünülen Bazı Kelimeler ve Tahlilleri", *Artuklu Kurdology* 20 (2025), 47.

⁷⁸ Dede, "Kürtçeden Arapçaya Geçtiği Düşünülen Bazı Kelimeler ve Tahlilleri", 48.

başlamıştır. Yönetim ve hukuk alanında ise; *hâkim*, *emir*, *muxtar* (*muhtar*), *şex* (*şeyh*) gibi sözcükler, Arap kültürünün yönetim yapısına ilişkin Kürt halkının yönetim yapısında da kullanılmaya başlamıştır. Arapçadan Kürtçeye geçen sözcüklerde genellikle ses uyarlamaları değil, anlam genişlemesine maruz kalan sözcüklerin yapısı dikkat çekmektedir. Örneğin; *Fakih* (فقيه) sözcüğü Arapçada din alimi anlamında kullanılıyorken Kürtçe de ise din eğitimi alan öğrenci anlamıyla geçmektedir. Aynı şekilde *Heteke* (هتکه) sözcüğü Arapçada bir şeyi yırtmak anlamına geliyorken, Kürtçede rezil olmak anlamında kullanılmaktadır. Bu durum ise her iki kültür yapısında önemli bir anlam farklılığı ortaya çıkarmaktadır. Dilbilimsel bağlamda, Arapça kökenli sözcüklerin Kürtçe dil yapısı içinde varlığı sadece ödünçlemeyle değil, aynı zamanda kültürel kaynaşmanın da bir sonucudur. Dillerin birbirine aktarım süreci, genellikle her iki toplum arasında ekonomik, dini ve kültürel ilişkilerin kurulmasıyla mümkün hale gelmiştir. Bu nedenle Kürtçede kullanılan Arapça kökenli sözcükler, iki toplumun da geçmiş kültürel değerleri, yaşantıları, alışkanlıklarının bir yansımasını ortaya koymuştur. Bu bağlamdan hareketle Arapçadan Kürtçeye geçmiş sözcükler arasında anlam yönünden dikkat çekici birçok sözcük örneği de bulunmaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Nitel araştırma, olguları doğal ortamları içerisinde bütüncül bir bakış açısıyla ele almayı ve bu olguları derinlemesine anlamayı amaçlayan bir yaklaşım olarak benimsenmektedir.⁷⁹ Araştırma, doküman incelemesi tekniğine dayalı olarak yürütülmüş; elde edilen verilerin analizinde ise betimsel çözümleme yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu bağlamda araştırma süreci boyunca elde edilen veriler karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiş; Arapçadan Kürtçeye geçmiş sözcükler anlam bakımından genel hatlarıyla ele alınmış ve incelenmiştir.

3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma Arapça-Kürtçe sözlüklerinde yer alan ve her iki kültür arasındaki etkileşim sonucu ortak kullanıma geçmiş sözcüklerin anlam değişimleriyle sınırlandırılmıştır. Çalışmanın temel sınırlılığı, sadece Arapça kökenli sözcüklerin Kürtçedeki biçim ve anlam geçişleri ile ilgilidir. Çalışma kapsamında sadece Arapça-Kürtçe sözlüklerde yer alan ortak kullanımdaki sözcükler dâhil edilmiştir. Sözcük seçiminde anlam değişimi, anlamını koruması, anlam daralması ve anlam genişlemesi gibi anlamsal değişim türleri esas alınarak sözcük sayısına ilişkin kesin bir rakam verilmemiş, ancak örneklerin araştırmanın kapsamını temsil edecek nitelikte olmasına önem verilmiştir. Bu çalışmanın bir diğer sınırlılığı ise, sadece sözcüklerin anlamsal boyutuna odaklanmasıdır. Çalışmada ses, biçim, sözdizimsel değişiklikler kapsam dışında bırakılmıştır. Veriler, sadece Arapça-Kürtçe sözlükler, bilimsel dergiler ve ilgili tez içeriklerinden yararlanılarak elde edilmiştir.

3.3. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri, Kürtçe-Arapça karşılaştırmasının belirgin şekilde izlenebilmesi ve sözcüklerin tespit edilebilmesi amacıyla Mela Ehmede Nami'nin “Kozar

⁷⁹ Ali Baltacı, “Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019), 369.

Ferheng: Kurdî-Erebî & Erebî-Kurdî” adlı sözlüğü esas alınarak elde edilmiştir. Arapçada kökenli olan bu sözcükleri etimolojik açıdan incelemek ve örnek kelime ile cümleler tespit etmek için ise “alankaa” ve farklı Arap ülkelerinden Arapça alanında uzman kişilerce hazırlanmış olan “The Doha Historical Dictionary of Arabic” adlı çevrim içi sözlüklerden yararlanılmıştır.

Çalışmada ele alınan sözcüklerin seçiminde belirli bir sayı sınırlamasına gidilmemiş; ancak bu sözcüklerin Arapçadan Kürtçeye geçmiş olması ve bu süreçte anlamsal olarak gözlemlenmesine özen gösterilmiştir. Araştırma süresince, sözcüklerin kültürel etkileşim bağlamında uğradığı anlam değişimi, anlamın korunması, anlam daralması ve anlam genişlemesi gibi olgular temel anlamsal ölçütler olarak dikkate alınmıştır.

3.4. Veri Analizi

Bu çalışmanı verilerinin analizinde anlamsal içerik çözümlemesi yönteminden yararlanılmıştır. Anlamsal içerik çözümlemesi; nitel araştırma yöntemlerinden biri olup, sözcüklerin, kavramların ve konuların anlamları ile bu unsurlar arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde kullanılan bir çözümleme tekniğidir.⁸⁰

Bu doğrultuda çalışma kapsamına alınan her bir sözcüğün Arapçadaki temel anlamı ve Kürtçeye geçtikten sonraki anlamı değerlendirilmiştir. Sözcüklerin dilbilimsel açıdan anlam değişimi, anlamın korunması, anlam daralması ve anlam genişlemesi gibi kategoriler çerçevesinde sınıflandırılması yapılmış olup her bir sözcüğün, iki dildeki anlam özellikleri karşılaştırmalı olarak analiz yapılmıştır. Çalışmada belirli bir sayı sınırlaması olmayıp, seçilen sözcüklerin anlam farklılıklarını temsil edecek nitelikte olmasına önem verilmiştir.

⁸⁰ Deniz Alanka, “Nitel bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi: Teorik bir çerçeve”, *Kronotop İletişim Dergisi* 1/1 (2024), 71.

4. ARAPÇADAN KÜRTÇEYE GEÇMİŞ SÖZCÜKLERİN ANLAMSAL ANALİZİ

Bu bölümde, Katarlı Arapça uzmanlarının öncülüğünde farklı Arap ülkelerindeki Arap dilbilimcilerin katkılarıyla hazırlanan “The Doha Historical Dictionary of Arabic - المعجم الدوحة التاريخي للغة العربية” çevrim içi sözlüğü ile “alankaa – العنقاء” adlı çevrim içi sözlükten yararlanılmıştır. Her iki sözlük de Arapçadaki sözcüklerin Arapça açıklamalı anlamlarını, etimolojilerini ve klasik eserlerden verilen örnekler eşliğinde kullanımlarını inceleyen kapsamlı başvuru kaynaklarıdır.

Kürtçe sözcüklerin doğru biçimde yazımı konusunda ise Merkezi Diyarbakır'da olan ve Kürt Dili çalışmaları yapan Mezopotamya Vakfının Kürtçe standartlaştırma çalışmalarından yararlanılmıştır. Çalışmada, kökeni Arapça olup Arapçadan Kürtçeye geçmiş ve her iki dilde de kullanılan sözcükler; semantik yapı bakımından anlamı değişen, anlamı değişmeyen, anlamı daralan ve anlamı genişleyen sözcükler şeklinde dört başlık altında incelenmiştir.

4.1. Anlamı Değişmeyen Sözcükler

4.1.1. Aqubet (عاقبة): Sözcük Arapçada kök olarak “عاقب” fiilinden gelmekte; *cezalandırmak* anlamına gelmektedir. “عاقبة” ise; *akıbet: Bir şey veya bir durum için son, sonuç* gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁸¹ Kürtçede de Arapçada olduğu gibi aynı anlamda kullanılmıştır.⁸²

Arapça örnek kullanım:

İşlerin nasıl sonuçlanacağını bilemezsin. : “ولاتدري بعاقبة الأمور.”⁸³

Kürtçe örnek kullanımı:

Tu nizanî/Meriv nizane aqubeta tiştan ew ê çawa be!: Sen/Kişi akıbetin nasıl olacağını bilemezsin/bilmez.

⁸¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2019), “عاقبة”, 369.

⁸² Ziyaettin Paşa Yusuf - Mehmet Emin Bozarslan (ed.), *Kürtçe-türkçe sözlük “Aqubet”*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 1978), 9.

⁸³ The Doha Historical Dictionary of Arabic, “عاقبة”, (Erişim 23 Ekim 2025).

4.1.2. Bela (بَلَاء): Sözcük kök olarak “بَلَا” fiilinden türemiş; *sınamak, denemek* anlamlarına gelmektedir. “بَلَاء” sözcüğü ise; *afet, badire, bela, felaket* gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁴ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.⁸⁵

Arapça örnek kullanım:

“إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ : 86 “Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Go: «Ey Xizirê rehê hîdayet!

Bêj, ev çi belaye bê nîhayet?»

Dedi ki: «Ey doğru yolun Hızır'ı,

Söyle, bu ne sonsuz belâdır?»⁸⁷

4.1.3. Bereket (بَرَكَهَة): Sözcük kök olarak “بَرَكَ” fiilinden türemiştir. *Deve dizlerini ve göğsünü yere koyup çökmek, yatmak, sabit ve mukim olmak, bulutun yağmuru sürekli olmak, çalışmak* gibi anlamlara gelmektedir. “بَرَكَهَة” sözcüğü ise *bolluk, gürlük* gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁸ Kürtçede de aynı anlamda kullanılmaktadır.⁸⁹

Arapça örnek kullanım:

”وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ:

O ülkelerin halkı inansalar ve günahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat yalanladılar; biz de ettikleri yüzünden onları yakalayiverdik.”⁹⁰

Kürtçe örnek kullanım:

“Berê xwe dida warên nû yên bi bereket...”⁹¹: Yeni ve bereketli topraklara (yaylalara) yöneldi.

⁸⁴ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “بَلَاء”, 125.

⁸⁵ D. İzoli, *Ferheng: Kurdi-Türki; Türkçe-Kürtçe “Bela”*, (Köln: KOMKAR, 1992), 48.

⁸⁶ Muhammed Hamdi Yazır (ed.), *Kur'an-ı Kerim ve yüce meali* (İstanbul: Mushaf Neşriyat, 2012), Sâffât suresi 37/106.

⁸⁷ Ehmedê (F) Xanî - M. E. (F) Bozarslan, *Mem û Zîn* (İstanbul: Gün Yayınları, 1968), 116.

⁸⁸ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “بَرَكَهَة”, 120.

⁸⁹ İzoli, *Ferheng*, “Bereket”, 53.

⁹⁰ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (Ankara: Eğiten Kitap, 2021), Araf suresi 7/96.

⁹¹ Mehmed Uzun, *Hawara Dicleyê: roman* (İstanbul: *Sel Yayıncılık, 2021), 34.

4.1.4. Cemal (جَمَال): Sözcük “جَمَل” fiilinden türemiş; *güzel, yakışıklı, iyi huylu olmak* anlamlarına gelmektedir. “جَمَال” sözcüğü de *güzellik, yakışıklılık* anlamlarına gelmektedir.⁹² Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.⁹³

Arapça örnek kullanım:

“وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ : “Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken
de sizin için bir güzellik (ve zevk) vardır.”⁹⁴ وَحِينَ تَسْرَحُونَ”

Kürtçe örnek kullanım:

“Seyyadê cemalê wan xezalan

Seyyatê sedayê wan delalan

O ceylânların güzelliğinin avcıları,

O güzelliğin sedalarının şarkıcıları.”⁹⁵

4.1.5. Cîran (جِيرَان): Sözcük “جَار” sözcüğünün çoğul formudur; *komşu, yakın* anlamlarına gelmektedir. “جِيرَان” sözcüğü de *komşular, civarda olan yerler* anlamlarında kullanılır.⁹⁶ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.⁹⁷

Arapça örnek kullanım:

“الْجِيرَانُ ثَلَاثَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ لَهُ ثَلَاثَةُ حُقُوقٍ وَمِنْهُمْ لَهُ حَقٌّ وَمِنْهُمْ مَنْ لَهُ حَقٌّ وَاحِدٌ”
“Komşu üçe ayrılır, bir kısmının üç hakkı vardır, bir kısmının iki, bir kısmının da
sadece bir hakkı vardır.”⁹⁸

Kürtçe örnek kullanım:

“Pabendê bi îşqê herdu cîran: Aşka (ayakları) bağlı iki komşu.”⁹⁹

⁹² Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “جمال”, 198.

⁹³ İzoli, *Ferheng*, “Cemal”, 525.

⁹⁴ Nahl suresi 16/6.

⁹⁵ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 93.

⁹⁶ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “جيران”, 189.

⁹⁷ İzoli, *Ferheng*, “Cîran”, 83.

⁹⁸ Lami Aydın, (*Şuabul Îmân, İmam Beyhakî*, 2024), 9:161.

⁹⁹ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 303.

4.1.6. Çox (جوخ): Sözcük kök formuyla karşımıza çıkmakta; *aba* (Yünden dövülerek yapılan kalın ve kaba kumaş), *çuha* (İnce, sık dokunmuş yün kumaş) gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁰ Kürtçede de aynı anlamda kullanılmaktadır.¹⁰¹

Arapça örnek kullanım:

”نوع من الأقمشة التي تصنع عن طريق ضغط الألياف معًا دون الحاجة إلى نسجها، حيث يتكون عادة من الصوف الطبيعي“¹⁰²

Dikişe gerek kalmadan dövülerek üretilen bir kumaş çeşididir. Genellikle doğal yünden yapılmaktadır.

Kürtçe örnek kullanım:

”Çoxê mino ji hirîya berana.”¹⁰³: Koçların yünden yapılmış abam.

4.1.7. Debax (دَبَخ): Sözcük kök formuyla geçmiş; *sepi* (Deriyi kullanılabilecek bir duruma getirmek için çeşitli işlemlerin tümü) anlamına gelmektedir.¹⁰⁴ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.¹⁰⁵

Arapça örnek kullanım:

”دَبَاغُ الْمَيْتَةِ طَهُورُهَا : “Ölü (hayvanın derisini) tabaklamak onun temizliğidir.”¹⁰⁶

Kürtçe örnek kullanım:

”Paşê ku te kir debaxê îşqê

Kun kir dilê min bi daxê îşqê

Sonra beni aşk tabağına koyunca sen.

Kalbimi aşk ateşiyle delince sen.”¹⁰⁷

4.1.8. Deqîqe (دَقِيقَة): Sözcük “دَقَّ” fiilinden türemiş *incelmek*, *ufalmak*, *çekilemek* gibi anlamlara gelmektedir. Ardından “دَقِيق” formuyla *dakik*, *ince*, *nazenin* anlamlarıyla

¹⁰⁰ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “جوخ” 139.

¹⁰¹ Musa Anter (ed.), *Ferhenga Khurdî-Tirkî “çox”*, (İstanbul, 1967), 36.

¹⁰² Mansuj, “قامش الجوخ” (Erişim 25 Ekim 2025).

¹⁰³ Seyidxan Sevînc, “Çoxê Mino” (müzik eseri), (Erişim 23 Ekim 2025).

¹⁰⁴ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “دَبَخ”, 244.

¹⁰⁵ İzoli, *Ferheng*, “debax”, 109.

¹⁰⁶ Hadis Veritabani, “دَبَاغ” (Erişim 25 Ekim 2025).

¹⁰⁷ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 487.

karşımıza çıkmaktadır. Son olarak “دَقِيقَة” formu ile *dakika* (bir saatlik zamanın altmışta biri) anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁸ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.¹⁰⁹

Arapça örnek kullanım:

لْتَنْتَظِرْ دَقِيقَةً مِنْ فَضْلِكَ : Lütfen bir dakika bekle

Kürtçe örnek kullanım:

“Memê ko heyra wê gavê digot;

Xwezî Hesên bihata tenista min du deqîqane.

Memê şimdiye kadar diyordu ki; keşke

Hasan gelseydi de yanımda iki dakika dursaydı.”¹¹⁰

4.1.9. Ders (دَرَس): Sözcük kök harflerle olsa da mastar formuyla geçmiştir. “دَرَسَ” fiil olarak; *dövmek, incelemek, kur, tahsil, ders işlemek* anlamlarına gelir. Mastar halinde ise; *ders, araştırma, etüt* gibi anlamlara gelmektedir.¹¹¹ Kürtçeye de olduğu geçmiştir.¹¹²

Arapça örnek kullanım:

“أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ” : “Yoksa size ait bir kitabınız var da (bu batıl hükümleri) ondan mı okuyorsunuz?”¹¹³

Kürtçe örnek kullanım:

“Heta tu dewr û dersan neki tekrar û mesrûf

Di dunyayê tu nabi ne meşhûr û ne me'rûf

Derslerini (ve önceki derslerini de) tekrar etmezsen

Dünyada meşhur bilinen biri olamazsın.”¹¹⁴

4.1.10. Dikan (دِكَّان): Sözcük *dükkân, tezgâh mağaza* gibi anlamlara gelir.¹¹⁵ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.¹¹⁶

¹⁰⁸ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “دَقِيقَة”, 249.

¹⁰⁹ İzoli, *Ferheng*, “deqîqe”, 112.

¹¹⁰ Roger Lescot, *Mamê Alan* (Beyrut, 1942), 142.

¹¹¹ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “درس”, 246.

¹¹² İzoli, *Ferheng*, “ders”, 116.

¹¹³ Kalem Suresi 68/37.

¹¹⁴ Aḥmad-î Xānî, *Nûbar* (Stockholm: Roja Nû, 1986), 8.

¹¹⁵ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “دكان”, 249.

¹¹⁶ İzoli, *Ferheng*, “dikan”, 122.

Arapça örnek kullanım:

هَلْ فِي مَحَلَّتِنَا دُكَّانٌ عَطَّارٌ ؟ : Bölgemizde aktar dükkânı var mı?

Kürtçe örnek kullanım:

“Tenbîh-i bi ke dikan û sûkan

Tezyîn-i bi kin ji rengê bûkan

Dükkân ve çarşıları tembihleyin,

Gelin gibi süslesinler.”¹¹⁷

4.1.11. Dinê (دُنْيَا): Sözcük kök olarak “دَنِي” formundan gelmekte; *adî, alçak, bayağı* gibi anlamlara gelmektedir. “دُنْيَا” ise; *cihan, dünya, evren* anlamlarına gelmektedir.¹¹⁸ Kürtçeye anlamını koruyarak geçmiştir.¹¹⁹

Arapça örnek kullanım:

دُنْيَا سَاحَتِكُمْ دُنْيَا. : 120 Dünya sizi aldatmasın

Kürtçe örnek kullanım:

“Jî lewre dînya ber bî xîrabîyê diçe...”¹²¹: dünya bu yüzden kötüye doğru gidiyor.

4.1.12. Edeb (أَدَب): Sözcük kök formuyla karşımıza çıkmakta; *edep, adap, edebiyat* gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹²² Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.¹²³

Arapça örnek kullanım:

“ما نَحَلَّ وَالِدٌ وَلَدَهُ أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنِ” : “Hiçbir baba, evlâdına güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermemiştir.”¹²⁴

Kürtçe örnek kullanım:

“Zava bi edeb ku çû ji der'dan

Şem'a ku li pişt hîcab ii perdan

¹¹⁷ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 391.

¹¹⁸ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “دُنْيَا”, 251.

¹¹⁹ İzoli, *Ferheng*, “dinê”, 128.

¹²⁰ The Doha Historical Dictionary Of Arabic, “دُنْيَا”. (Erişim 26 Ekim 2025).

¹²¹ Mehmed Uzun, *Mirina Kalekî Rind: roman* (Stockholm: Orfeus, 1987), 39.

¹²² Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “أَدَب”, 28.

¹²³ İzoli, *Ferheng*, “edeb”, 139.

¹²⁴ Mehmet Emin Özaşşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu*, 2. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), 5/375.

Damat edeple kapıdan içeri girince,
Perdelerin ve örtülerin arkasında ki o mum.”¹²⁵

4.1.13. Erd (أَرْض): Sözcük *arazi, kara* gibi anlamlara gelmektedir.¹²⁶ Kürtçeye anlamını koruyarak geçmiştir.¹²⁷

Arapça örnek kullanım:

“Bunlara, ‘Yeryüzünde fesat çıkarmayın’ : وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا :
denildiğinde, ‘Biz ancak ıslah edicileriz!’ derler.”¹²⁸ نَحْنُ مُصْلِحُونَ.

Kürtçe örnek kullanım:

“Ey xaliqê erd û asîmanan!

Wey xaliqê cimle îns û canan!

Ey yerlerin ve göklerin yaratıcısı!

Ey bütün insanların ve cinlerin yaratıcısı!”¹²⁹

4.1.14. Erebe (عَرَبِيَّة): Sözcük *araba, kağnı, vagon, araç* gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁰ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.¹³¹

Arapça örnek kullanım:

Yeni bir araba istiyorum : أُرِيدُ عَرَبِيَّةً جَدِيدَةً

Kürtçe örnek kullanım:

*Meriv ne bi erebê û ne jî peyatî dikaribû biçûya gund.*¹³²: Kişi ne arabayla ne de yayan olarak köye gidemezdi.

4.1.15. Esil (أَصْل): Sözcük *asıl, aşağı* gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹³³ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.¹³⁴

¹²⁵ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 204.

¹²⁶ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “أَرْض”, 34.

¹²⁷ İzoli, *Ferheng*, “erd”, 142.

¹²⁸ Bakara Suresi 2/11.

¹²⁹ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 24.

¹³⁰ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “عَرَبِيَّة”, 376.

¹³¹ İzoli, *Ferheng*, “erebe”, 143.

¹³² Uzun, *Mirina Kalekî Rind*, 49.

¹³³ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “أَصْل”, 60.

¹³⁴ İzoli, *Ferheng*, “esil”, 144.

Arapça örnek kullanım:

“O, cehennem dibinde biten bir ağaçtır. : 135 إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ

Kürtçe örnek kullanım:

“Bû eslê esîlê cimle nefsan,

Nefsa sueda û nefsê nehsan

Oldu tüm canların ilk kökü

Hem mutluların hem günahkârların canlarının kökü.”¹³⁶

4.1.16. Eşîret (عَشِيرَة): Sözcük kök olarak “عَشْرَة” – “عَشِير” “eşere”, “eşir” sözcüklerinden türemiştir. “عَشْرَة” (sayı) on, “عَشِير” ise *ahbap, arkadaş* anlamlarına gelir. “عَشِيرَة” sözcüğü bu formu ile *aşiret, boy, kabile* anlamlarına gelmektedir.¹³⁷ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.¹³⁸

Arapça örnek kullanım:

“Yakın akrabanı da uyar : 139 وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ

Kürtçe örnek kullanım:

“Di hemû dera, nava eşîrên kurdada, li ku ez qesidîm, qedrê min digirtin...: Her yerde, Kürt aşiretlerinde, nereye gitsem, beni iyi ağıladılar.”¹⁴⁰

4.1.17. Eyd (عِيد): Sözcük kök olarak “عَادَ” fiilinden gelmekte *dönmek, gelmek* anlamlarına gelmektedir. “عِيد” sözcüğü ise *bayram* anlamına gelir.¹⁴¹ Kürtçede de anlamını koruyarak kullanılmaktadır.¹⁴²

Arapça örnek kullanım:

Çocuk Bayramı : عِيدُ الْأَطْفَالِ

¹³⁵ Saffat suresi 37/64.

¹³⁶ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 37.

¹³⁷ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “عَشِيرَة”, 53.

¹³⁸ İzoli, *Ferheng*, “eşîret”, 144.

¹³⁹ Şuara suresi 26/214.

¹⁴⁰ Wolf-Dieter Narr, *Wider die restlose Zerstörung der Universität: ein Aufruf zu ihrer Neu- und Wiederbelebung* (Berlin: Allgemeiner Studierendenausschuß der Freien Universität Berlin, Hochschulreferat, 2004), 24.

¹⁴¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “عِيد”, 396.

¹⁴² Yusuf - Bozarslan, *Kürtçe-türkçe sözlük* “eyd”, 85.

Kürtçe örnek kullanım:

“Rojekê ji rojê Xwedê, bi ser wan de hatiye
Eydê Qurbanê, xwarzi diherin malê
Günlerden bir gün Kurban Bayramı gelmiş
Yeğenler dayılarının evine gitmiş.”¹⁴³

4.1.18. Fêde (فائدة): Sözcük “فاد” kökünden türemiş; *artmak, mal sahibi olmak* anlamlarına gelir. “فائدة” ise; *avantaj, fayda, yarar* gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴⁴ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.¹⁴⁵

Arapça örnek kullanım:

İlminden çokça fayda gördü. : 146 “إِسْتَفَادَ فَايْدَةً عَظْمَى مِنْ عِلْمِهِ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Wekî ku însan ketibe bîreke bê feyde”¹⁴⁷: İnsanın faydasız bir yola girmesi gibi.

4.1.19. Feleqe (فَلَقَة): Sözcük *falaka* anlamına gelmektedir.¹⁴⁸ Kürtçeye anlamını koruyarak geçmiştir.¹⁴⁹

Arapça örnek kullanım:

Falaka işkence ve eziyet için vurmaktır. : 150 “الْفَلَقَةُ هِيَ ضَرْبٌ لِلْعِقَابِ وَالتَّعْذِيبِ.”

Kürtçe örnek kullanım:

Feleqe; sezaya bi lêdanê: Falaka; dayaklı ceza

4.1.20. Fîl (فِيل): Sözcük (*hayvan*) *fil* anlamına gelmektedir.¹⁵¹ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.¹⁵²

Arapça örnek kullanım:

¹⁴³ Lescot, *Mamé Alan*, 4.

¹⁴⁴ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “فائدة”, 407.

¹⁴⁵ İzoli, *Ferheng*, “fêde”, 152.

¹⁴⁶ Arabdict, “فائدة” (Erişim 24 Ekim 2025).

¹⁴⁷ Uzun, *Mirina Kalekî Rind*, 68.

¹⁴⁸ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “فَلَقَة”, 420.

¹⁴⁹ İzoli, *Ferheng*, “feleqe”, 150.

¹⁵⁰ Wikipedia, “ضرب الفلقة”, (Erişim 23 Ekim 2025).

¹⁵¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “فِيل”, 422.

¹⁵² İzoli, *Ferheng*, “fil”, 155.

“Rabbin fil ordusuna ne yaptı, görmedin mi?”¹⁵³ : “أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Fîl û Rex û Kerkedan ku hatin

Dîn Mîr û miellimê xwe matin

Fil, kale ve gergedan gelince

Beyin ve öğreticisinin mat olduklarını gördüler.”¹⁵⁴

4.1.21. Hal (خال): Sözcük *ahval* (Durumlar, hâller ve vaziyetler) anlamına gelmektedir.¹⁵⁵

Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.¹⁵⁶

Arapça örnek kullanım:

كيف حالك؟ : Durumun nasıl? (Nasılsın?)

Kürtçe örnek kullanım:

“Li min ev hal qewi xweş tê:”¹⁵⁷ Bu durum bana daha iyi geliyor.

4.1.22. Harsim (حُصْرَم): Sözcük anlam olarak; *olgunlaşmamış, ekşi üzüm* anlamına gelmektedir.¹⁵⁸ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.¹⁵⁹

Arapça örnek kullanım:

“مَطْرُوفَةٌ أَوْ فُتِّ فِيهَا حَصْرَمٌ”¹⁶⁰ : Gözünde olmamış üzüm gibi bir lezyon var

Kürtçe örnek kullanım:

“Bav harsim dixwe, dranen kur disekihin: baba ekşi üzüm yiyince oğlun dişi kamaşır.”¹⁶¹

¹⁵³ Fil suresi 105/1.

¹⁵⁴ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 326.

¹⁵⁵ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حال”, 205.

¹⁵⁶ İzoli, *Ferheng*, “hal”, 182.

¹⁵⁷ Xanî, *Nûbar*, 31.

¹⁵⁸ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حصرم”, 173.

¹⁵⁹ İzoli, *Ferheng*, “harsim”, 182.

¹⁶⁰ حصرم “المعجم الشعري،” (Erişim 24 Ekim 2025).

¹⁶¹ Emir Celadet Bedir Han vd. *Kürtçe grameri: Kurmanci lehçesi* (Paris: Inst. Kurde de Paris, 1990), 103.

4.1.23. Helal (حَلَال): Sözcük “حَلَّ” fiilinden türemiş; *analiz, çözmek* anlamlarına gelir. “حَلَال” sözcüğü ise; *caiz, helal, meşru* gibi anlamlarına gelmektedir.¹⁶² Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.¹⁶³

Arapça örnek kullanım:

”قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ اللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ“:

“De ki: Allah’ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli? De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?”¹⁶⁴

Kürtçe örnek kullanım:

“Tacdîn û biran Ji xelqê l'alî,
Xwestm bi dilê xwe wan helalî

O zaman Tacdin ve kardeşleri taraftarlarından.

Can ve gönülden helâllik istediler.”¹⁶⁵

4.1.24. Hemam (حَمَام): Sözcük kök olarak “حَمَّ” fiilinden gelmekte; *hararet: ısı, sıcaklık* anlamlarına gelmektedir. “حَمَام” sözcüğü ise *banyo, hamam, hela* gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁶⁶ Kürtçeye anlamını koruyarak geçmiştir.¹⁶⁷

Arapça örnek kullanım:

”مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، فَلَا :
يَدْخُلِ الْحَمَّامَ بَغْيَرٍ إِزَارٍ“
“Allah’a ve ahirete iman eden kimse izarsız /
peştamalsız hamama girmesin.”¹⁶⁸

Kürtçe örnek kullanım:

“Em çûn hemama herî xweş: En güzel hamama gittik.”¹⁶⁹

¹⁶² Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حلال”, 220.

¹⁶³ İzoli, *Ferheng*, “helal”, 186.

¹⁶⁴ Yunus Suresi 10/59.

¹⁶⁵ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 359.

¹⁶⁶ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حمام”, 221.

¹⁶⁷ İzoli, *Ferheng*, “hemam”, 189.

¹⁶⁸ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu*, 2. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), 1/593.

¹⁶⁹ Mehmed Uzun, *Hawara Dicleyê: roman* (İstanbul: *Sel Yayıncılık, 2021), 173.

4.1.25. Hesîr (حَصِير): Sözcük *hasır* anlamında kullanılmaktadır.¹⁷⁰ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.¹⁷¹

Arapça örnek kullanım:

أَدَّى الصَّلَاةَ عَلَى حَصِيرٍ : Namazı hasırın üzerinde kıldı.

Kürtçe örnek kullanım:

“Li erdê hesîreke kevn û fireh”:¹⁷² Yerde eski ve geniş bir hasır.

4.1.26. Heta (حَتَّى): Sözcük; *denli, kadar* gibi anlamları kapsamaktadır.¹⁷³ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.¹⁷⁴

Arapça örnek kullanım:

“لَنْ تَتَّالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ” : “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz.”¹⁷⁵

Kürtçe örnek kullanım:

“Her çendî bi şev di mînî bîdar,

Sibhan di nivî heta vi êvar

Gerçi geceleri uyanık kalırsın sen,

Fakat sabahtan akşama kadar da uyursun sen.”¹⁷⁶

4.1.27. Hewce (حَوْج): Sözcük “حاج” kökünden türemiş muhtaç olmak anlamında kullanılır. “حَوْج” sözcüğü ise; *açlık, ihtiyaç, gereksinim* gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷⁷ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.¹⁷⁸

Arapça örnek kullanım:

“وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ...”

¹⁷⁰ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حَصِير”, 215.

¹⁷¹ İzoli, *Ferheng*, “hesîr”, 193.

¹⁷² Uzun, *Mirina Kalekî Rind*, 18.

¹⁷³ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حتى”, 207.

¹⁷⁴ İzoli, *Ferheng*, “heta”, 194.

¹⁷⁵ Al-i İmran suresi 3/92.

¹⁷⁶ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 242.

¹⁷⁷ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حَوْج”, 200.

¹⁷⁸ İzoli, *Ferheng*, “hewce”, 197.

“Onlarda sizin için daha birçok faydalar da vardır. Gönüllerinizdeki ihtiyaçlara kendileri üzerinden ulaşsınız diye onları yaratmıştır.”¹⁷⁹

Kürtçe örnek kullanım:

“Edî ez ne hewcedarê wê me: Artık size ihtiyacım yok.”¹⁸⁰

4.1.28. Hewş (حَوْش): Sözcük *avlu*, *bahçe*, *dergâh* gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸¹ Kürtçeye de aynı şekilde geçmiştir.¹⁸²

Arapça örnek kullanım:

يلعب التلاميذ في حَوْش المدرسة : Çocuklar okulun bahçesinde oynuyor

Kürtçe örnek kullanım:

“Daketîm hewşên wan: bahçelerine giriyordum.”¹⁸³

4.1.29. Hewz (حَوْض): Sözcük; *havuz*, *gölcük* gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸⁴ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.¹⁸⁵

Arapça örnek kullanım:

يَسْبَحُ فِي الْحَوْض. ¹⁸⁶ : Havuzda yüzüyor.

Kürtçe örnek kullanım:

“Ketine nava hewza gulane”¹⁸⁷: Mayıs havuzuna (mecazidir; ay anlamında) girdi.

4.1.30. Heya (حَيَاء): Sözcük *haya*, *utanma*, *mahcubiyet* gibi anlamları kapsamaktadır.¹⁸⁸ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.¹⁸⁹

Arapça örnek kullanım:

¹⁷⁹ Mü'min Suresi 40/80.

¹⁸⁰ Uzun, *Mirina Kalekî Rind*, 9.

¹⁸¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حَوْش”, 202.

¹⁸² İzoli, *Ferheng*, “hewş”, 197.

¹⁸³ Uzun, *Mirina Kalekî Rind*, 46.

¹⁸⁴ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حَوْض”, 223.

¹⁸⁵ İzoli, *Ferheng*, “hewz”, 197.

¹⁸⁶ Arabdict, “حَوْض” (Erişim 25 Ekim 2025).

¹⁸⁷ Lescot, *Mamé Alan*, 20.

¹⁸⁸ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حَيَاء”, 564.

¹⁸⁹ İzoli, *Ferheng*, “heya”, 197.

”الحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ : ”¹⁹⁰ Utanma (haya) imandandır.

Kürtçe örnek kullanım:

“İşqa we celew ji me revaye

Mani' li me perdeya heyaye

Aşkınız yuları kaçırmış bizden

Utanma perdesidir, bizlere engel olan.”¹⁹¹

4.1.31. Hîle (حيلة): Sözcük *aldatmak, dalavere* anlamlarına gelmektedir.¹⁹² Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.¹⁹³

Arapça örnek kullanım:

”هَلْ هَذِهِ حِيلَةٌ؟“¹⁹⁴ : Bu hile mi?

Kürtçe örnek kullanım:

“Qelbê me ne kir qebûlê hîle

Qet bo xerezê ne bû wesîle

Gönlümüz hileye razı gelmedi,

Aracılık etmedi garaz için asla.”¹⁹⁵

4.1.32. Kabûs (كابوس): Sözcük *ağırlık, kâbus* anlamlarına gelmektedir.¹⁹⁶ Kürtçede de anlamını koruyarak kullanılmaktadır.¹⁹⁷

Arapça örnek kullanım:

”كابوس متسلط علي.“¹⁹⁸ : Bana kâbus musallat olmuş.

Kürtçe örnek kullanım:

“Kabûsê mirnê berê xwe da min”:¹⁹⁹ Ölüm kâbusu bana yöneldi.

¹⁹⁰ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Riyâzu's-sâlihîn: Metin ve Çeviri*, çev. Mehmet Emin Özafşar – Bünyamin Erul (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 2/107.

¹⁹¹ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 168.

¹⁹² Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حيلة”, 224.

¹⁹³ İzoli, *Ferheng*, “hîle”, 204.

¹⁹⁴ Almaany, “حيلة” (Erişim 23 Ekim 2025).

¹⁹⁵ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 64.

¹⁹⁶ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “كابوس”, 442.

¹⁹⁷ İzoli, *Ferheng*, “kabûs”, 219.

¹⁹⁸ Arabdict, “كابوس” (Erişim 25 Ekim 2025).

¹⁹⁹ Seydayê Tîrêj, “Kabûsê Mirinê”, Asoya Helbesta Kurdî (Erişim 24 Ekim 2025).

4.1.33. Kefen (كفن): Sözcük *kefen*, *kefenlemek* gibi anlamlara gelmektedir.²⁰⁰ Kürtçede de aynı anlamda kullanılmaktadır.²⁰¹

Arapça örnek kullanım:

Kefeni hazırladılar : ”أَحْضَرُوا الْكَفْنَ“²⁰²

Kürtçe örnek kullanım:

“Waris ji tera kefenbuhayê

Hette ne kirin di din hesayê

Varisler sana kefen parasını da.

Henüz almadan hisseleri paylaşırlar.”²⁰³

4.1.34. Kemîn (کمن): Sözcük *kaybolmak*, *pusmak*, *saklanmak*, *sinmek* gibi anlamlara gelmektedir.²⁰⁴ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²⁰⁵

Arapça örnek kullanım:

Ondan sakladım : ”كَمِنْتُ عَنْهُ“²⁰⁶

Kürtçe örnek kullanım:

“Xaqan bi xwe Hindoyê kemînbû

Fexfûr-i ji xwanê kase, çînbû

Hakan, pusuya yatmış bir Hindu idi.

Fağfur da kâsedan içişinden iki bûklümdü.”²⁰⁷

4.1.35. Kitêb (کتاب): Sözcük “کَتَبَ” fiilinden türemiş; yazmak anlamında kullanılır. “کِتَاب” ise; *kitap*, *mektup* anlamlarına gelmektedir.²⁰⁸ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²⁰⁹

Arapça örnek kullanım:

²⁰⁰ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “کفن”, 450.

²⁰¹ İzoli, *Ferheng*, “kefen”, 225.

²⁰² Arabdict, “کفن” (Erişim 24 Ekim 2025).

²⁰³ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 312.

²⁰⁴ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “کمن”, 453.

²⁰⁵ İzoli, *Ferheng*, “kemîn”, 227.

²⁰⁶ Arabdict, “کمن” (Erişim 24 Ekim 2025).

²⁰⁷ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 38.

²⁰⁸ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “کتاب”, 445.

²⁰⁹ İzoli, *Ferheng*, “kitêb”, 238.

“مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ. : 210 1. ‘Allah katından ellerinde bulunan Kitab’.

Kürtçe örnek kullanım:

“Enwaê mîlel xwedan kitêbın

Kurmanc-i tenê di bê hesêbın

Çeşitli milletler kitap sahibidir.

Sadece Kürtler nasipsizdirler.”²¹¹

4.1.36. Kursî (كُرسِي): Sözcük *oturak, sandalye* anlamlarına gelmektedir.²¹² Kürtçede de aynı anlamlarda kullanılmaktadır.²¹³

Arapça örnek kullanım:

“وَلَقَدْ قَتْنَا سُulaymānَ وَالْقَيْنَا عَلَى : “Ant olsun biz Süleyman’ı bir sınavdan geçirmiş, tahtının
كُرسِيَّه جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ” üstüne bir ceset koymuştuk; sonra o bize yöneldi.”²¹⁴

Kürtçe örnek kullanım:

“Rûniştine li ser kursiyane”.²¹⁵ sandalyeye oturmuşlardı.

4.1.37. Mesela (مَثَلًا): Sözcük “مَثَل” kökünden gelmekte; *benzer, gibisi, böyle* gibi anlamlara gelmektedir. “مَثَلًا” sözcüğü ise; *örneğin, mesela* anlamlarında kullanılmaktadır.²¹⁶ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.²¹⁷

Arapça örnek kullanım:

“ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا... 218 : “Allah size örnek veriyor.

Kürtçe örnek kullanım:

“Erwah-i ji maneya Pêxember

Çê bûn, mesela nebat û şeker

Ruhlar, Peygamberin anlamından

²¹⁰ Bakara Suresi 2/101.

²¹¹ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 61.

²¹² Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “كرسي”, 447.

²¹³ İzoli, *Ferheng*, “kursî”, 247.

²¹⁴ Sâd Suresi 38/34.

²¹⁵ Lescot, *Mamê Alan*, 223.

²¹⁶ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “مثلا”, 482.

²¹⁷ İzoli, *Ferheng*, “mesela”, 272.

²¹⁸ Nahl Suresi 16/75.

Yaratıldılar; örneğin şeker ve bitki.”²¹⁹

4.1.38. Miflis (مِفْلِس): Sözcük “أَفْلَسَ” fiilinden türemiş; *züğürtleşmek, batmak* anlamlarına gelmektedir. “مِفْلِس” sözcüğü de *batkın meteliksiz* gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²²⁰ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.²²¹

Arapça örnek kullanım:

İflas etmiş bir tüccar. : تَاجِرٌ مُفْلِسٌ²²²

Kürtçe örnek kullanım:

“Xizan û geda we bûne mun'em

Miflis bûye jinberest û muxlem

Yoksullar, dilenciler öyle nimet sahibi oldular ki

Kadınperestler ve hovardalar iflâs ettiler.”²²³

4.1.39. Miftî (مُفْتًى): Sözcük “أَفْتَى” kökünden türemiş; *hüküm vermek, fetva vermek* anlamlarına gelir. “مُفْتًى” sözcüğü ise; *fetva veren, hüküm veren* gibi anlamlara gelmektedir.²²⁴ Kürtçede de aynı anlamda kullanılmaktadır.²²⁵

Arapça örnek kullanım:

Müftü fetvayı verip meseleyi sonlandırdı. : أَفْتَى الْمُفْتًى وَحُسِمَ الْأَمْرُ

Kürtçe örnek kullanım:

“Heywan li kû dibînit em muftiyê zeman in”:²²⁶ Hayvanlar nerden biliyor zamane müftüleri olduğumuzu.

4.1.40. Milk (مَلِك): Sözcük “مَلَكَ” fiilinden türemiş; *bir şeye gücü yeterek sahip olmak, insanlara galip gelmek* gibi anlamlara gelmektedir. “مَلِك” sözcüğü de buna benzer olarak *mal, mülk* anlamlarında kullanılır.²²⁷ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²²⁸

²¹⁹ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 36.

²²⁰ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “مِفْلِس”, 526.

²²¹ İzoli, *Ferheng*, “miflis”, 276.

²²² Arabdict, “مِفْلِس” (Erişim 24 Ekim 2025).

²²³ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 192.

²²⁴ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “مُفْتًى”, 525.

²²⁵ İzoli, *Ferheng*, “miftî”, 276.

²²⁶ Melayê Cizîrî - Osman Tunç, *Divan: = Dîwan* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012), 100.

²²⁷ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “مَلِك”, 534.

²²⁸ İzoli, *Ferheng*, “milk”, 277.

Arapça örnek kullanım:

”أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ.”

“Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümrânlığı Allah’ındır. Sizin için Allah’tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.”²²⁹

Kürtçe örnek kullanım:

“Zîbendeyê milk û zeynê dînbû

Navê wî Emîrî «Zeynîdîn» bû

Hükümdarlığın ve de dinin süsüydü

O beyin adı «Zeynîdîn» idi.”²³⁰

4.1.41. Minet (مِنَّة): Sözcük kök olarak “مَنَّ” sözcüğünden gelmekte; *helva, kesmek, nimet etmek, nimeti saymak* gibi anlamlara gelmektedir. “مِنَّة” sözcüğü ise; *minnet, minnettarlık* anlamlarına gelmektedir.²³¹ Kürtçede de aynı anlamda kullanılmaktadır.²³²

Arapça örnek kullanım:

Bu ihsan mı yoksa minnet mi? : أَهِيَ مَنَّةٌ أَمْ إِحْسَانٌ²³³

Kürtçe örnek kullanım:

“Bona jîyana xwe ez minetdarê wan im.: Hayatım için onlara minnettarım.”²³⁴

4.1.42. Mîrat/miras (مِيرَاث): Sözcük “وَرَثَ” fiilinden türemiş; *miras bırakmak, tereke* anlamlarına gelmektedir. “مِيرَاث” sözcüğü de buna benzer olarak; *miras, tereke* anlamlarını kapsamaktadır.²³⁵ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²³⁶

Arapça örnek kullanım:

”وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ.”

²²⁹ Bakara Suresi 2/107.

²³⁰ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 82.

²³¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “منة”, 539.

²³² İzoli, *Ferheng*, “minet”, 278.

²³³ Arabdict, “منة” (Erişim 24 Ekim 2025).

²³⁴ Narr, *Wider die restlose Zerstörung der Universität*, 16.

²³⁵ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “ميراث”, 550.

²³⁶ İzoli, *Ferheng*, “mîrat/miras”, 282.

“Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah’a ait olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz?”²³⁷

Kürtçe örnek kullanım:

“Dengê min mîrat ji do, mîrat ji bo sibehê: Sesim mirastır dünden, miras yarın içindir.”²³⁸

4.1.43. Misilman (مُسْلِم): Sözcük “سَلِمَ” fiilinden türemiş; *selamet ve emniyet* anlamındadır. “مُسْلِم” sözcüğü de *İslam dininden olan kimse; Müslüman* anlamındadır.²³⁹ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²⁴⁰

Arapça örnek kullanım:

“رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ.”

“Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl.”²⁴¹

Kürtçe örnek kullanım:

“Dinya li me ger çi bûye zindan

Iro he tenê ezim misilman

Gerçi dünya bana zindan olmuş.

Fakat ben yalnız bugün Müslümanım.”²⁴²

4.1.44. Mitirb (مُطْرِب): Sözcük “طَرَبَ” fiilinden türemiş; *coşmak, müzik* anlamlarına gelmektedir. “مُطْرِب” sözcüğü de *mutlu, şarkıcı, çalgıcı* anlamlarında kullanılmaktadır.²⁴³ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²⁴⁴

Arapça örnek kullanım:

“وَصَوْتُ حُسَامِي مُطْرِبِي.”²⁴⁵ : Şarkıcı Hüsam’ın sesi

Kürtçe örnek kullanım:

²³⁷ Hadid Suresi 57/10.

²³⁸ Uzun, *Hawara Dicleyê*, 206.

²³⁹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “مُسْلِم”, 506.

²⁴⁰ İzoli, *Ferheng*, “misilman”, 279.

²⁴¹ Bakara Suresi 2/128.

²⁴² Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 336.

²⁴³ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “مُطْرِب”, 516.

²⁴⁴ İzoli, *Ferheng*, “mitirb”, 279.

²⁴⁵ “الامام الشافعي” دیوان الامام الشافعي (Erişim 24 Ekim 2025).

“Hin katibin ew, hinek di ustad

Hin mitribin ew, hinek di cellad

Bir kısmı yazıcıdır, bir kısmı öğretici

Bir kısmı cellâttır, bir kısmı çalgıcı.”²⁴⁶

4.1.45. Mixare (مَغَارَة): Sözcük “غَار” sözcüğünden türemiş; *mağara, kuytu yer* anlamlarına gelmektedir. “مَغَارَة” sözcüğü de aynı şekilde *mağara, kuytu yer* anlamlarına gelmektedir.²⁴⁷ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²⁴⁸

Arapça örnek kullanım:

“لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأًا أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مُدْخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ.”

“Eğer sığınacak bir yer veya (gizlenecek) mağaralar yahut girilecek bir delik bulsalar, hemen koşarak oraya kaçarlardı.”²⁴⁹

Kürtçe örnek kullanım:

“Na bînî, hero ku afitabê

Davête mixareya turabê

Görmüyor musun, her gün güneşi

Toprağın mağarasına atıveriyor?”²⁵⁰

4.1.46. Muxtar (مُخْتَار): Sözcük kök olarak “اِخْتَارَ” fiilinden türemiş; *seçme, seçmek* anlamlarına gelmektedir. “مُخْتَار” sözcüğü de *seçkin, seçilmiş* gibi anlamları kapsamaktadır.²⁵¹ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.²⁵²

Arapça örnek kullanım:

Seçkin kişi bize uğradı, Tayyi muhtarı (reisi) : 253 “وَمَرَّ بِنَا الْمُخْتَارُ مُخْتَارٌ طَيِّبٌ.”

Kürtçe örnek kullanım:

²⁴⁶ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 101.

²⁴⁷ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “مَغَارَة”, 523.

²⁴⁸ İzoli, *Ferheng*, “mixare”, 280.

²⁴⁹ Tevbe Suresi 9/57.

²⁵⁰ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 334.

²⁵¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “مُخْتَار”, 489.

²⁵² İzoli, *Ferheng*, “muxtar”, 280.

²⁵³ The Doha Historical Dictionary of Arabic, “مُخْتَار” (Erişim 25 Ekim 2025).

“Her ev bese, ey Hebîbê Muxtar! Barî ji tera bi jî te sond xwar: Ey seçkin sevgili! Senin için şu yeter ki Allah senin hayatına ant içti.”²⁵⁴

4.1.47. Naqışandî (نَقِشَ): Sözcük *deşmek, oymak, nakşetmek* gibi anlamları kapsamaktadır.²⁵⁵ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²⁵⁶

Arapça örnek kullanım:

Ahşabı oydu. : 257 “نَقِشَ الْخَشَبَ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Namê teye lewhê nameya îşq îsmê teye neqşê xameya îşq: Senin adın üzerine yazılır aşk yazısı, Aşk kaleminin nakşı da yine senin adıdır.”²⁵⁸

4.1.48. Naqos (نَاقُوسُ): Sözcük “نَقَسَ” fiilinden türemiş; *çan ses çıkarmak* anlamına gelir. “نَاقُوسُ” sözcüğü ise; *çan, zil* anlamlarına gelmektedir.²⁵⁹ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²⁶⁰

Arapça örnek kullanım:

Alarm zili çaldı. : 261 “دَقَّ نَاقُوسُ الْخَطَرِ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Şêxê me bû naqos û dêr: Şeyhimiz çan ve kilise oldu.”²⁶²

4.1.49. Nerd (نَرْدُ): Sözcük *tavla oyunu* anlamına gelmektedir.²⁶³ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.²⁶⁴

Arapça örnek kullanım:

²⁵⁴ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 42.

²⁵⁵ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “نَقِشَ”, 572.

²⁵⁶ İzoli, *Ferheng*, “naqışandî”, 292.

²⁵⁷ Arabdict, “نَقِشَ” (Erişim 25 Ekim 2025).

²⁵⁸ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 18.

²⁵⁹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “نَاقُوسُ”, 555.

²⁶⁰ İzoli, *Ferheng*, “naqos”, 287.

²⁶¹ Arabdict, “نَاقُوسُ” (Erişim 25 Ekim 2025).

²⁶² M. Xalid Sadîni - Feqiyê Teyran, *Feqiyê Teyran: jiyan berhem û helbestên wî* (Vezneciler, İstanbul: Nûbihar, 2009), 295.

²⁶³ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “نَرْدُ”, 561.

²⁶⁴ İzoli, *Ferheng*, “nerd”, 297.

“Kim tavla ile oynarsa Allah ve Resûlüne isyân : ”مَنْ لَعِبَ بِالنَّرْدِ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ“
etmiştir.”²⁶⁵

Kürtçe örnek kullanım:

“Encamê tekellim û xeberdan Kêşane bi satirenc û nerdan: Konuşmaların, söyleşmelerin sonu. Satrançlara ve tavlaya gelince.”²⁶⁶

4.1.50. Qedir (قَدِر): Sözcük *kadir*, *kıymet*, *değer* anlamlarını kapsamaktadır.²⁶⁷ Kürtçeye de olduğu gibi kullanılmaktadır.²⁶⁸

Arapça örnek kullanım:

“Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. : ”مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ“
Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç
sahibidir.”²⁶⁹

Kürtçe örnek kullanım:

“Malûmê tebû ku em nezanîn Qedrê wî emanetî ni zanîn: Sence biliniyordu bilgisizliğimiz. Ve o emanetin kadrini bilmeyeceğimiz.”²⁷⁰

4.1.51. Qeland (قَلَى): Sözcük *kavurmak*, *kavrulmak* anlamlarına gelmektedir.²⁷¹ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.²⁷²

Arapça örnek kullanım:

Eti kavurdum. : ”وَقَلَيْتُ اللَّحْمَ.“²⁷³

Kürtçe örnek kullanım:

“Min çend parî qeliya sêlê: Kavurmaya ekmek bandım.”²⁷⁴

²⁶⁵ 1350/1931 Esad Erbili, *1001 hadis: ibadet ve ahlakla ilgili* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1989), 108.

²⁶⁶ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 324.

²⁶⁷ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “قدر”, 428.

²⁶⁸ İzoli, *Ferheng*, “qedir”, 333.

²⁶⁹ Hac Suresi 22/74.

²⁷⁰ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 48.

²⁷¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “قلى”, 437.

²⁷² İzoli, *Ferheng*, “qeland”, 336.

²⁷³ The Doha Historical Dictionary of Arabic, “قلى” (Erişim 25 Ekim 2025).

²⁷⁴ Uzun, *Hawara Dicleyê*, 85.

4.1.52. Qenter (قَنْطَر): Sözcük “قَنْطَر” fiilinden türemiş; *kantarlarca mala, servete sahip olmak* anlamına gelmektedir. “قَنْطَر” sözcüğü de (*ağırlık*) *kantar* anlamına gelmektedir.²⁷⁵ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²⁷⁶

Arapça örnek kullanım:

”زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ...”

“Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi...”²⁷⁷

Kürtçe örnek kullanım:

“Naqe bi qîtar û dur bi qentar Yaqût-i bi bar û zêr bi xerwar: Develer sıra sıra, inciler kantarlarlaydı, Yakutlar yüklerle, altınlar çuvalarlaydı.”²⁷⁸

4.1.53. Qeşartin (قَشَر): Sözcük (*bir şeyin kabuğunu*) *soymak* anlamına gelmektedir. Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.

Arapça örnek kullanım:

”قَشَرَ الْخَضِرَ”²⁷⁹ : Meyveleri soydu.

Kürtçe örnek kullanım:

“Sêvê biqeşîre bixwe: Elmayı soyarak ye.”²⁸⁰

4.1.54. Qevz (قَفَز): Sözcük *zıplamak, atlamak, hoplamak* anlamlarına gelmektedir.²⁸¹ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.²⁸²

Arapça örnek kullanım:

”وَكُنْ فِي الْقَفْزِ كَالطَّائِرِ.”²⁸³ : Zıplamada kuş gibi ol.

²⁷⁵ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “قَنْطَر”, 439.

²⁷⁶ İzoli, *Ferheng*, “qenter”, 338.

²⁷⁷ Âl-i İmrân Suresi 3/14.

²⁷⁸ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 186.

²⁷⁹ Arabdict, “قَشَرَ” (Erişim 25 Ekim 2025).

²⁸⁰ Kürtçe-Türkçe Sözlük | Glosbe, “qeşartin” (Erişim 25 Ekim 2025).

²⁸¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “قَفَز”, 436.

²⁸² İzoli, *Ferheng*, “qevz”, 341.

²⁸³ King Salman Global Academy For Arabic Language, “قَفَز” (Erişim 25 Ekim 2025).

Kürtçe örnek kullanım:

“Wî qefzek da xwe: Zıpladı.”²⁸⁴

4.1.55. Qible (قِبْلَة): Sözcük “قَبِلَ” fiilinden türemiş; *ön, karşılamak, kabul etmek* anlamlarına gelmektedir. “قِبْلَة” sözcüğü de *kible (Müslümanların ibadet için yöneldikleri yön)* anlamına gelmektedir.²⁸⁵ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²⁸⁶

Arapça örnek kullanım:

“وَلَيْنُ اتَّيْتُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ.”

“Ant olsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar.”²⁸⁷

Kürtçe örnek kullanım:

“Herdu qeran ku qible yin perde du‘a ji ber bîret Wê se‘etê dideyne “ışq lazım e yek-du secde ferz: Birbirine yakın kaşlar kible olup göründüklerinde her defasında O an aşk dininde âşğın bir iki secdeye varması farz olur.”²⁸⁸

4.1.56. Qise (قِصَّة): Sözcük *hikâye etti, anlattı* anlamında kullanılır.²⁸⁹ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²⁹⁰

Arapça örnek kullanım:

“وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا”

“Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik. Allah, Musa ile de doğrudan konuştu.”²⁹¹

Kürtçe örnek kullanım:

“Kalê rînd, ev çî qîse û peyv bûn?: Güzel dede, bu kıssa ve konuşma da nedir?”²⁹²

²⁸⁴ Celadet Ali Bedir-Xan, *Ferheng: Kurdî - Kurdî* (İstanbul: Avesta, 2009), 206.

²⁸⁵ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “قِبْلَة”, 427.

²⁸⁶ İzoli, *Ferheng*, “qible”, 342.

²⁸⁷ Bakara Suresi 2/145.

²⁸⁸ Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 106.

²⁸⁹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “قِصَة”, 433.

²⁹⁰ İzoli, *Ferheng*, “qise”, 343.

²⁹¹ Nisâ Suresi 4/164.

²⁹² Uzun, *Mirina Kalekî Rind*, 33.

4.1.57. Qufil/Qefle (قَفْلَ): Sözcük *kapamak, kilitlemek, sürgülemek* gibi anlamlara gelmektedir.²⁹³ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.²⁹⁴

Arapça örnek kullanım:

Kapıyı kapattı. : 295 “قَفَلَ الْبَابَ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Nûrek ji nûrê [w]î vekir genca zuhûrê pê vekir Kenza xwe qufl û mifte kir hêj wê di qufl û mifte da: Parılısını gönderdi o nurun, zuhur hazinesini açtı onunla Kapattı sonra hazinesini, ki o zamandan beri kilitli durur.”²⁹⁶

4.1.58. Reqs (رَقَصَ): Sözcük *dans etmek, oynamak* anlamlarında kullanılmaktadır.²⁹⁷ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.²⁹⁸

Arapça örnek kullanım:

Falanca dans etti. : 299 “رَقَصَ فُلَانًا.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Bohtan bi kirîne reqs û govend De bêne temaşeyê şekerxend: Botan'ı dansa ve halaya kaldıralım. Şeker gülüşlü dilberler seyretmeye gelsinler.”³⁰⁰

4.1.59. Reşandin (رَشَّ): Sözcük *(suyu) püskürtmek, saçmak, serpelemek* anlamlarına gelmektedir.³⁰¹ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.³⁰²

Arapça örnek kullanım:

Su serpti. : 303 “رَشَّتِ السَّمَاءُ.”

Kürtçe örnek kullanım:

²⁹³ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “قفل”, 436.

²⁹⁴ İzoli, *Ferheng*, “qufil/qefle”, 346.

²⁹⁵ The Doha Historical Dictionary of Arabic, “قَفَلَ” (Erişim 25 Ekim 2025).

²⁹⁶ Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 18.

²⁹⁷ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “رقص”, 272.

²⁹⁸ İzoli, *Ferheng*, “reqs”, 356.

²⁹⁹ Arabdict, “رقص” (Erişim 25 Ekim 2025).

³⁰⁰ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 356.

³⁰¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “رش”, 267.

³⁰² İzoli, *Ferheng*, “reşandin”, 356.

³⁰³ Arabdict, “رش” (Erişim 25 Ekim 2025).

“Sûret bi sûret Heq kişand, lewhê heyûla neqqişand Zêrav ji nûrê lê reşand, teqwîm û şikl û xane da: Çeşitli şekiller çizerek Allah süsledi heyula levhasını Nurlu altın suyu serpmiş üstüne, düzenleyip dağıtmış hanelere.”³⁰⁴

4.1.60. Rim (رُمح): Sözcük *mızrak* anlamında kullanılmaktadır.³⁰⁵ Kürtçe de anlamını koruyarak geçmiştir.³⁰⁶

Arapça örnek kullanım:

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَتَبْلُوَنَكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيِّدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَدَا
ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ“

“Ey iman edenler! Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınayacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır.”³⁰⁷

Kürtçe örnek kullanım:

“Bi rimh û gurz û şeşperî,

Mem kete nav eskerên Mîrî

Mızrakla, gürzle, kılıçla

Mem, ağanın askerlerinin arasına girdi.”³⁰⁸

4.1.61. Safi (صَف): Sözcük “صَفًا” fiilinden türemiş; *arışmak, açılmak, durulmak* gibi anlamlara gelmektedir. “صَف” sözcüğü de *arı, berrak, duru, saf* anlamlarına gelmektedir.³⁰⁹ Kürtçe de anlamını koruyarak geçmiştir.³¹⁰

Arapça örnek kullanım:

Kalbi temiz. : قَلْبٌ صَفِيٌّ³¹¹

Kürtçe örnek kullanım:

“Ji dilek safî bibeyn mihrabê

³⁰⁴ Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 26.

³⁰⁵ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “رمح”, 275.

³⁰⁶ İzoli, *Ferheng*, “rim”, 361.

³⁰⁷ Mâide Suresi 5/94.

³⁰⁸ Lescot, *Mamé Alan*, 316.

³⁰⁹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “صَفِيٌّ”, 339.

³¹⁰ İzoli, *Ferheng*, “safi”, 367.

³¹¹ Arabdict, “صَفِيٌّ” (Erişim 25 Ekim 2025).

Secdeyek lazim e der babê du‘a

Safi bir gönül ile varalım kaşların mihrabına

Bir secde getirmen gerek bâb-ı duada.”³¹²

4.1.62. Sefil (سَفِيل): Sözcük kök olarak “سَفَلَ” fiilinden türemiş; *alçak, sefil, adi olmak* gibi anlamlara gelmektedir. “سَفِيل” sözcüğü ise; *adi, hor, hoyrat, kötü, rezil, sefil* gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³¹³ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.³¹⁴

Arapça örnek kullanım:

Kavminin en reziliydi. : 315 “كَانَ مِنْ سَفِلَةِ الْقَوْمِ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Fîlcimle ne cahil û nezanın

Belkî di sefil û bê xwedanın

Hep birden bilgisiz ve cahil değil

Sadece sefil ve sahipsizdir.”³¹⁶

4.1.63. Seher (سَحَر): Sözcük *tan yeri ağardığı vakit* anlamına gelmektedir.³¹⁷ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.³¹⁸

Arapça örnek kullanım:

Seher vakti uyanıyor. : 319 “يَسْتَيْقِظُ وَقْتُ السَّحَرِ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Weqtê seherê ji rojê heftê

Agir te di go gîhîşte nefte

Yedinci günün seher vaktinde

Sanırdın ki ateş yetiştî yağa.”³²⁰

³¹² Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 42.

³¹³ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “سَفِيل”, 300.

³¹⁴ İzolî, *Ferheng*, “sefil”, 370.

³¹⁵ Arabdict, “سَفِيل” (Erişim 25 Ekim 2025).

³¹⁶ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 62.

³¹⁷ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “سَحَر”, 294.

³¹⁸ Yusuf - Bozarslan, *Kürtçe-Türkçe sözlük*, “seher”, 307.

³¹⁹ Arabdict, “سَحَر” (Erişim 25 Ekim 2025).

³²⁰ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 196.

4.1.64. Sendel (صَنْدَل): Sözcük *sandal; kürekle yürütülen deniz teknesi, bot; küçük gemi* gibi anlamlara gelmektedir.³²¹ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.³²²

Arapça örnek kullanım:

Sandalla nehri geçti. : 323 “عبر الصَّنْدَلُ النَّهْرَ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Her texte ji ûdê sendelûsî

Textek xetebendê abenûsî

Sandal ağacından olan bütün tahtlardan

Pervazları abanostan olan bir taht.”³²⁴

4.1.65. Seraf (صَرَاف): Sözcük kök olarak “صَرَفَ” fiilinden türemiş; *harcamak, sarfetmek, bozmak, çevirmek, döndürmek* gibi anlamlara gelmektedir. “صَرَاف” sözcüğü ise; *sarraf, altın-gümüş satıcısı* gibi anlamlara gelmektedir.³²⁵ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.³²⁶

Arapça örnek kullanım:

Parayı sarrafın yanında bozdurdu. : 327 “بَدَّلَ نَفْوَدهُ عِنْدَ الصَّرَافِ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Serref-i eger bi bîte Buqrat

Texmîn bi ketm bi wezn û qîrat

Hipokrates sarraf olsa eğer

Tartıyla ve kıratla tahmin etse.”³²⁸

³²¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “صَنْدَل”, 343.

³²² İzoli, *Ferheng*, “sendel”, 372.

³²³ Arabdict, “صَنْدَل” (Erişim 25 Ekim 2025).

³²⁴ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 188.

³²⁵ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “صَرَاف”, 337.

³²⁶ İzoli, *Ferheng*, “seraf”, 374.

³²⁷ Arabdict, “صَرَاف” (Erişim 25 Ekim 2025).

³²⁸ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 126.

4.1.66. Sibeh (صَبَاح): Sözcük “صَبَحَ” fiilinden türemiş; *sabah gelmek, hakkı beyan etmek* anlamlarına gelmektedir. “صباح” sözcüğü ise; *gündüzün başlangıcı, sabah* anlamına gelmektedir.³²⁹ Kürtçede de aynı anlamda kullanılmaktadır.³³⁰

Arapça örnek kullanım:

“Fakat azabımız onların yurtlarına indiğinde, : “فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ”
o uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur!”³³¹

Kürtçe örnek kullanım:

“Da îşeve remlekî bi rejim

Hetta sibe sahiban bi bêjira»

«Bu gece bir remil döktüreyim ben.

Sabaha kadar sahiplerini söyleyeyim ben»³³²

4.1.67. Sihar (سِحْر): Sözcük kök olarak “سَحَرَ” fiilinden türemiş; *büyülemek* anlamlarına gelmektedir. “سحر” sözcüğü ise; *büyü, büyüculük* gibi anlamlara gelmektedir.³³³ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.³³⁴

Arapça örnek kullanım:

“İnkâr edenler “Bu düpedüz bir büyü!” : “فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ”
dediler.”³³⁵

Kürtçe örnek kullanım:

“Hisna xetê rux ji xetê yaqût

Çaha zîqenê ji sîhrê Harût

Yüz hatlarının güzelliği Yakut yazısından

Çene çukuru ile Hârut sihrindendi.”³³⁶

³²⁹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “صباح”, 333.

³³⁰ İzoli, *Ferheng*, “sibeh”, 380.

³³¹ Sâffât Suresi 37/177.

³³² Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 144.

³³³ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “سحر”, 294.

³³⁴ İzoli, *Ferheng*, “sihar”, 381.

³³⁵ Mâide Suresi 5/110.

³³⁶ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 86.

4.1.68. Sîqal (صَقْل): Sözcük *Cilalamak, parlatmak* anlamlarına gelmektedir.³³⁷ Kürtçeye de anlamı değişmeden geçmiştir.³³⁸

Arapça örnek kullanımı:

Cilalı taş : 339 “حَجَر مَصْقُول.”

Kürtçe örnek kullanımı:

“Ev narê sîqala dil e

Daîm li wî qala dil e

Gönlü parlatan ateştir bu

Düşürmez dilinden onu hiç.”³⁴⁰

4.1.69. Sûk (سُوق): Sözcük *pazar, çarşı* anlamlarına gelmektedir.³⁴¹ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.³⁴²

Arapça örnek kullanım:

Çarşıya yeni ürünler ulaştı/geldi. : 343 “وَصَلَتْ بِضَائِعُ جَدِيدَةٍ إِلَى السُّوقِ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Dinê sûk e û bazar e: Dünya çarşısıdır, pazardır.”³⁴⁴

4.1.70. Şerbet (شَرْبَة): Sözcük “شَرِبَ” fiilinden türemiş; *içmek* anlamına gelmektedir. “شَرْبَة” sözcüğü de *şerbet* anlamlarına gelmektedir.³⁴⁵ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.³⁴⁶

Arapça örnek kullanım:

İçme günü / Şerbet günü. : يَوْمٌ ذُو شَرْبَةٍ

Kürtçe örnek kullanım:

³³⁷ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “صَقْل”, 341.

³³⁸ İzoli, *Ferheng*, “sîqal”, 386.

³³⁹ Almaany, “صَقْل” (Erişim 23 Ekim 2025).

³⁴⁰ Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 72.

³⁴¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “سُوق”, 311.

³⁴² İzoli, *Ferheng*, “sûk”, 390.

³⁴³ Arabdict, “سُوق” (Erişim 25 Ekim 2025).

³⁴⁴ Sadîni - Feqiyê Teyran, *Feqiyê Teyran*, 223.

³⁴⁵ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “شَرْبَة”, 321.

³⁴⁶ İzoli, *Ferheng*, “şerbet”, 397.

“Mîr go «Bi qutin def û rubaban

Bînin hemî şerbet û şeraban

Bey dedi ki: «Çalın davulları rubabları.

Getirin bütün şerbetleri ve şarapları.”³⁴⁷

4.1.71. Şeref (شَرَف): Sözcük *dürüstlük, onur, şeref* anlamlarına gelmektedir.³⁴⁸ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.³⁴⁹

Arapça örnek kullanım:

Aile şerefini koruyor. : يُحَافِظُ عَلَى شَرَفِ عَائِلَتِهِ

Kürtçe örnek kullanım:

“Ji “alema ceberrut e

Şems hatî şerefe

Ceberrut âleminden

Güneş gelmiş şerefe.”³⁵⁰

4.1.72. Şima (شَمْع): Sözcük olarak *mum* anlamına gelir.³⁵¹ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.³⁵²

Arapça örnek kullanım:

Mumu yaktı. : أَوْقَدَ شَمْعَةً.³⁵³

Kürtçe örnek kullanım:

“Şem’î, ne ji qîsmê nûr û narî

Şemsî, ji eyan tu perdedarî!

Mumsun ama ateş ve ışık çeşidinden değilsin.

Güneşsin ama perdelenmişsin gözlerden!”³⁵⁴

³⁴⁷ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 174.

³⁴⁸ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “شَرَف”, 322.

³⁴⁹ İzoli, *Ferheng*, “şeref”, 397.

³⁵⁰ Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 222.

³⁵¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “شَمْع”, 328.

³⁵² İzoli, *Ferheng*, “şima”, 400.

³⁵³ Arabdict, “شَمْع” (Erişim 25 Ekim 2025).

³⁵⁴ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 20.

4.1.73. Telaar (طَلَق): Sözcük “طَلَق” filinden türemiş; *azade, baskısız, serbest, özgür olmak* anlamlarına gelmektedir. “طَلَق” sözcüğü ise; *ayrılık, ayrılma, boşanma, talak* anlamlarına gelmektedir.³⁵⁵ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.³⁵⁶

Arapça örnek kullanım:

“وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ” : “Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir.”³⁵⁷

Kürtçe örnek kullanım:

“Ez sond dixwim bi telaarê jinane: Talak ile yemin ediyorum.”³⁵⁸

4.1.74. Werimî (وَرِم): Sözcük *şişmek, kabarmak* anlamlarına gelmektedir.³⁵⁹ Kürtçeye de anlamı değişmeden geçmiştir.³⁶⁰

Arapça örnek kullanım:

“وَرِمَ أَنْفُهُ.”³⁶¹ : Burnu şişti

Kürtçe örnek kullanım:

“Zikên yek, duduyên zarokan wîsan werimîbûn ku meriv jî dûr ve ew dîdîtin: Bir, iki çocuğun karnı o kadar şişmişti ki kişi uzaktan da görebilirdi.”³⁶²

4.1.75. Wext (وَقْتُ): Sözcük *çağ, devir, tarih, vakit, zaman* anlamlarına gelmektedir.³⁶³ Kürtçede de aynı anlamda kullanılmaktadır.³⁶⁴

Arapça örnek kullanım:

“إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ” : “O bilinen vakte (kıyamet gününe) kadar.”³⁶⁵

Kürtçe örnek kullanım:

³⁵⁵ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “طَلَق”, 360.

³⁵⁶ İzoli, *Ferheng*, “telaar”, 411.

³⁵⁷ Bakara Suresi 2/227.

³⁵⁸ Lescot, *Mamé Alan*, 155.

³⁵⁹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “وَرِم”, 597.

³⁶⁰ İzoli, *Ferheng*, “werimî”, 436.

³⁶¹ Arabdict, “وَرِم” (Erişim 25 Ekim 2025).

³⁶² Uzun, *Mirina Kalekî Rind*, 27.

³⁶³ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “وقت”, 604.

³⁶⁴ İzoli, *Ferheng*, “wext”, 437.

³⁶⁵ Sâd Suresi 38/81.

“Çu tiştî û çu wextê nîn e: giden gitti vakit yok.”³⁶⁶

4.1.76. Wezîr (وزير): Sözcük “وَزَرَ” fiilinden türemiş; *ağır yük yüklenmek, yenmek, yarığı kapamak* gibi anlamlara gelir. “وزير” sözcüğü ise; *bakan, nazır, vekil* anlamlarına gelmektedir.³⁶⁷ Kürtçe de anlamını koruyarak geçmiştir.³⁶⁸

Arapça örnek kullanım:

“واجعل لي وزيراً من أهلي : ”³⁶⁹ Bana ailemden birini yardımcı yap.

Kürtçe örnek kullanım:

“Tacdîn weledê Wezîrê Dîwan

Mem jî xelefê Debîrê Dîwan

Tacdin Divan Vezirinin oğluydu,

Memo da Divan Kâtibinin.”³⁷⁰

4.1.77. Xal (خال): Sözcük *dayı* anlamına gelmektedir.³⁷¹ Kürtçe anlamını koruyarak geçmiştir.³⁷²

Arapça örnek kullanım:

“وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ ... : ”³⁷³ Dayı kızlarını, teyze kızlarını...

Kürtçe örnek kullanım:

“Li şera xal û xwarzî;

Li xwarina, mam û brazî

Savaşta dayı ve yeğen

Yemekte amca ve yeğen.”³⁷⁴

³⁶⁶ Uzun, *Hawara Dicleyê*, 22.

³⁶⁷ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “وزير”, 597.

³⁶⁸ İzoli, *Ferheng*, “wezîr”, 438.

³⁶⁹ Tâ-Hâ Suresi 20/29.

³⁷⁰ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 96.

³⁷¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “خال”, 227.

³⁷² İzoli, *Ferheng*, “xal”, 440.

³⁷³ Ahzâb Suresi 33/50.

³⁷⁴ Bedir Han vd. *Kürtçe grameri*, 253.

4.1.78. Xaltik (خَالَتِك): Sözcük *teyze* anlamında kullanılmaktadır.³⁷⁵ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.³⁷⁶

Arapça örnek kullanım:

“وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ... : ...³⁷⁷ Dayı kızlarını ,teyze kızlarını”

Kürtçe örnek kullanım:

“Pîrsîn ko va kurê xaltîka Memî ye: Sordular dediler Mem’inin teyzesinin oğludur.”³⁷⁸

4.1.79. Xer (خَيْر): Sözcük *hayır, iyi, hayırlı* anlamlarında kullanılmaktadır.³⁷⁹ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.³⁸⁰

Arapça örnek kullanım:

“خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ : ³⁸¹ Sizin en hayırlınız Kur'an-ı öğrenen ve öğretendir.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Şîn bû ji ewê berî ji xêrê

Darek li qiyafeta Kinêr'ê

O hayırdan uzak olanın mezarından da

Ardıç kıyafetinde bir ağaç yeşerdi.”³⁸²

4.1.80. Xesar (خَسَار): Sözcük “خَسِير” sözcüğünden türemiş; *zarar, ziyan etmek* anlamına gelmektedir. “خَسَار” sözcüğü de *fire, hasar, kayıp, sarkıntılık, zarar, ziyan* anlamlarına gelmektedir.³⁸³ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.³⁸⁴

Arapça örnek kullanım:

“قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَرِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا:”

³⁷⁵ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “خَالَة”, 227.

³⁷⁶ İzoli, *Ferheng*, “xaltik”, 440.

³⁷⁷ Ahzâb Suresi 33/50.

³⁷⁸ Lescot, *Mamé Alan*, 367.

³⁷⁹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “خير”, 242.

³⁸⁰ İzoli, *Ferheng*, “xer”, 446.

³⁸¹ M. Emin Özafşar vd., *Riyâzu 's-sâlihîn* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 328.

³⁸² Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 445.

³⁸³ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “خَسَار”, 232.

³⁸⁴ İzoli, *Ferheng*, “xesar”, 445.

“Nuh, dedi ki: Rabbim! Gerçekten onlar bana karşı geldiler, malı ve çocuğu ancak kendi hüsrânını artıran kimselere uydular.”³⁸⁵

Kürtçe örnek kullanım:

“Bi dünyaya denî zinhar yarê xwe tu nefroşî

Kesê Yûsuf firotî wî di “alem da xesaret kir.

Sakın satma yârini bu değersiz dünyalık için çünkü

Büyük bir zarar içindedir Yusuf’u satanlar hiç şüphesiz.”³⁸⁶

4.1.81. Xizmet (خِذْمَة): Sözcük kök olarak “خَدِمَ” fiilinden türemiş; *hizmet etmek* anlamına gelmektedir. “خدمة” sözcüğü de *servis, emek, bakıcılık, hizmet, hizmet etmek* anlamlarına gelmektedir.³⁸⁷ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.³⁸⁸

Arapça örnek kullanım:

Sosyal hizmet. : 389 “خِدْمَات اجتماعية.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Westaja li îstîwayê daîm

Xurşîd-i di xizmeta wî qaîm

Gök ortasında durmuş daima.

Onun hizmetinde bulunur güneş.”³⁹⁰

4.1.82. Zêde (زَادَ): Sözcük *artmak, büyümek, çoğalmak* anlamlarına gelmektedir.³⁹¹ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.³⁹²

Arapça örnek kullanım:

“Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım.”³⁹³ : “لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ”

Kürtçe örnek kullanım:

³⁸⁵ Nuh Suresi 71/21.

³⁸⁶ Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 88.

³⁸⁷ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “خدمة”, 229.

³⁸⁸ İzoli, *Ferheng*, “xizmet”, 450.

³⁸⁹ Arabdict, “خدمة” (Erişim 25 Ekim 2025).

³⁹⁰ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 86.

³⁹¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “زاد”, 280.

³⁹² İzoli, *Ferheng*, “zêde”, 465.

³⁹³ İbrahim Suresi 14/7.

“Xwe zêde nedidîtin: kendilerini çok görmediler.”³⁹⁴

4.1.83. Zekat (زَكَاة): Sözcük “زَكَا” kök formundan türemiş; *büyülemek, gelişmek, inkişaf etmek, arık olmak* anlamlarına gelmektedir. “زَكَاة” sözcüğü ise; *sadaka, temizlik* anlamlarına gelmektedir.³⁹⁵ Kürtçeye de olduğu gibi geçmiştir.³⁹⁶

Arapça örnek kullanım:

“Namazı kılın, zekâtı ödeyin.”³⁹⁷ : وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ

Kürtçe örnek kullanım:

“Yek jî gêjekî sersem ko bi zekata xelkê zik mezin kiriye: Sersem biri insanların zekatıyla göbeğini büyütmüş.”³⁹⁸

4.1.84. Zekem (زَكَم): Sözcük kök olarak “زَكَم” fiilinden türemiş; *nezle olmak* anlamında kullanılmaktadır. “زَكَم” sözcüğü de *grip, nezle* anlamlarına gelmektedir.³⁹⁹ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.⁴⁰⁰

Arapça örnek kullanım:

Grip oldu. : أُصِيبَ بِزُكَامٍ

Kürtçe örnek kullanım:

“Zekemi bume: grip oldum.”⁴⁰¹

4.1.85. Zeytûn (زَيْتُون): Sözcük *zeytin* anlamında kullanılmaktadır.⁴⁰² Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.⁴⁰³

Arapça örnek kullanım:

“Zeytinlikler, hurmalıklar.”⁴⁰⁴ : وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا

³⁹⁴ Uzun, *Hawara Dicleyê*, 40.

³⁹⁵ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “زَكَاة”, 283.

³⁹⁶ İzoli, *Ferheng*, “zekat”, 463.

³⁹⁷ Müzzemmil Suresi 73/20.

³⁹⁸ Uzun, *Hawara Dicleyê*, 176.

³⁹⁹ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “زَكَم”, 283.

⁴⁰⁰ İzoli, *Ferheng*, “zekem”, 463.

⁴⁰¹ Bedir-Xan, *Ferheng*, 279.

⁴⁰² Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “زَيْتُون”, 286.

⁴⁰³ İzoli, *Ferheng*, “zeytûn”, 465.

⁴⁰⁴ Abese Suresi 80/29.

Kürtçe örnek kullanım:

“Çavên te mîna zeytûnê:”⁴⁰⁵ Gözlerin zeytin gibi

4.1.86. Zinê (زَنِ): Sözcük *zina* (aralarında evlilik bağı olamayan kişilerin gerçekleştirdiği cinsel münasebet) anlamına gelir.⁴⁰⁶ Kürtçeye de anlamını koruyarak geçmiştir.⁴⁰⁷

Arapça örnek kullanım:

“Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o : ”وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا“
hayasızlıktır, çok kötü bir yoldur.”⁴⁰⁸

Kürtçe örnek kullanım:

“Her çendî Bekir weled zinaye

Aşê me ji wî bi fetl û baye

Gerçi Bekir zina çocuğudur.

Ama değirmenimiz onunla dönüp yelleniyor.”⁴⁰⁹

4.1.87. Zînet (زِينَة): Sözcük kök olarak “زَان” fiilinden türemiş; *süslemek, bezemek, güzelleştirmek* anlamlarına gelmektedir. “زينة” sözcüğü ise; *aksesuar, süs, takı, ziynet* anlamlarına gelmektedir.⁴¹⁰ Kürtçeye olduğu gibi geçmiştir.⁴¹¹

Arapça örnek kullanım:

“Biz yakın semayı yıldızların güzelliğiyle : ”إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ“
bezedik.”⁴¹²

Kürtçe örnek kullanım:

“Hisna teye zîneta hebîban!

Reşka teye xeyreta reqîban!

Senin güzelliğinle süslenir sevgililer.

⁴⁰⁵ Wikîferheng, 06 Ekim 2025, “zeytûn”.

⁴⁰⁶ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “زَنِ”, 285.

⁴⁰⁷ İzoli, *Ferheng*, “zinê”, 466.

⁴⁰⁸ İsrâ Suresi 17/32.

⁴⁰⁹ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 216.

⁴¹⁰ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “زينة”, 286.

⁴¹¹ İzoli, *Ferheng*, “zînet”, 469.

⁴¹² Sâffât Suresi 37/6.

Senden imrenerek rakipler gayrete gelir.”⁴¹³

4.2. Anlamı Daralan Sözcükler

4.2.1. Haram (حَرَام): Sözcük “حُرْم” fiilinden türemiş; *mahrum etmek* anlamına gelmektedir. “حرام” sözcüğü ise; *cürüm, gayrimeşru, günah, kabahat, mukaddes* gibi anlamlara gelmektedir.⁴¹⁴ Kürtçeye günah, haram, yasak, kabahat anlamlarıyla geçmiştir.⁴¹⁵

Arapça örnek kullanım:

“قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ اللَّهُ آذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ.”
“De ki: Allah’ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli? De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?”⁴¹⁶

Kürtçe örnek kullanım:

“Ev nam û nîşan û ev meqame

Bê xatirê wî li min herame

Bu namım, nişanım ve makamım.

Onun hatırı olmaksızın bana haramdır.”⁴¹⁷

4.2.2. Hêdi (هُدًى): Sözcük *sakin olmak, yavaşlamak, sakinleşmek, sessizlik* anlamlarına gelmektedir.⁴¹⁸ Kürtçeye *yavaşlamak* olarak geçmiştir.⁴¹⁹

Arapça örnek kullanım:

“هُدُوءُ اللَّيْلِ : “Gece Sessizliği.”⁴²⁰

Kürtçe örnek kullanım:

⁴¹³ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 26.

⁴¹⁴ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حرام”, 210.

⁴¹⁵ İzoli, *Ferheng*, “haram”, 191.

⁴¹⁶ Yunus Suresi 10/59.

⁴¹⁷ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 366.

⁴¹⁸ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “هُدُوءُ”, 582.

⁴¹⁹ İzoli, *Ferheng*, “hêdi”, 199

⁴²⁰ Arabdict, “هُدُوءُ” (Erişim 25 Ekim 2025).

“Ava hêdî hêdî, me ecêb jê dî”⁴²¹: yavaş yavaş akan sudan (ne) gariplikler gördük, (atasözü).

4.2.3. Lewhe (لَوْح): Sözcük *yazı tahtası, levha, pano, kürek kemiği, tabaka, atmosfer* gibi anlamlara gelmektedir.⁴²² Kürtçede *yazı tahtası, levha, pano* anlamlarına gelmektedir.⁴²³

Arapça örnek kullanım:

“Biz Nuh’u çivilerle perçinli levhalardan oluşan : ”وَحَمَلْنَاهُ عَلَى ذَاتِ الْوَاحِ وَدُسِّرَ“
gemiye bindirdik.”⁴²⁴

Kürtçe örnek kullanım:

“Axir ku kirm bi xameya eşq

Hisna xetê wan li lewhê dil meşq

Sonunda aşk kalemiyle yazınca.

Yüzlerinin güzelliğini gönül tablosuna.”⁴²⁵

4.2.4. Namûs (نَامُوس): Sözcük kök formu “نَمَسَ” fiilinden türemiş; *sır saklamak, fesat olmak* anlamlarına gelmektedir. “نَامُوس” sözcüğü ise *sır sahibi, namus, ırz, sivrisinek* gibi anlamlara gelmektedir.⁴²⁶ Kürtçeye sadece *ırz, namus* olarak geçmesiyle anlamı daralmıştır.⁴²⁷

Arapça örnek kullanım:

“Kitap ehli Cebrail’e as. Namus adını verir.”⁴²⁸ : ”أَهْلُ الْكِتَابِ يُسَمُّونَ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ؛
النَّامُوسُ“

Kürtçe örnek kullanım:

Xwedi namus: Namus sahibi / iffetli

⁴²¹ Emir Celadet Bedir Han vd. *Kürtçe grameri: Kurmanci lehçesi* (Paris: Inst. Kurde de Paris, 1990), 213.

⁴²² Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “لَوْح”, 467.

⁴²³ İzoli, *Ferheng*, “lewhe”, 255.

⁴²⁴ Kamer Suresi 54/22.

⁴²⁵ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 123.

⁴²⁶ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “نَامُوس”, 555.

⁴²⁷ İzoli, *Ferheng*, “namûs”, 286.

⁴²⁸ Muammad ibn Mukarram Ibn Manr, *Lisan al- 'Arab* (Bullag Misr al-Matb’ah al-Kubra al-’Amiriyah, 1883), 4547.

4.2.5. Ref (رَفٌ): Sözcük “رَف” fiilinden türemiş; *çok yemek, deprenmek, emmek, iyilik etmek, kuşkanadını çırpma, raf yapmak, vurma* gibi anlamlara gelmektedir. “رَفٌ” sözcüğü de *raf, sergen, küçük pencere* anlamlarına gelmektedir.⁴²⁹ Kürtçeye *raf* olarak geçmiştir.⁴³⁰

Arapça örnek kullanım:

Kitabı rafa koydu. : 431 “وَضَعَ الْكِتَابَ عَلَى الرَّفِّ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Sînî û teyfîk li ser refan hazir bûn: Sini ve tabaklar raflarda hazırıldı.”⁴³²

4.2.6. Sedef (صَدَفٌ): Sözcük *kabuk, sedef, kenar* anlamlarına gelmektedir.⁴³³ Kürtçeye *kabuk ve sedef* anlamlarıyla geçmiştir.⁴³⁴

Arapça örnek kullanım:

Dağın kenarı. : 435 “صَدَفَ الْجَبَلِ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Ev neh sedefêd-i pir mirarî

Durrêd-i sefid, şefaf û tarî

Dolu inci olan bu dokuz sedef.

Ak ve parlak inciler ve de siyahlar.”⁴³⁶

4.2.7. Şefeq (شَفَقٌ): Sözcük akşam güneşi, tan yeri ağarması anlamlarına gelmektedir.⁴³⁷ Kürtçeye ise sabah erken, şafak anlamlarına gelmektedir.⁴³⁸

Arapça örnek kullanım:

“Hayır hayır! Yemin ederim o şafağa.”⁴³⁹ : “فَلَا أَقْسِمُ بِالشَّفَقِ”

⁴²⁹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “رَف”, 270.

⁴³⁰ İzoli, *Ferheng*, “ref”, 354.

⁴³¹ Arabdict, “رَف” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁴³² Uzun, *Hawara Dicleyê*, 40.

⁴³³ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “صدف”, 336.

⁴³⁴ İzoli, *Ferheng*, “sedef”, 370.

⁴³⁵ Arabdict, “صدف” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁴³⁶ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 26.

⁴³⁷ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “شَفَق”, 326.

⁴³⁸ İzoli, *Ferheng*, “şefeq”, 394.

⁴³⁹ İnşikak Suresi 84/16.

Kürtçe örnek kullanım:

“Dora Qemerê ji ber şefeq da

Ku spêde li ferqê ser niha tac

Beyaz bir taç gibi oturunca başına şafak

Aydınlatı Ay’ın etrafını o nurla ancak.”⁴⁴⁰

4.2.8. Şex (شَيْخ): Arapçada *saygı duyulan yaşlı kişi, ihtiyar adam; reis, şef, başkan (kabilede); şeyh, üstat, senatör* gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁴⁴¹ Kürtçede kullanımı ise şeyh, dini veya tarikat lideri şeklindedir.⁴⁴²

Arapçada örnek kullanım:

أصبحت شيخا كبيرا : Yaşlı biri oldum.

Kürtçede örnek kullanım:

“Pirê wehe gote şêxê reramal; Mın şibhe ne ma di keşfê ehwal: Yaşlı kadın şeyhe dedi ki; hikmet ve kerametlerde şüphem kalmadı.”⁴⁴³

4.2.9. Tedarik (تَدَارَكَ): Sözcük kök olarak “تَدَارَكَ” fiilinden türemiş; *yetişmek, ulaşmak, vuruşları art arda yapmak* anlamlarına gelmektedir. “تَدَارَكَ” sözcüğü de *hazırlamak, hazırlanma, tedarik, telafi etmek, yetişmek* anlamlarına gelmektedir.⁴⁴⁴ Kürtçeye sadece *hazırlık, temin etmek* anlamlarıyla geçmiştir.⁴⁴⁵

Arapça örnek kullanım:

”لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ.”

“Şayet Rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı, o mutlaka kınanmış bir hâlde ıssız bir yere atılacaktır.”⁴⁴⁶

Kürtçe örnek kullanım:

“Bi tidarek çak û çek...”⁴⁴⁷: bıçak ve silahla hazırlık...

⁴⁴⁰ Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 68.

⁴⁴¹ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “شَيْخ”, 330.

⁴⁴² İzoli, *Ferheng*, “şex”, 399.

⁴⁴³ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 152.

⁴⁴⁴ Mutçalı, *Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük*, “تَدَارَكَ”, 143.

⁴⁴⁵ İzoli, *Ferheng*, “tedarik”, 410.

⁴⁴⁶ Kalem Suresi 68/49.

⁴⁴⁷ Firat Cewerî, “Nûdem”, *Îsveç* 9 (1994), 23.

4.2.10. Xilas (خَلاَص): Sözcük “خَلَصَ” fiilinden türemiş; *ölümden, tehlikeden kurtulmak* anlamında kullanılır. “خَلاَصَ” sözcüğü ise; *kurtuluş, bitmek, son, kurtarma, bitiş* gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴⁸ Kürtçe ise; *bitme, bitiş, kurtulma* anlamıyla geçmiştir.⁴⁴⁹

Arapça örnek kullanım:

Kurtuluşu (kurtulmayı) arıyor. : 450 “يَبْتَغِي عَنْ الْخَلَاَصِ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Edla ku Jibo Xwedê tu xas kî

Mezlûra-i Ji zaliman xelas ki

Allah için icra edeceğin adalet

Mazlumlari zalimlerden kurtarman.”⁴⁵¹

4.2.11. Xilt (خُلِدَ): Sözcük “خُلِدَ” fiilinden türemiş; *kalmak, ikamet etmek, yere yapışmak, yeri çok kazmak* anlamlarına gelmektedir. “خُلِدَ” sözcüğü de *devamlılık, ebediyet, köstebek* anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁵² Kürtçeye sadece *köstebek* anlamında kullanılmaktadır.⁴⁵³

Arapça örnek kullanım:

Köstebek; görmeyen koku ve duyma : 454 “الْخُلْدُ؛ فَأَرُّ أَعْمَى لَا يُدْرِكُ إِلَّا بِالشَّمِّ وَالسَّمْعِ.”
olmadan algılayamayan fare çeşididir.

Kürtçe örnek kullanım:

“Xilt çiqas axê bikole bi serê xwe dadike.”⁴⁵⁵ / köstebek toprağı ne kadar kazarsa (o kadar) üstüne döker.

4.2.12. Xulam (غُلَام): Sözcük; *köle, çocuk, delikanlı, hizmetkar* gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵⁶ Kürtçede ise; *köle, uşak* anlamında kullanılmaktadır.⁴⁵⁷

⁴⁴⁸ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “خلاص”, 237.

⁴⁴⁹ İzoli, *Ferheng*, “xilas”, 443.

⁴⁵⁰ Arabdict, “خلاص” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁴⁵¹ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 394.

⁴⁵² Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “خُلِدَ”, 238.

⁴⁵³ İzoli, *Ferheng*, “xilt”, 448.

⁴⁵⁴ qamus.inoor, “الْخُلْدُ” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁴⁵⁵ Mardin Haber Gazetesi, “Köstebek” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁴⁵⁶ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “غلام”, 404.

⁴⁵⁷ İzoli, *Ferheng*, “xulam”, 451.

Arapça örnek kullanım:

“Ve onu bilgin bir oğul ile müjdelediler.⁴⁵⁸ : وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ

Kürtçe örnek kullanım:

“Ev çende zemanew xulame

Daîm di xulamîyê temame

Bunca zamandır o hep hizmetçidir.

Hizmetçilikte de daima tamdır.”⁴⁵⁹

4.2.13. Xumam (عَمَام): Sözcük kök olarak “عَمَّ” fiilinden türemiş; *örtmek, üzmek, kederlenmek* gibi anlamlara gelmektedir. “عَمَام” sözcüğü ise; *bulut, kara bulut, sis* anlamında kullanılmaktadır.⁴⁶⁰ Kürtçeye sadece *sis* anlamında kullanılmaktadır.⁴⁶¹

Arapça örnek kullanım:

Bulutlar yayıldı. : اِنْتَشَرَ الْعَمَامُ

Kürtçe örnek kullanım:

“Dunya bi min mij bû xumam

xew jî li çavan bû heram

Umrî bi vî halî he mam

Feryad ji destê firqetê”⁴⁶²

Dünya bende sisli ve bulanıktır

Uyku da gözlere oldu haram

Ömür boyu hala bu hâldeyim

Feryat ayrılığın elinden.

4.2.14. Zibil (زَبَل): Sözcük *çöp, gübre, zibil, tezek* gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁶³ Kürtçeye *tezek* anlamıyla geçmiştir.⁴⁶⁴

Arapça örnek kullanım:

⁴⁵⁸ Zâriyât Suresi 51/28.

⁴⁵⁹ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 174.

⁴⁶⁰ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “عَمَام”, 405.

⁴⁶¹ İzoli, *Ferheng*, “xumam”, 451.

⁴⁶² Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 176.

⁴⁶³ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “زَبَل”, 281.

⁴⁶⁴ İzoli, *Ferheng*, “zibil”, 466, 467.

Çiftçi tarlasını gübreledi. : “زَبَلَ الْفَلَّاحُ أَرْضَهُ.”⁴⁶⁵

Kürtçe örnek kullanım:

“Rêx û zibilên pêz.”⁴⁶⁶: büyük baş dışkısı ve koyun tezeği

4.3. Anlamı Genişleyen Sözcükler

4.3.1. Dor (دور): Sözcük *aşama, çağ, nöbet, süre, vakit, tur, zaman* anlamlarına gelmektedir.⁴⁶⁷ Kürtçe de ise *sıra, etraf, çevre* gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁶⁸

Arapça örnek kullanım:

Birinci tur. : الدَّوْرَ الْأَوَّلَ

Kürtçe örnek kullanım:

“Mestane govendê [d]ikin

Reqsê li dor findê [d]ikin

Qesta şekerxendê [d]ikin

Le‘lan ji gewher xende da”⁴⁶⁹

Mestane halay çekerler,

Mum etrafında raks ederler,

Güler yüzlüye kast (yönelirler) ederler.

İnci gülüşünden naz saçtı.

4.3.2. Eyb (عيب): Sözcük *kusur, foya, leke, eksik, özür, arıza* gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁷⁰ Kürtçede *ayıp, kusur, utanç* anlamlarıyla kullanılmaktadır.⁴⁷¹

Arapça örnek kullanım:

“Onu (delerek) kusurlu hale getirmek istedim.”⁴⁷² : “فَأَرَدْتُ أَنْ أَعْيِبَهَا

⁴⁶⁵ Arabdict, “زَبَلَ” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁴⁶⁶ Uzun, *Hawara Dicleyê*, 34.

⁴⁶⁷ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “دور”, 252.

⁴⁶⁸ İzoli, *Ferheng*, “dor”, 133.

⁴⁶⁹ Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 25.

⁴⁷⁰ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “عيب”, 396.

⁴⁷¹ İzoli, *Ferheng*, “eyb”, 146.

⁴⁷² Kehf Suresi 18/79.

Kürtçe örnek kullanım:

“Em şêrîn, û ew di xwe xezalin

Pir eybe ku em ji dest bi nalin”⁴⁷³

Bizler aslanız, onlar da ceylân

Ellerinden inlememiz çok ayıptır.

4.3.3. Xerc (خَرْج): Sözcük kök olarak “خَرْج” fiilinden türemiş; *çıktı, çıkmak* anlamlarına gelmektedir. “خَرْج” sözcüğü ise; *gider, harç* anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁷⁴ Kürtçede (*beton*) *harcı* ve (*gider*) *harç* anlamında kullanılmaktadır.⁴⁷⁵

Arapça örnek kullanım:

Bu senin giderin (harçlığın) : 476 “هَذَا خَرْجُكَ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Herçî ku Jibo xwera di kî xerc

Herçî di xezîneyan di kî derç”⁴⁷⁷

Kişi kendisi adına ne harcarsa,

Hazinelerden ona dönen de odur.

4.3.4. Heq (حَقَّ): Sözcük “حَقَّ” fiilinden türemiş; *tanımak* anlamında kullanılır. “حَقَّ” ise; *hak, ölüm* gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁷⁸ Kürtçeye hak, hakkında anlamlarıyla kullanılmaktadır.⁴⁷⁹

Arapça örnek kullanım:

“Onlar işte şimdi tam (hak olanı) doğrusunu bildirdin.”⁴⁸⁰ : قَالُوا أَلَمْ نَجِئْ بِالْحَقِّ

Kürtçe örnek kullanım:

“Xanî bi nezaniya xwe der heq

Gumrah-i bi bit, ne dûre, elheq”⁴⁸¹

⁴⁷³ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 128.

⁴⁷⁴ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “خرج”, 230.

⁴⁷⁵ İzoli, *Ferheng*, “xerc”, 444.

⁴⁷⁶ Arabdict, “خرج” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁴⁷⁷ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 394.

⁴⁷⁸ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “حَقَّ”, 218.

⁴⁷⁹ İzoli, *Ferheng*, “heq”, 190.

⁴⁸⁰ Bakara Suresi 2/71.

⁴⁸¹ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 32.

Xanî, kendi cehaletiyle haktan sapabilir;

Bu sapma uzak bir ihtimal değildir, hakikaten.

4.3.5. Mal (مال): Sözcük *para, mal, dünyalık* gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁸² Kürtçede *mal, ev* anlamlarına gelmektedir.⁴⁸³

Arapça örnek kullanım:

“Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür.”⁴⁸⁴ : «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

Kürtçe örnek kullanım:

“Yanî ku di hate bircê Sersal

Qet kes ne di ma di mesken û mal”⁴⁸⁵

Yani Sersal (yılbaşı) burcuna girildiğinde,

Evde barkta kimse kalmaz.

4.3.6. Mifte (مِفْتَاح): Sözcük “فَتَحَ” fiilinden türemiş; *açtı* anlamındadır. “مِفْتَاح” sözcüğü de (*açan alet*) *anahtar* anlamında kullanılmaktadır.⁴⁸⁶ Kürtçeye hem anahtar hem de kilitlemek anlamıyla geçmiştir.⁴⁸⁷

Arapça örnek kullanım:

Kapısı ve anahtarı bende yok. : «مَا عِنْدِي مِفْتَاحُهُ وَبَابُهُ»⁴⁸⁸

Kürtçe örnek kullanım:

“Miftê devê sindoqê.”⁴⁸⁹: sandığın anahtarı

4.3.7. Siwak (سِوَاك / سَوَاك): Sözcük kök olarak “سَاكَ” fiilinden türemiş; *sürtmek, misvaklamak, silmek* anlamlarına gelmektedir. “سِوَاك” sözcüğü ise; *misvak (dış temizliğinde kullanılan bir ağaç türü)* anlamında kullanılmaktadır.⁴⁹⁰ Kürtçeye; *misvak* ve *dış artıkları* anlamlarıyla geçerek anlamda genişleme olmuştur.⁴⁹¹

⁴⁸² Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “مال”, 472.

⁴⁸³ İzoli, *Ferheng*, “mal”, 263.

⁴⁸⁴ Kehf Suresi 18/74.

⁴⁸⁵ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 102.

⁴⁸⁶ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “مِفْتَاح”, 525.

⁴⁸⁷ İzoli, *Ferheng*, “mifte”, 276.

⁴⁸⁸ The Doha Historical Dictionary of Arabic, “مِفْتَاح” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁴⁸⁹ Lescot, *Mamé Alan*, 3.

⁴⁹⁰ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “سَوَاك”, 310.

⁴⁹¹ İzoli, *Ferheng*, “siwak”, 387.

Arapçada örnek kullanım:

Dişlerini misvakla temizliyor. : 492 “يُنَظِّفُ أَسْنَانَهُ بِالسِّوَاكِ.”

Kürtçe de örnek kullanım:

“Siwak; darikê devpaqijiyê.”⁴⁹³: Misvak: ağız temizleme çubuğu.

4.3.8. Tebat (تَبَات): Sözcük “تَبَّتْ” fiilinden türemiş; *devam etmek, durmak, sabit olmak* anlamlarına gelmektedir. “تَبَات” sözcüğü; *azim, karar, sebat* anlamlarına gelir.⁴⁹⁴ Kürtçede ise *durma, sabır, tahammül* gibi anlamlarla kullanılmaktadır.⁴⁹⁵

Arapça örnek kullanım:

Görüşte sebat göstermek. : 496 “النَّبَاتُ عَلَى الرَّأْيِ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Şêx tebat nayê di xanî: Şeyh evde duramıyordu.”⁴⁹⁷

4.3.9. Xeber (خَبَر): Sözcük *duyuru, haber, havadis* anlamına gelmektedir.⁴⁹⁸ Kürtçede ise; *haber, havadis, konuşma, küfür, söz, kelime* anlamlarına gelmektedir.⁴⁹⁹

Arapça örnek kullanım:

”إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لَأَهْلِيهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَاتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ“

“Hani Mûsâ, ailesine, “Ben bir ateş gördüm, ondan size bir haber yahut ısınasınız diye bir kor ateş getireceğim” demişti.”⁵⁰⁰

Kürtçe örnek kullanım:

“Sîhdan ne di ket ji wî li erdan

Vêkra di bîhîstî sed xeberdan”⁵⁰¹

Ondan yere bir ah bile düşmedi,

O anda yüzlerce ses işitildi.

⁴⁹² Arabdict, “مسواك” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁴⁹³ Umîd Demîrhan, *Ferhenga Destî (Kurdî bi Kurdî)* (Sewad, 2006), 370.

⁴⁹⁴ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “تَبَات”, 186.

⁴⁹⁵ İzolî, *Ferheng*, “tebat”, 369.

⁴⁹⁶ Arabdict, “نَّبَات” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁴⁹⁷ Sadîni - Feqiyê Teyran, *Feqiyê Teyran*, 259.

⁴⁹⁸ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “خبر”, 228.

⁴⁹⁹ İzolî, *Ferheng*, “xeber”, 442.

⁵⁰⁰ Neml Suresi 27/7.

⁵⁰¹ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 40.

4.3.10. Xirab (خَرَاب): sözcüğün kök olarak “خرب” fiilinden türemiş; *körlenmek, körleşmek* anlamlarına gelmektedir. “خرب” sözcüğü ise; *viran, yıkık, harap olmak* gibi anlamlara geliyor.⁵⁰² Kürtçeye *fena, kötü, yıkık* anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır.⁵⁰³

Arapça örnek kullanım:

”وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا“

“Allah’ın mescitlerinde O’nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir?”⁵⁰⁴

Kürtçe örnek kullanım:

“Na bên; Eve qence ya xirabe: Demezler; bu iyidir ya da kötüdür.”⁵⁰⁵

4.4. Anlamı Değişen Sözcükler

4.4.1. Dewran (دَوْرَان): Sözcük *devir, dolaşım* anlamlarına gelmektedir.⁵⁰⁶ Kürtçeye *zaman, çağ, dönmek* anlamıyla geçmiştir.⁵⁰⁷

Arapça örnek kullanım:

”دوران الدَّم.“⁵⁰⁸ : Kan dolaşımı

Kürtçe örnek kullanım:

“Ellah Ellah çerx û dolabê bine

Nuqteyê naket di dewranê xelet”⁵⁰⁹

Allah’ım, ne tuhaftır bu dönen çark,

Yanlış devranda nokta yerini bulmaz.

⁵⁰² Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “خرب”, 230.

⁵⁰³ İzoli, *Ferheng*, “xirab”, 448.

⁵⁰⁴ Bakara Suresi 2/114.

⁵⁰⁵ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 371.

⁵⁰⁶ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “دوران”, 252.

⁵⁰⁷ İzoli, *Ferheng*, “dewran”, 110.

⁵⁰⁸ Arabdict, “دوران” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁵⁰⁹ Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 112.

4.4.2. Feqeh (فَقْه): Sözcük “فَقْه” kökünden gelmekte *konuları, olayları kavramak ve düşünmek, idrak etmek* anlamlarına gelmektedir. “فَقْه” formu ise *bilgin, fıkıhçı, hukukçu* anlamlarına gelmektedir.⁵¹⁰ Kürtçeye “feqeh” veya “feqi” olarak geçmiş *din eğitimi alan öğrenci* olarak geçmiş anlamı değiştiği görülmektedir.⁵¹¹

Arapça örnek kullanım:

Asrının alimlerindendi. : 512 “كَانَ فَقِيهَ عَصْرِهِ.”

Kürtçe örnek kullanımı:

“Eger feqeh ji mal xwe bi dûrket û çû xeribiyê, çêtir dixwine: Eger fakih ülkesinden ayrılır da yabancı diyara giderse daha iyi öğrenim görür.”⁵¹³

4.4.3. Firîk (فَرِيك): Sözcük *bulgur* anlamında kullanılmaktadır.⁵¹⁴ Kürtçede ise *olmamış taze meyve* anlamına gelir.⁵¹⁵

Arapça örnek kullanım:

Önümüzde bir tabak bulgur. : 516 “وَبَيْنَ أَيْدِينَا طَبَقٌ عَلَيْهِ فَرِيكٌ.”

Kürtçe örnek kullanım:

“Xeले bi firik, Mela bi şirîk: Buğdayın içindeki çiğ buğday, evin içindeki ortak.”⁵¹⁷

4.4.4. Fitilî (فَتْل): Sözcük *alıkoymak, bükmek, evirip çevirmek, ipi bükmek* gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Kürtçe de kullanımı ise; *birbirine dolanmak, kurtulmak, dönmek* gibi anlamlara gelmektedir.

Arapça örnek kullanım:

İpi бүktü. : 518 “فَتَلَ الْحَبْلَ.”

⁵¹⁰ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “فَقْه”, 419.

⁵¹¹ İzoli, *Ferheng*, “feqeh”, 150.

⁵¹² Arabdict, “فَقْه” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁵¹³ Bedir Han vd. *Kürtçe grameri*, 319.

⁵¹⁴ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “فَرِيك”, 658.

⁵¹⁵ İzoli, *Ferheng*, “firik”, 154.

⁵¹⁶ The Doha Historical Dictionary of Arabic, “فَرِيك” (Erişim 25 Ekim 2025).

⁵¹⁷ Ahmet Kasımoğlu - Ehmedê Dîrîrî, *Ferhengê navên nebatan a kurdî: kürtçe bitki adları sözlüğü: Kurdî-Kurdî-Latînî-Türkî, Tırkî-Latînî-Kurdî, Latînî-Kurdî-Tırkî*, “fitilî”, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, 2013), 23.

⁵¹⁸ Arabdict, “فَتَلَ” (Erişim 26 Ekim 2025).

Kürtçe örnek kullanım:

“Nûrek fitilî lı wan Ji nageh

Êdî qe ne ma ewan çu ageh.”⁵¹⁹

Birden fitilin ışığı söndü,

Artık hiçbir şeyin farkında değillerdi.

4.4.5. Hetikand/in (هَتَك): sözcüğün kök formu Kürtçeye geçmiş, Arapçada (*perdeyi vb.*) *çekip yırtmak, (bir şeyi) ortaya çıkarmak, (namusuna) leke sürmek* anlamlarına gelmektedir.⁵²⁰ Kürtçede *rezil etmek, küçük düşürmek* anlamlarına gelmektedir.⁵²¹

Arapçada örnek kullanım:

Perdeyi yırttı. : هَتَكَ السِّتْرَ.⁵²²

Kürtçede örnek kullanım:

“Dawet fetikî (fetilî) berbu hetikî:”⁵²³ Düğün dağıldı (bitti) gelin alayı rezil oldu.

4.4.6. Qam (قَام): Sözcük *ayağa kalkmak, durmak, kıyam etmek, başlamak, yükselmek, doğmak, yapmak, kopmak, dikilmek* gibi anlamlara gelmektedir.⁵²⁴ Kürtçeye *boy (ölçü)* olarak geçmiştir.⁵²⁵

Arapça örnek kullanım:

“Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi.”⁵²⁶ : قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا

Kürtçe örnek kullanım:

“Leyletulqedr û berat in zulf û cebhet subhê ‘îd

Dêm wekî fesla biharê lê qiyamet qedd û qam”⁵²⁷

Kadir ve Berat onun saçına benzer, bayram sabahı alnında doğar.

Yüzü bahar gibi tazedir, ama boyu, endamı kıyamet koparır.

⁵¹⁹ Xanî - Bozarslan, *Mem û Zîn*, 124.

⁵²⁰ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “هَتَك”, 581.

⁵²¹ İzoli, *Ferheng*, “hetikand/in”, 194.

⁵²² Almaany, “هَتَك” (Erişim 26 Ekim 2025).

⁵²³ Occo mahabad, “Gotinên Pêşîyan” (erişim 26 Ekim 2025).

⁵²⁴ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “قَام”, 425.

⁵²⁵ İzoli, *Ferheng*, “qam”, 334.

⁵²⁶ Müzzemmil Suresi 73/2.

⁵²⁷ Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 128.

4.4.7. Qeda (قضاء): Sözcük kök olarak “قَضَى” fiilinden türemiş; borcu eda etmek, namazı kaza etmek, ihtiyaçları temin etmek, tuvalet ihtiyacını gidermek gibi anlamlara gelmektedir. “قضاء” sözcüğü ise; dürmek, felek, geçirmek, hakimlik, hüküm etmek, kadılık, kanton, muhakeme, sancak, yargıçlık, yazı gibi anlamlara gelmektedir.⁵²⁸ Kürtçede ise kaza, felaket, musibet gibi anlamlarla kullanılmaktadır.⁵²⁹

Arapça örnek kullanım:

Yargı görevlileri (hakimler) : رجال القضاء

Kürtçe örnek kullanım:

“Piştî evçend qeda û belayên ko bi ser me de hatine...”⁵³⁰: Üzerimize gelen kaza (Allah’ın hükmü) ve beladan sonra...

4.4.8. Safok (صفى): Sözcük *arıtmak, ayıklamak, özleştirmek* anlamlarına gelmektedir.⁵³¹ Kürtçeye ise; süzgeç anlamıyla geçmiştir.⁵³²

Arapça örnek kullanım:

Suyu arıttı. : صَفَّى الماء. ⁵³³

Kürtçe örnek kullanım:

“Ji bona paqijiya safokê...”⁵³⁴: Süzgecin temizliği için...

4.4.9. Şemal (شمال): Arapçada *kuzey* anlamına gelmektedir.⁵³⁵ Kürtçede; *ışık, güzellik* anlamlarında kullanılır.⁵³⁶

Arapça örnek kullanım:

Kuzey Asya ülkeleri ve başkentleri. : دُول شَمَالِ آسِيَا وَعَوَاصِمِهَا

Kürtçe örnek kullanım:

⁵²⁸ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “قضاء”, 434.

⁵²⁹ İzoli, *Ferheng*, “qeda”, 336.

⁵³⁰ Uzun, *Hawara Dicleyê*, 92.

⁵³¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “صفى”, 341.

⁵³² İzoli, *Ferheng*, “safok”, 367.

⁵³³ Arabdict, “صفى” (Erişim 26 Ekim 2025).

⁵³⁴ MMO Diyarbakır Şube Bülteni 44 (2013), 40.

⁵³⁵ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “شمال”, 327.

⁵³⁶ İzoli, *Ferheng*, “şemal, 396; Anter, *Ferhenga Khurdî-Tirkî*, “şemal, 134.

“Me bi yelmûmê şemalê çi xered.: Mum ve lamba ışığını aramaya ne hacet.”⁵³⁷

4.4.10. Texlît (تَقْلِيد): Sözcük kök olarak “قَلَدَ” *taklit etmek, öykünmek, gerdanlık takmak, kılıç kuşanmak* anlamlarına gelmektedir. “تَقْلِيدَ” sözcüğü *gelenek, görenek, taklit etmek* anlamlarına gelmektedir.⁵³⁸ Kürtçede *birkaç çeşit, değişik* gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁵³⁹

Arapçada örnek kullanım:

يُحَاوِلُ تَقْلِيدَ الْآخَرِينَ : Başkalarını taklit etmeye çalışıyor.

Kürtçe örnek kullanımı:

“Li ser siniyan her texlîd fekî û xwarin hebûn.”⁵⁴⁰ Sofrada her çeşit meyve ve yemek vardı.

4.4.11. Xeniqî (خَنْق): Sözcük kök formunda ve anlamı *boğmak, boğarak öldürmektir*. Kürtçede kullanımı ise boğulmaktır.⁵⁴¹ Kürtçede (*suda*) *boğulmak* olarak kullanılmaktadır.⁵⁴²

Arapça örnek kullanımı:

“مَنْ خَنْقَ نَفْسَهُ فِي الدُّنْيَا فَقَتَلَهَا خَنْقَ نَفْسَهُ فِي النَّارِ” : “Kim de kendini boğarak intihar ederse, cehennemde de kendisini boğup duracaktır.”⁵⁴³

Kürtçe örnek kullanımı:

“Beg û axa me dixeniqînin û me rêdikin mirinê.”⁵⁴⁴: Bey ve ağalar bizi boğuyor ve ölüme götürüyorlar.

⁵³⁷ Melayê Cizîrî - Tunç, *Divan*, 108.

⁵³⁸ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “تَقْلِيدَ”, 167.

⁵³⁹ İzoli, *Ferheng*, “texlît”, 418.

⁵⁴⁰ Uzun, *Mirina Kalekî Rind*, 93.

⁵⁴¹ Mutçalı, Arapça-Türkçe (alfabetik) sözlük, “خَنْقَ”, 241.

⁵⁴² İzoli, *Ferheng*, “xeniqî”, 444.

⁵⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî 256/870, *Sahih-i Buhari ve tercemesi*, thk. Mütercim: Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987), 288.

⁵⁴⁴ Arab Şamilov - Vasiliy P. Nikitin, *Şivanê kurd: kurdî-fransizî = Le berger kurde* (Paris: Inst. Kurde, 1989), 162.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada kültürlerarası etkileşimin dil yapısı üzerindeki etkilerini ortaya koymak için Arapça-Kürtçe sözcükler üzerine bir analiz çalışması yapılmıştır. Çalışmada aslı Arapça olup sonradan Kürtçe (Kurmancî) diyalektine geçmiş sözcükler Arapça kökenli sözcük yapısının dışında semantik özellikleri bakımından anlamı değişen, anlamı değişmeyen, anlamı daralan ve anlamı genişleyen sözcük yapısı olarak dört başlık altında incelenmiştir. Çalışma kapsamında seçilen sözcükler Arapça-Kürtçe sözlük ve alan taramasıyla araştırılarak analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlarda sözcüklerin bir kısmının aslının doğrudan Arapça olmadığı anlaşılmış olup bu sözcükler çalışmadan çıkarılmıştır. Çalışmaya dâhil edilen tüm sözcüklerin aslı Arapça olup sonradan Kürtçeye (Kurmancî) diyalektine geçenlerin semantik özellikleri 4 başlıkta incelenerek dil etkileşimi esnasında meydana gelen anlam değişimleri ortaya konulmuştur. Bu bağlamdan hareketle toplumların kültürel kimlikleri ve diğer toplumlarla kurdukları etkileşimlere bakıldığında birçok medeniyet yüzyıllardır siyasi, kültürel, toplumsal pek çok alanda birbirlerinden etkilenmişlerdir. Toplumsal kültürün en önemli parçası ise hiç şüphesiz dildir.

Dil, toplumların kimliklerini, değerlerini ve alışkanlıklarını en hızlı ve etkili aktarma iletişim araçlarından biridir. Dil vasıtasıyla toplumsal etkileşim ve kültürel çeşitlilik meydana gelirken aynı zamanda diğer toplumlarla da dayanışma ve kaynaşma ortamını oluşturmaktadır. Bu bağlamdan hareketle Araplar ve Kürtlerin tarihsel süreçlerinde de kültürel etkileşim yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir. Arapların İslamiyet'i (7.yy) benimsemesiyle birlikte Kürt coğrafyasında açtıkları mübadeleler ve dini etkileşimler neticesinde her iki kültür arasında birçok alanda kültürel alışveriş ortaya çıkmıştır. Bu alanlardan biri de dil olmakla beraber özellikle Arapların Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde açtıkları yerleşim birimleriyle beraber zaman içinde Araplar ve Kürtler arasında dil etkileşimi ortaya çıkmıştır. Bu etkileşim esnasında Arapçada kullanılan ve halkın konuşma diline yerleşmiş birçok sözcük Kürtlerde de kullanılmaya başlamıştır. Bu durum her iki kültür arasında kültürel bağ kurarken aynı zamanda sözcüklerin semantik (anlam) yapılarında birtakım değişimler meydana getirmiştir. Arapçadan geçen sözcükler en fazla Kürtçede halkın en yaygın konuştuğu (Kurmancî) lehçesinde kullanılmaya başlamıştır. Her iki dilde ortak kullanıma sahip sözcüklerin dil yapılarında Arap-Kürt etkileşiminin dil üzerinde yarattığı alışveriş esnasında birtakım

sözcükler temel yapılarını korurken, birtakım sözcükler ise zamanla Kürtçe (Kurmancî) lehçesinde yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır. Bu anlamlar Kürt halkının sosyal yaşamını, alışkanlıklarını, değerlerini ve toplum kültürünü yansıtacak nitelikte halk dilinde konuşulmaya başlamıştır. Halk zamanla Arapların kültürel değerlerine ve dil yapılarına uyum sağlarken aynı zamanda Arapçadan geçmiş sözcüklerin temel yapılarında özellikle semantik (anlam) yapısının dil etkileşimi esnasında birtakım değişimlere uğraması ise kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum ise her iki kültür açısından kıyaslandığında dil etkileşiminin kültürlerin kendi kimlikleri ölçüsünde ve kullanım amacına yönelik değişimler ortaya çıkardığını göstermiştir. Bu bağlamdan hareketle çalışmada ele alıp incelediğimiz Arapça-Kürtçe sözcüklerin semantik (anlam) yapılarında da birtakım farklılıklar olduğu dikkat çekmiştir. Arapların İslamiyet'e geçmesi ve Kürtlerin yaşadıkları coğrafyada dini değerleri yaymak için kurdukları kültürel etkileşim esnasında Kürtlerde de kullanılmaya başlanan sözcüklerin anlamları değişmiştir. Bu değişim incelendiğinde ise, sözcüklerin halk söyleyişinde kullanım amacına ilişkin olduğunu da ortaya çıkarmıştır.

Örneğin; Arap halk dilinde konuşulan ve kültürel değerlerini yansıtan, *Feqeh* (فقيه) sözcüğü Arapçada “din âlimi, din öğreticisi” anlamını taşıırken, Kürtçede “din eğitimi alan öğrenci” anlamında kullanılmaya başlamıştır. Her iki kültürde de farklı anlamları karşılamıştır. Bunun dışında *Hetikî* (هتیک) sözcüğü Araplar arasında “perdeyi yırtmak, rezil etmek, yarmak” anlamlarında kullanılırken, Kürtçede “rezil olmak” anlamında kullanılmaya başlamıştır. Bunlar gibi birtakım sözcüklerin anlam yapıları Arapçadan Kürtçeye geçtiğinde tamamen değişmiştir. Arapçadan Kürtçeye geçtiğinde anlamı değişmeyen, asıl anlamını koruyan sözcükler de mevcuttur. Örneğin; *Aqubet* (عاقبة) sözcüğü Arapçada “sonuç, son, kader, akıbet” anlamlarında kullanılırken, Kürtçede yine aynı anlamda kullanılmıştır. *Bereket* (بركة) sözcüğü Arapçada “artış, bolluk” anlamlarında kullanılmış ve Kürtçede de aynı anlamda kullanılmıştır. Bunun gibi birtakım sözcükler de iki kültür arasında kurulan etkileşim esnasında asıl anlamlarını korumuş, diğer toplumlarda da aynı anlamda konuşulmaya devam etmiştir. Bunun dışında bazı sözcüklerde ise dil alışverişi esnasında anlam daralması meydana gelmiştir. Bu sözcüklerin anlamı Arapçada birde fazla niteliği karşılarken, Kürtçeye geçtiğinde birtakım durumlar ve olaylarla sınırlandırılmıştır. Bu sözcükler arasında ise; *Fitilî* (فتلی), “alıkoymak, bükmek, burmak, evirip çevirmek, ipi bükmek” anlamlarında kullanılırken, Kürtçede “çevirmek, dönmek, kurtulmak” anlamlarıyla sınırlı kalmıştır. Bunun dışında *Lewhe* (لوح) sözcüğü Arapçada “omuz kemiği, kürek kemiği, tahta ve her yassı olan şey,

levha, pano, gözükme, görünme” anlamlarını taşıırken, Kürtçeye geçtiğinde sadece “levha” anlamıyla sınırlı kalmıştır.

Bunun dışında bazı sözcüklerde ise Arapçada kullanılan anlamının dışında Kürtçede yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesi meydana gelmiştir. Örneğin; *Dor* (دۆر) sözcüğü Arapçada kullanılan anlamı sadece “dönme, çevrim, devretmek” şeklindeyken, Kürtçeye geçtiğinde anlamı “çevre, devir, dönem, çağ, sıra, dönüş” gibi farklı anlamlar kazanmıştır. *Eyb* (عێب) sözcüğü Arapçada “eksiklik, kusur ve utanç” anlamlarında kullanırken, Kürtçede “toplumun kınadığı utanç verici davranış, eksiklik, kusur, ayıp, kusur” anlamları da karşılamaya başlamıştır. Sonuç olarak kültürlerarası etkileşim esnasında sözcüklerin büyük bir kısmı aynı anlamı karşılayacak ve benzer nitelikte kullanılırken bir kısmında ise anlam değişimi, anlam daralması ve anlam genişlemesi olayları meydana gelmektedir. Bu durum kültürlerin dil etkileşiminde büyük farklılık ortaya çıkarmamakla beraber dil bağı kuran topluluklar arasında sözcüklerin anlamında yaşanabilecek değişimleri de kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu bağlamdan hareketle çalışmada elde edilen ışığında gelecekte dilbilimi ve kültürlerarası dil etkileşimi alanında yapılacak benzer çalışmalar için şu öneriler geliştirilmiştir:

- İslami dönemlerde başlayan Arap-Kürt etkileşimi neticesinde Arapçadan Kürtçeye geçmiş sözcük sayısı oldukça fazla olup bu sözcükler tam ve eksiksiz bir biçimde tespit edilerek dijital arşivlere eklenmelidir.
- Kürtçede kullanılan ve aslı Arapça olan sözcüklerin anlam yapıları irdelenerek her iki kültür etkileşimi sonucunda ortaya çıkan dil değişimleri tespit edilmelidir.
- Arapça-Kürtçe etkileşimi ve diller arasındaki temel farklılıkların belirlenmesi için çok yönlü dil çalışmaları yapılmalıdır.
- Arapça-Kürtçe sözcüklere ilişkin alan çalışmalarına ağırlık verilmeli ve sözlük-edebi metinlerdeki örnek dil çalışmalarıyla karşılaştırmalı analizler gerçekleştirilmelidir.
- Araplar ve Kürtler arasında kurulan dil etkileşimi çok boyutlu araştırılarak dil yapılarındaki temel farklılıklar ve süreçler netleştirilmelidir.
- Arapça-Kürtçe sözcüklerin dağılımında lehçeler arası yaşanan anlam değişimleri detaylı haritalandırılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Adak, Abdurrahman. “Kürtler (Dil ve Edebiyat)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. EK-2/131-138. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Akbaş, Mehmet. “Kürtler (Tarih)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. EK-2/115-118. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Alanka, Deniz. “Nitel bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi: Teorik bir çerçeve”. Kronotop İletişim Dergisi 1/1 (2024), 64-84.
- Aldiwan.net. Erişim: 24 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://www.aldiwan.net/>
- Almaany. Erişim: 28 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/>
- Anter, Musa (ed.). Ferhenga Khurdî-Tirkî. İstanbul, 1967.
- Arabdici. Erişim: 25 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://www.arabdici.com/tr/ar-ar>
- Asoya Helbesta Kurdî. Erişim: 24 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://helbestakurdi.com/>
- Aydın, Mustafa. “Arap Dili”. İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 4/1 (2018), 1-18.
- Aydın, Mücella. Mekke Döneminde İbadet. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Baltacı, Ali. “Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?” Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5/2 (2019), 368-388.
- Bedir Han, Emir Celadet vd. Kürtçe grameri: Kurmanci lehçesi. Paris: Inst. Kurde de Paris, 1990.
- Bedir-Xan, Celadet Ali. Ferheng: Kurdî - Kurdî. İstanbul: Avesta, 2009.
- Bozan, Metin. “Kürtler (Ehl-i Hak (Yârsânîlik))”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. EK-2/130-131. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-, 256/870. Sahih-i Buhari ve tercemesi. thk. mütercim: Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.
- Cewerî, Firat. “Cumhûriyeta Kurdî ya Mehabadê.” *Nûdem: Kovara Hunerî, Edebî û Çandî* 9 (Bihar 1994): 3–6.
- Ciwan, Mûrad. Türkce açıklamalı Kürtce dilbilgisi: Kurmanc lehçesi. Bälinge : Örebro: Jîna Nû ; SIH : RPH-Hör [distribütör], 1. baskı., 1992.

- Çağatay, Neşet. İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Gözd. gçrl.dzlt. 3. bs., 1971.
- Çağrııcı, Mustafa. “Misafir”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 30/171-172. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Çakır, Mustafa. “Kültür Aktarımı, Kültürel Transfer”. Turkophone 8/2 (30 Haziran 2021), 65-81.
- Çekin, Ayça Bakıner - Çalışkan, Hasan. “Dil ve Kültür Üzerine”. Language Teaching and Educational Research 3/1 (17 Haziran 2020), 163-175.
- Çetinok, Nejat. Kültürel Etkileşim ve Müzik. Marmara Üniversitesi (Turkey), PhD Thesis, 2003.
- Dede, Halis. “Kürtçeden Arapçaya Geçtiği Düşünülen Bazı Kelimeler ve Tahlilleri”. Artuklu Kurdology 20 (2025), 45-66.
- Demîrhan, Umîd. Ferhenga Destî (Kurdî bi Kurdî). Sewad, 2006.
- Dereli, Muhammet Vehbi. “Arap Dili ve Edebiyatının İslâm Medeniyeti İçin Önemi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi] 49 (2020): 65-87.
- Dictionary.ksaa.gov.sa. Erişim: 28 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://dictionary.ksaa.gov.sa/>
- Doha Historical Dictionary of Arabic. Erişim: 28 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://www.dohadictionary.org/>
- Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Şuabul İmân*, çev. Hüseyin Yıldız – Hasan Yıldız – Zekeriya Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 9/161.
- Esad Erbili, 1350/1931. 1001 hadis : ibadet ve ahlakla ilgili. İstanbul: Erkam Yayınları, 1989.
- Fayda, Mustafa. “Bedevî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 5/311-317. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “İnkılâp Kanunlarının Kabulünün 86. Yılında İslâm Düşüncesinde Hilâfet Sorunu”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 24/72 (2008), 611-644.
- Gezen, Mehmet Cihan. “Kültürel Değişime Bağlı Gündelik Yaşam İzlerinin Fikret Mualla’nın Sanatına Etkisi”. İdil Sanat ve Dil Dergisi 10/86 (30 Ekim 2021).
- Glosbe. Erişim: 28 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://ku.glosbe.com/>
- Gümüştekin, İbrahim Halil. Hz. Peygamber (sav) Döneminde Ekonomik Hayat. Bursa Uludağ University (Turkey), Master’s Thesis, 2021.

Hadis Veritabanı. Erişim: 28 Ekim 2025. Erişim adresi: <http://www.hadisveritabani.info/>

Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu. thk. Mehmet Emin Özafşar Bilim Kurulu: Mehmet Görmez İsmail Hakkı Ünal, Yavuz Ünal, Bünyamin Erul; Ed.: Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Yavuz Ünal, Bünyamin Erul, Huriye Martı, Mahmut Demir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.

Haruni, Sejfidin. Arap dilinin tarihi ve Arapçada diglossia olgusu. Bursa Uludag University (Turkey), Master's Thesis, 2010.

İbn Manzur, Muammad ibn Mukarram. Lisan al-'Arab. Bullag Misr al-Matb'ah al-Kubra al-'Amiriyah, 1883.

İzoli, D. Ferheng: Kurdi-Tırki ; Türkçe-Kürtçe. Köln: Komkar, 1992.

Kaplan, Doğan. “Kürtler (Şîlik ve Alevîlik)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. EK-2/130. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Karadeniz, Sıtkı. “Kürtler (Sosyal Hayat ve Kültür)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. EK-2/138-142. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Kasımoğlu, Ahmet - Dırırî, Ehmedê. Ferhenga navên nebatan a kurdî: kürtçe bitki adları sözlüğü: Kurdî-Kurdî-Latînî-Tırkî, Tırkî-Latînî-Kurdî, Latînî-Kurdî-Tırkî. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Birinci baskı., 2013.

Kızıl, Hayreddin. “Kürtler (Din)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. EK-2/128. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Kiyar, Neslihan. “Çağdaş Türk Sanatında figüratif resmin kültürel değişim ile ilintisi”. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Konya, 2014.

Lescot, Roger. Mamé Alan. Beyrut, 1942.

LyricsTranslate. Erişim: 24 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://lyricstranslate.com/tr>

Mansuj. Erişim: 28 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://mansuj.com/>

Mardin Haber. Erişim: 28 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://mardinhaber.com.tr/>

Melayê Cizîrî - Tunç, Osman. Divan: Dîwan. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. baskı., 2012.

Mutçalı, Serdar. Arapça–Türkçe (alfabetik) sözlük. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2019.
Narr, Wolf-Dieter. Wider die restlose Zerstörung der Universität: ein Aufruf zu ihrer Neu- und Wiederbelebung. Berlin: Allgemeiner Studierendenausschuß der Freien Universität Berlin, Hochschulreferat, 4. Aufl., 2004.

Occo mahabad. Erişim: 26 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://occomahabad.wordpress.com/>

- Özařar, M. Emin vd. Riyâzu's-sâlihîn. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. baskı, İstanbul 2020.
- Özcoşar, İbrahim. "Kürtler (Osmanlı Dönemi)". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. EK-2/118-121. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Özyurt Gülen, Didar. "Kültürlerarası iletişim kapsamında yabancı dil öğretim yolu ile kültür aktarımı ve duyarlılık kazanımı: örnek kitap incelemesi". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Polat, Serkan - Polat, Semra Aktaş. "Bedevi Ümrandan Hazeri Ümrana Geçiş: Boş Zaman Kültürüne Bir Bakış". Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 12/2 (2016), 572-583.
- Qamus.inoor.ir. Erişim: 28 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://qamus.inoor.ir/ar>
- Sadîî, M. Xalid - Feqiyê Teyran. Feqiyê Teyran: jiyan berhem û helbestên wî. Vezneciler, İstanbul: Nûbihar, Çapa 3. a berfireh., 2009.
- Şamilov, Arab - Nikitin, Vasilij P. Şivanê kurd: kurdî-fransîzî = Le berger kurde. Paris: Inst. Kurde, 1989.
- Sönmez, Nesim. "Cahiliye Döneminde ve Sadru'l-İslam Döneminde Hitabet". Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Şahlanoğlu, Atilla. Anadolu'da İnsan Topluluklarının Hareketleri, Kültürel Etkileşimi ve Mekânsal Etkileri: Tarihsel Bir Okuma. İstanbul Teknik Üniversitesi, 2018.
- Tur, Salih. "Sami Diller Üzerine Bir İnceleme". Şarkiyat Mecmuası 14 (2009).
- Uzun, Mehmed. Hawara Dîcleyê: roman. İstanbul: *Sel Yayıncılık, Birinci Baskı: Ocak, 2021., 2021.
- Uzun, Mehmed. Mirina Kalekî Rind: roman. Stockholm: Orfeus, 1987.
- Vikipedi. Erişim: 20 Ekim 2025. Erişim adresi: https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%84%D8%B5%D9%81%D8%AD%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A6%D9%8A%D8%B3%D8%A9
- Wiktionary (Kürtçe). Erişim: 6 Ekim 2025. Erişim adresi: <https://ku.wiktionary.org/wiki/Destp%C3%AAk>
- Xānī, Aḥmad-ī. Nûbar. Stockholm: Roja Nû, 1986.
- Xanî, Ehmedê (F) - Bozarslan, M. E. (F). Mem û Zîn. İstanbul: Gün Yayınları, 1968.
- Yavuz, Suat. "Pompa". MMO Diyarbakır Şube Bülteni 13/44 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2013): 37-41.

Yazır, Muhammed Hamdi (ed.). Kur'an-ı Kerîm ve yüce meali. İstanbul: Mushaf Neşriyat, 1. bsk., 2012.

Yeşilyurt, Yahya. Yemen'de Osmanlı İngiliz mücadelesi (1871-1914), 2011.

Yıldırım, Serdar. "Kürtler (Osmanlı Sonrası Türkiye)". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. EK-2/122-128. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Arap (Tarih)". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/272-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yusuf, Ziyaettin Paşa - Mehmet Emin Bozarslan (ed.). Kürtçe-türkçe sözlük. İstanbul: Çıra Yayınları, 1978.